

Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest*. London: Allen Lane, 2011., 402 stranice

Godine 476. nove ere svijet je doživio propast prve velike zapadne civilizacije - Rimskoga Carstva, koje se u doba najveće moći protezalo cijelom Europom, sjevernom Afrikom te Bliskim i Srednjim istokom. Tisuću godina kasnije, početkom 15. stoljeća, Europa je bila primjer trećega svijeta, poharana kugom, gdje nema poštene kanalizacije, a mnogobrojne državnice neprestano se međusobno bore. U to se vrijeme činilo vrlo mogućim da bogata carska Kina zavlada svijetom, osobito, između ostaloga, zahvaljujući smjelim pothvatima svoje dobro opremljene mornarice. Prevlast Istoka izgledala je vjerojatna i iz perspektive uspjeha otomanskih Turaka na području Bizanta. Kako je onda moguće da je svijet u sljedećih pola tisućljeća promatrao uspon Zapada, a ne Istoka, kao i širenje zapadne civilizacije u sve prostore poznatoga svijeta više nego što je ikada pripadalo Rimskome Carstvu na vrhuncu moći? S druge strane, danas opet gledamo krizu i stagnaciju zapadne civilizacije, dok se Daleki istok - na čelu s Kinom - gospodarski munjevitom brzinom približava zapadnim standardima. Hoćemo li biti svjedoci pada i druge verzije zapadne civilizacije?

Odgovore na ta pitanja nudi poznati škotski povjesničar Niall Ferguson u svojoj novoj knjizi *Civilization: The West and the Rest*. Svoje poznavanje i razumijevanje uzročno-posljedičnih veza u ekonomskoj povijesti svijeta pokazao je u svojim dosadašnjim djelima *The Pity of War*, *Empire*, *The Ascent of Money* i tako dalje. U ovome najnovijem, u uvodu koji nosi podnaslov *Rasselas's Question*, Ferguson izdvaja šest uzročnika, ili, kako ih on naziva, „killer applications” koje je razvila „Zapadna civilizacija 2.0”, a koji su joj omogućili tako uspješan razvoj te koje ostatak svijeta „downloada” u nadi da će se približiti tome uspjehu. Svakom od tih uzročnika posvećeno je jedno poglavlje u knjizi, a ta poglavlja

ujedno pružaju i (većinom kronološki) prikaz razvoja svijeta od 15. do 20. stoljeća. Ona pričaju fascinantnu priču o promjenama u odnosima moći, o padu mnogih neeuropskih carstava (kineskoga, carstva Inka i Azteka, japanskoga i tako dalje), misionarskim pohodima i napretku medicine u Africi pa čak i o trapericama...

Prvo poglavlje, *Competition*, pokazuje kako je upravo europska razjedinjenost, tj. decentralizacija političkoga i ekonomskoga života dovela do stvaranja nacionalnih država i kapitalizma. Suparništvo europskih država bio je čimbenik koji ih je stalno tjerao da se razvijaju kako bi bile bolje od „onih drugih”. Osim toga, utrka za začinima stalno je vodila europske države u nova istraživanja koja su im donosila nove spoznaje i novo bogatstvo. S druge strane, nekoliko desetaka godina nakon što je mornarica carske Kine (čija je prijestolnica Peking tada bio najveći grad na svijetu) doprla do obale Afrike, putovanja preko oceana ondje su zabranjena i carstvo se zatvorilo u sebe, sumnjičavo prema bilo kakvim novostima pa i napretku izvana.

Drugo poglavlje, *Science*, govori o razvoju znanosti (osobito vojne tehnike) kao logičnoj posljedici suparništva i ratova. U srednjemu je vijeku primat u znanosti pripadao Arapima, koji su zaslužni za očuvanje mnogobrojnih antičkih znanstvenih tekstova, između ostaloga i velikoga dijela Aristotelovih spisa. Nakon njih istim dijelom svijeta dominirat će Turci, koji su 1683. godine pod Bečom bili na pragu osvajanja Europe. Međutim, otprilike u isto vrijeme (umnogome zahvaljujući Gutenbergovoj tehnologiji) europska pismenost, pa onda i znanost, doživljavaju procvat. S druge strane, značajno je da tiskarski stroj još dugo neće zaživjeti u Osmanskom Carstvu. Europska znanstvena revolucija donijela je i vojnu prevlast.

Sljedeći uzročnik zapadne prevlasti, kojemu je posvećeno poglavlje *Property*, jesu zakoni o vlasništvu, tj. vladavina prava koja štiti privatne posjednike, rješava njihove sukobe na miran način i vodi do stabilne vlasti u kojoj je stanovništvo (relativno) ravno-

pravno zastupljeno. Dio svijeta u kojemu su se razlike u zakonima o upravljanju imovinom osobito osjetile jest Novi svijet. Sjeverna Amerika, gdje je svaki doseljenik dobio svoj komad zemlje, postala je uspješan dio zapadne civilizacije koji je dalje širio svoj utjecaj. S druge strane, Srednja i Južna Amerika, gdje je zemlja oteta Indijancima (zajedno s gomilom zlata) nakon rušenja carstva Inka i Azteka pripadala izravno kruni, danas se bori sa siromaštvom i većinom čini dio Trećega svijeta.

Poglavlje *Medicine* priča je o europskoj kolonizaciji Afrike kao i o borbi s mnogobrojnim bolestima koje su Europljani ondje zatekli. Zapadna medicina, izrasla iz napretka moderne zapadne znanosti, drastično je povećala očekivani životni vijek u svim zemljama u kojima je postojala kolonijalna vlast ili misionarska aktivnost. Ako se štošta drugo u izvoznome paketu tekovina vezanih uz Europu i Ameriku može nazivati imperijalizmom, konzumerizmom i globalizacijom, koji su zatrli mnogobrojne ljude, jezike i običaje, nepobitna je činjenica da je razvoj medicine bar jedno dobro koje je zapadna civilizacija pružila svijetu.

Peto poglavlje, *Consumption*, priča je o rođenju potrošačkoga društva, usko vezanom uz industrijsku revoluciju koja je omogućila masovnu jeftinu proizvodnju. Širenje zapadne civilizacije u sve prostore svijeta najbolje se vidi u osnovnome proizvodu te revolucije - odjeći. Cijeli svijet danas poznaje šivaće strojeve Singer (riječima Mahatme Gandhija, „jednu od malo korisnih stvari ikad izumljenih”), europski stil odijela i traperice.

Posljedni je uzročnik, opisan u poglavlju *Work*, poslovna etika koja se uglavnom oslanja na protestantizam, a uključuje marljivost i štedljivost, ali i moralni okvir koji društvo drži na okupu. Zanimljivo je da današnji Europljani (u većinom protestanskim zemljama) ne samo da manje rade, nego i manje mole (tj. manje idu u crkvu i Boga smatraju manje važnim u životu) od ljudi u zemljama Trećega svijeta. S druge strane, u Americi u sličnim uvjetima nema tolikoga odustajanja

od vjere kao u Europi. Ali i Kina, koja je gospodarski svakim danom sve jača, doživljava znatan porast broja kršćana.

U zaključku podnaslovljenom *The Rivals* Ferguson donosi razna predviđanja o mogućem razvoju događaja koji su pred nama. Promatramo gospodarski uspon Kine i drugih „azijskih tigrova”, promatramo religijski zanos muslimanskoga svijeta koji se sve češće sukobljava s „nevjernicima”, promatramo gospodarsku krizu Zapada - i to Zapada koji pomalo postaje sve stariji i gubi vjeru u sve ono što ga je učinilo svjetskom silom. Zanimljiva je usporedba koju Ferguson povlači: pad Rimskoga Carstva uzrokovali su ekonomska kriza, epidemija koja je pobila velik dio pučanstva, useljenici koji su masovno prelazili granice Carstva te uspon suparničkoga carstva (Perzije) na Istoku kao i razaranje čiji su možda najupečatljiviji predstavnici Huni. Danas imamo najveću gospodarsku krizu nakon Velike depresije, današnje su epidemije svinjska i ptičja gripa, HIV i klimatske promjene, današnji su useljenici često ujedno i islamski teroristi, današnji su Huni atomske bombe, a suparničko je carstvo Kina. Prognoze koje Ferguson daje, međutim, nisu toliko crne. Ipak, budući da se knjiga može čitati jednako napeto kao roman, nije u redu ovdje otkrivati kraj.

Možda se ovdje pregled navedenih uzročnika čini kao vrlo pojednostavljena slika uzroka i posljedica, ali Fergusonu se nikako ne može prigovoriti da je jednostran. On uzima u obzir mnoge čimbenike koji su mogli doprinijeti kako razvoju, tako i zastoju bilo zapadne bilo drugih civilizacija. Primjerice, ne zaboravlja osuditi ropstvo kao dugotrajnu praksu Sjeverne Amerike, zemlje slobodnih ljudi, ali samo bijelih ljudi. Brojne ilustracije u boji koje prate tekst pokazuju koliko Ferguson dobro razumije način funkcioniranja ljudskoga društva, koliko je svjestan da su priče običnih ljudi, njihova uvjerenja, težnje, nadanja i strahovi izraženi u djelima ljudskih ruku - ono što oblikuje povijest.

Maja Matasović

**Rogerije iz Apulije, *Carmen miserabile*.
Priredio i preveo Mirko Sardelić. Zagreb:
Matica hrvatska, 2010., 190 stranica**

Carmen miserabile ili *Žalosna pjesma*, djelo kasnijega splitskog nadbiskupa Rogerija iz Apulije (oko 1200. – 1266. godine), donedavno je bilo prevedeno na pet jezika: mađarski, rumunjski, češki, slovački i njemački. Prošle su pak godine svjetlo dana ugledali engleski prijevod (u sklopu serije *Central European Medieval Texts* CEU Pressa, o izdanju kojega vidi prikaz Damira Karbića, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti ZPDZ HAZU*, 28, 2010., str. 245–246) te hrvatski prijevod koji potpisuje Mirko Sardelić, a koji je izdala Matica hrvatska. Radi se o rezultatu Sardelićeve višegodišnjeg rada na temi, o prvorazrednome izdanju koje će umnogome olakšati korištenje ovoga važnog povijesnog izvora u hrvatskoj medijevistici.

Carmen miserabile predstavlja, naime, opis tatarskoga pohoda kroz Ugarsko-hrvatsko Kraljevstvo, a napisan je u obliku poslanice. Autor Rogerije iz Apulije bio je neposrednim svjedokom provala provedši pritom godinu dana u tatarskome zarobljeništvu. Djelo je napisao ubrzo po svome bijegu, 1243. ili u prvoj polovici 1244. godine uputivši ga Jakovu Pecorariju, biskupu Palestrine. Podijeljeno je na uvod i četrdeset naslovljenih glava. (Sardelić spominje kako nije poznato radi li se o Rogerijevim naslovima ili dodacima urednika prvoga izdanja 1488. godine, no nije naodmet spomenuti kako je davanje naslova glavama bila je česta praksa dvanaestostoljetnih i trinaestostoljetnih historiografa obrazovanih u talijanskim i francuskim sveučilišnim centrima poput, primjerice, Vilima Tirkoga ili Jakova iz Vitryja.) U 1. – 16. glavi Rogerije tako raspravlja o stanju u Ugarskome Kraljevstvu netom prije provala, pri čemu veliki naglasak stavlja na analiziranje nesloge između kralja Bele IV. i velikaša. Glave 17. – 19. posvećene su ekskursu nabranjanju tatarskih vojskovođa, a 20. – 22. glava njihovu pustošenju Kumanije i Rusije. Slijedi epizoda u

kojoj austrijski vojvoda sam ubija dvojicu Tataka, na koju se nastavljaju tri glave posvećene Kumanima. Glave 27. – 31. opisuju sukobe u Ugarskoj, 32. – 33. osvajanje ugarskih teritorija od strane austrijskoga vojvode, a preostale glave daljnja tatarska pustošenja te njihovo povlačenje, među kojima se nalaze i epizode Rogerijeva zarobljavanja i bijega.

Sardelićevo izdanje može se podijeliti u tri glavne cjeline. Uvod (str. 11–19) započinje pregledom *fortune* teksta i njegovih izdanja, na koje se nadovezuju žanrovsko situiranje teksta (Naime, kako priređivač s pravom ističe, poslanica je predstavljala medij koji je u latinskoj tradiciji služio različitoj svrsi.) i kratak pregled sadržaja. Završne napomene uvoda posvećene su petnaestostoljetnome umetku na kraju djela, koji spominje kako se kralj Bela iz primorskih dijelova vratio u Ugarsku uz pomoć križnoša s Roda i gospođe Frankopana, gdje Sardelić na kraju, treba napomenuti, odbacuje davnu sugestiju Stjepana Antoljaka o mogućnosti postojanja i drugih kasnijih ideoloških intervencija. Paralelno priređeni latinski tekst i prijevod (str. 20–101) predstavljaju, dakako, središnji dio publikacije. Tekst, popraćen kritičkim aparatom, preuzet je iz izdanja *Carmen Miserabile super Destructione Regni Hungariae per Tartaros* (priredio László Juhász, Budimpešta, 1937./1938.), kojemu je - u odsutnosti starijih svjedoka - temelj *editio princeps* iz 1488. godine. Hrvatski je prijevod visoke kvalitete, pri čemu treba posebno pohvaliti Sardelićevo vješto balansiranje između vjernoga prenošenja informacija koje tekst pruža te čuvanja snage Rogerijeva jezičnog izraza – izazov je svakome prevoditelju latinskih historiografskih djela. (Tako, primjerice, treba pohvaliti izbjegavanje imperfekta i aorista u prijevodu, što bi vodilo k nepotrebnom arhaiziranju hrvatskoga jezika, a što bi sigurno odudaralo od Rogerijeva stila.) Prijevod je popraćen obilnim komentarom koji pomaže u identifikaciji povijesnih ličnosti i mjesta, a uz to pruža i bogatstvo informacija o kontekstu upućujući čitatelje i na relevantnu sekundarnu literaturu te koji na kraju obuhvaća i

apparatus fontium. Slijedi treća cjelina pod nazivom „Povijesne prilike“ (str. 103–126). Sardelić ovdje prvo donosi *curriculum vitae* Rogerija iz Apulije, na koji se nastavlja prikaz uspona mongolske države u 13. stoljeću, pri čemu posebice dolazi do izražaja predivačeva verziranost u recentnoj literaturi posvećenoj Mongolima. Izdanju je na kraju priložena karta mongolskoga pohoda kroz Ugarsko-hrvatsko Kraljevstvo (str. 127), zatim iscrpan popis literature (str. 129–136), kazalo osobnih imena, zemljopisnih naziva i pojmova (str. 137–151), izuzetno dobrodošla tablica s imenima raznih toponima na različitim jezicima (str. 152), faksimil izdanja (str. 153–184) te sažeci na engleskom i francuskom jeziku (str. 187–190). Brojni prilozi uvelike olakšavaju pristup tekstu i pridonose ionako već zavidnoj kvaliteti publikacije.

Doista, Matičino prekrasno izdanje Rogerijeve *Carmen miserabile* u octavo formatu, koje potpisuje Mirko Sardelić, i više je no dostojan odgovor na veliki *desideratum* hrvatske medijevistike te bi trebalo naći svoje na mjesto na polici svake osobe koju interesira intelektualna povijest Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva ili mongolske invazije i njezine percepcije u srednjovjekovnoj Europi.

Luka Špoljarić

Kruno Sudec i Damir Hrelja, *Milengrad. Zagonetna utvrda. Varaždin: Državni arhiv, 2011., 165 stranica*

U nakladi Državnoga arhiva u Varaždinu izdano je djelo „Milengrad. Zagonetna utvrda“ kojim čitatelj na jedinstven način uranja u srednjovjekovni prostor velebnoga plemićkoga grada koji duboko u šumskoj osami, na vrletnoj stijeni planine Ivanščice, nijemo promatra vlastito propadanje.

Djelo je podijeljeno na četiri temeljne cjeline: „*Milengrad. Fragmenti prošlosti*“ (str. 1–29), „*Fotodokumentacija Konzervatorskog*

zavoda u Zagrebu – 1953. /izbor/“ (str. 32–45), „*Fotodokumentacija 2010. /i pokoja impresija/*“ (str. 47–137) i „*Spašavanje iz sjene. Razgovor s Marijanom Taučerom*“ (str. 140–165).

U istraživanu problematiku uvodi nas predgovor Drage Miletića „Milengrad. Paradigma za sudbinu razvalina hrvatskih plemićkih gradova“ (III. – VII.), u kojemu autor upozorava na poraznu činjenicu da od prvih znanstvenih istraživanja srednjovjekovnih gradova kontinentalne Hrvatske Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Radoslava Lopašića, Emilija Laszowskog i Gjüre Szabe, koji datiraju iz druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, moderna hrvatska historiografija nije iznjedrila nijedno kapitalno djelo posvećeno tim najvažnijim ostvarenjima profanoga graditeljstva na prostoru kontinentalne Hrvatske. Uz izostanak znanstvenoga interesa ne čini se ništa na njihovoj konzervaciji i prezentaciji, štoviše, na početku trećega tisućljeća hrvatski je narod jedini europski narod koji u cijelosti nema istražen, konzerviran i prezentiran nijedan srednjovjekovni plemićki grad. Stoga je začudna, ali i porazna, činjenica s koliko aktualnosti odišu zapisi Emilija Laszowskoga nastali davne 1902. godine: „U nas se veoma malo brine za naše stare gradjevine, pa makar imale najslavniju prošlost. Izim gradova nalazećih se u posjedu općina, ne uživaju nikakve druge gradjevine zaštitu zakona. Oživjeti i sačuvati valja uspomenu na naše drevne gradjevine i njihove slavne gospodare. Potomstvo našem valja predati, da bude znalo poštivati i one hrpe kamenja, što nekoć bijahu ponosni gradovi, sveti hramovi božji, ognjišta kulture i branici hrvatske domovine.“ (Laszowski, Emilij, *Hrvatske povijesne građevine*, Zagreb, 1902., XI. - XII.) Na kraju predgovora autor upozorava na alarmantno stanje milengradske utvrde. Zbog vrlo loše statike sjeverozapadnoga dijela grada prijeti njegovo urušavanje u ponor dubok tridesetak metara, stoga je krajnje vrijeme da se učine konkretni koraci za spas ovoga iznimnog ostvarenja srednjovjekovnoga graditeljstva.

Prva cjelina „Milengrad. Fragmenti prošlosti“ (str. 1–29) predstavlja pokušaj prikaza

povijesti srednjovjekovne plemićke obitelji i njihova grada. Autor tekstova Damir Hrelja navodi niz nepoznanica kojima je obavijen ovaj, za naše prilike doista impozantan, srednjovjekovni grad. Naime, nepoznato je tko ga je i kada sagradio, a i sam je naziv dvojbena. U izvorima se pojavljuje kao „Milen“, „Mellen“, ali i „Zaiezda“, stoga autor otvara mogućnost da posredna svjedočanstva o postojanju utvrde na mjestu današnjih ostataka Milengrada tražimo u izvorima u kojima se počinje spominjati Zajezda odnosno obitelj Herkffy de Zaiezda. Prema autoru je prvi potomak ove obitelji zabilježen u povijesnim izvorima bio Ivan zvan Dete, koji je ispravom izdanom 2. veljače 1306. godine, a izdao ju je Oliver, magistar reda ivanovaca za Ugarsku i Slavoniju, postao vlasnik posjeda Tužno na sjevernim obroncima Ivanščice. U nastavku teksta analiziran je politički i gospodarski uspon obitelji tijekom 14. stoljeća koji je bio učvršćen ženičbenim vezama s moćnim rodom plemića Grebengradskih. Na kraju prvoga dijela cjeline autor pokušava riješiti problematiku naziva grada – „Zaiezda“, „Milen“ ili „Mellen“. U svim sačuvanim ispravama iz 14. stoljeća uz obitelj Herkffy nalazi se toponim „Zaiezda“, dok se u kasnijima spominje „Mellen“ („Milen“), što autora asocira na ime potoka „aqua Melniche“ koji se spominje 1347. godine u ispravi kojom zagrebački Kaptol javlja varaždinskome podžupanu Stjepanu da je po njegovom nalogu obišao međe imanja Zelnice. Stoga se autor pita nije li Milen plemićki grad iznad rijeke Melnice (Milnice).

U drugome dijelu prve cjeline autor nastoji - na temelju trinaest isprava iz 15. i prve polovice 16. stoljeća (fond Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Varaždina (1209. – 1850.), serija Radikalni arhiv), koje govore o sporu oko dijelova zemljišnih posjeda između članova obitelji Herkffy de Zaezda (Zajezda) i grada Varaždina - pratiti najistaknutije članove obitelji tijekom 15. i početkom 16. stoljeća. Navedene isprave predočene su u originalu sa svim potrebnim referencama: naziv fonda i serije, kratak sadržaj, mjesto i datum izdavanja. O prijelazu dijela posjeda i

plemičkoga grada Zajezde u vlasništvo obitelji Patačić svjedoči zapis o udaji Katarine Herkffy (hrvatska varijanta Herkovicz) za Nikolu Patačića 1536. godine, koji ujedno donosi i popis posjeda obitelji Patačić u prvoj polovici 16. stoljeća (Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Status Familiae Patachich, 1740.). Na kraju autor analizira nekoliko isprava (Hrvatski državni arhiv, Hrvatske plemićke obitelji i vlastelinstva (NRA), fasc. 101. n. r. 29, 1646.) iz kojih je vidljivo da je u trenutku izumiranja obitelji Herković (sredina 17. stoljeća) Milengrad već napuštena i ruševna utvrda koja dijeli sudbinu ostalih utvrđenih plemićkih gradova na južnim obroncima Ivanščice napuštenih u prvoj polovici 17. (Oštrcgrad, Lobar) i početkom 18. stoljeća (Grebengrad, Belecgrad).

Treći dio prve cjeline posvećen je arhitektonskim obilježjima Milengrada koji je - uz obrambenu ulogu, jasno prepoznatljivu u snažnome obrambenom zidu i baterijskoj kuli u istočnome dijelu grada - imao i stambeno-reprezentativnu i gospodarsku ulogu, što je vidljivo iz njegove prostorne i sadržajne kompozicije.

U prvoj cjelini nalazimo nekoliko vrijednih slikovnih izvora: Rodoslovno stablo obitelji Herkfy, akvarel, 1811., vlasništvo obitelji Kiš-Šaulovečki, Šćrbinec (str. 3), dio zemljovida s prikazom utvrde Melen kod Zajezde i prvi poznati prikaz Milengrada i Zajezde (NSK, Status Familiae Patachich, 1740.).

Druga cjelina „Fotodokumentacija Konzervatorskog zavoda u Zagrebu – 1953. / izbor/“ (str. 32-45) donosi 23 crno-bijele fotografije (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za kulturu, razvitak i kulturnu politiku, Odjel za INDOK poslove kulturne baštine, Fototeka, inv. br. 11 816-11 859.), koje su snimljene u ljeto 1953. godine kada je tročlana komisija Konzervatorskoga zavoda u Zagrebu obišla Zajezdu i ruševine Milengrada. Analizom fotografija vidljivo je postojanje guste vegetacije koja je onemogućavala prikaz utvrde u širokome planu, stoga su fotografski dokumentirani samo detalji

neobraslih zidova. U usporedbi sa stanjem na početku 21. stoljeća uočljive su promjene kao posljedica destruktivnoga djelovanja prirodnih procesa (kiša, snijeg, led i vegetacija), ali i ljudskoga čimbenika.

Središnji i najopsežniji dio knjige predstavlja „Fotodokumentacija 2010. /i pokoja impresija/“ (str. 47-137) autora Krune Sudeca, koji je nevjerojatnom preciznošću fotografski dokumentirao svaki detalj utvrde. Uz svaku fotografiju naveden je kratak opis sadržaja, vrijeme nastanka fotografija i tlocrt milengradske utvrde sa zatamnjenim dijelovima koji nam omogućuju jasnu i preciznu lokaciju prikazanoga detalja na fotografiji. Riječ je o 72 crno-bijele fotografije nastale u razdoblju od 2006. do 2010. godine koje snažnije od pisane riječi svjedoče o minulome sjaju i veličini jednoga plemićkog grada u njegovomu autentičnom okruženju.

Posljednja cjelina donosi razgovor s Marijanom Taučerom - „spasiteljem iz sjene“ (str. 140-165), koji je godinama čistio utvrdu od vegetacije i svojim upornim nastojanjima uspio pobuditi interes vodećih ljudi Konzervatorskoga zavoda, što je rezultiralo stavljanjem Milengrada pod trajnu zaštitu Ministarstva kulture Republike Hrvatske 2008. godine.

Na kraju možemo zaključiti da knjiga „Milengrad. Zagonena utvrda“ predstavlja vrijedno nastojanje Državnoga arhiva u Varaždinu da Milengrad približi što širemu krugu čitatelja, a ujedno i poticaj znanstvenoj i stručnoj javnosti na sustavno istraživanje i zaštitu ovoga vrijednog ostvarenja srednjovjekovnoga graditeljstva.

Ivančica Jež

Gordan Ravančić, *Vrijeme umiranja: Crna smrt u Dubrovniku 1348-1349*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011., 240 stranica

Bubonska kuga iz 1348. godine - nazvana još i 'crna smrt' - smatra se jednom od najvećih katastrofa koje su zadesile čovječanstvo u prošlosti. Premda su epidemije kuge bile česta pojava sve do modernoga doba, kuga iz 1348. godine poprimila je pandemijski oblik, odnosno, u kratkome je vremenu zahvatila veći dio Europe i imala dotad najstrašnije posljedice - prema procjenama odnijela je trećinu europskoga stanovništva, a od kuge su tada teško stradali i dalmatinski gradovi.

Objavlivanjem knjige *Vrijeme umiranja* hrvatska historiografija dobila je važno djelo za proučavanje pojave crne smrti na hrvatskim prostorima jer je o tome - posebice o društvenim promjenama koje je ona izazvala - dosad napisano i istraženo vrlo malo. Knjiga je rezultat dugogodišnjega istraživanja Gordana Ravančića, koji je još 2006. godine doktorirao s temom *Kuga u Dubrovniku 1348-1349*. U knjizi Ravančić na temelju izvorne građe iz Državnoga arhiva u Dubrovniku, uz uporabu suvremene svjetske literature, proučava pojavu kuge na dubrovačkome području i analizira njezine posljedice. Knjiga je podijeljena u devet glavnih poglavlja i desetak tematskih potpoglavlja. Glavni fond neobjavljenih izvora koji je Ravančić koristio odnosi se na spise *Opera pia* (92., sv. 3), *Testamenta notarie* (10-1, sv. 5) i *Diversa cancellarie* (25., sv. 15., 16.).

Uvodna poglavlja knjige (str. 11 - 26 str.) donose osnovne medicinske značajke bolesti kuge i prikaz najvećih zabilježenih epidemija koje su harale europskim ili mediteranskim prostorom prije 1348. godine. U prikazu epidemija autor posebnu pozornost obraća na azijsku kugu, zabilježenu u Kini 1335. godine, koju su Mongoli donijeli u Europu prilikom opsade krimskoga grada Kaffé 1346. godine. Taj su grad Đenovežani koristili kao svoju

trgovačku bazu te je tako kuga morskim putem stigla u Europu. Budući da suvremena svjetska historiografija bubonsku kugu često smješta u kontekst krize srednjovjekovlja odnosno „krize 14. stoljeća“, Ravančić u ovome poglavlju prikazuje društveno-gospodarske prilike u Europi prije dolaska kuge. Već od kraja 13. stoljeća dolazi do poremećaja u prirodi i naglih zahlađenja, što je smanjilo urode i dovodilo do pojave gladi i pothranjenosti. Demografska prenapučenost u pojedinim sredinama također je bila uzrok velike smrtnosti od kuge, a autor ističe kako ni politička situacija u europskim zemljama također nije bila povoljna: dolazi do štrajkova i nemira u dotad vrlo razvijenim gradovima na području današnje Belgije, bankrota banaka u Italiji, a na zapadu Europe bijesni Stogodišnji rat.

Sljedeće poglavlje *Historiografija o Crnoj smrti* (str. 27 – 44) donosi rezultate dosadašnjih stranih povijesnih istraživanja o bubonskoj kugi. Zbog velikoga broja objavljenih radova Ravančić se fokusirao na najvažnija svjetska znanstvena djela ukazujući na određene prijepore u istraživanjima crne smrti. Jedna od većih dvojbi jest pitanje je li crna smrt uopće kuga ili neka druga bolest (primjerice antraks) - kako je smatrao zoolog Graham Twigg - čije teze veliki istraživač društvene povijesti srednjega vijeka David Herlihy ne odbacuje u potpunosti. Ipak, i dalje u stručnoj zajednici dominira mišljenje da je riječ o bubonskoj kugi premda i dalje ostaje otvoreno pitanje zbog čega je 1348. godine došlo do epidemije s tako velikom smrtnošću. Drugi istraživački problem jest analiza demografskoga gubitka. Autor ističe kako epidemija zasigurno nije bila svugdje jednaka – najviše su stradala gusto naseljena područja gdje su demografski gubici premašivali polovicu ukupnoga stanovništva, ali i tu ima iznimaka poput Milana ili područja današnje Češke koja nisu pretrpjela velike ljudske gubitke. Prema analizi britanskih povjesničara prosječni demografski gubitak iznosio je oko trećine stanovništva. No, autor napominje kako problematika kuge još nije iscrpljena i da tek slijede mnoga nova istraživanja. Iako

je pojava kuge u dalmatinskim gradovima hrvatskim povjesničarima bila, naravno, poznata, o tome su najopširnije pisali povjesničari medicine poput Mirka Grmeka ili Vladimira Bazale ne zadržavajući se previše na analizi političkih, društvenih i gospodarskih promjena koje su nakon epidemija uslijedile, a čak niti sinteze hrvatske povijesti crnoj smrti ne pridaju veliku pozornost.

Poglavlje *Izborna građa o Crnoj smrti u Dubrovniku polovicom 14. st.* (str. 45 – 56) daje pregled sačuvanih narativnih vrela za proučavanje kuge na kojima se temelji ovo istraživanje poput *Tabula splitskoga kroničara A. Chuteisa*, dubrovačkih kronika Ivana Marinova Gundulića, Nikole Ragnine te arhivske građe - sačuvanih oporuka i odredbi Velikoga i Maloga vijeća iz Državnoga arhiva u Dubrovniku. Autor upućuje i na korisni fond u Državnome arhivu u Zadru koji se odnosi na istočnojadranske gradove te na dosad objavljene izvore u serijama *Monumenta Ragusina* i *Scriptores*.

U poglavlju *Prilike u Dubrovniku uoči epidemije* (str. 57 – 70) ističe se da - unatoč tome što je Dubrovnik bio pod vlašću Venecije, koja je znatno ograničavala pomorsku trgovinu - Dubrovčani nisu zapustili vlastite trgovačko-pomorske aktivnosti, a uspjeli su i povećati kopnenu trgovinu sa svojim zaleđem. Trgovačka aktivnost Republike i tada je bila vrlo razvijena, a Dubrovnik je održavao veze s mnogim gradovima, što je i omogućilo da epidemija crne smrti brzo stigne u Grad. Ravančić se potom osvrće na zdravstvene prilike u Dubrovniku, što je često nezaobilazna tematika uz istraživanje kuge jer se smatra da je epidemija crne smrti bila tako katastrofalna i zbog loših higijenskih i zdravstvenih prilika u pojedinim srednjovjekovnim gradovima.

U središnjemu poglavlju *Crna smrt u Dubrovniku* (str. 71 – 109) autor na temelju spomenutih arhivskih izvora i znanstvenih radova istražuje dolazak i širenje kuge, reakciju vlasti na epidemiju kao i reakciju dubrovačkoga stanovništva. Prema gradskim zapisnicima kuga je prvi put zamijećena na

otoku Šipanu u siječnju 1348. godine, što znači da je - uračunavši vrijeme potrebno da se bolest razvije - kuga stigla krajem 1347. godine, a to se poklapa s pojavom epidemije u drugim jadranskim i mediteranskim gradovima. Pretvaranje epidemije u pošast, koja je vrhunac dosegla u ožujku i travnju 1348. godine, najbolje se primjećuje u analizama oporuka jer je dio gradskih zapisnika zagubljen, a u mnogim postojećim spisima može se primijetiti administrativni kaos zbog širenja epidemije. Kako bi bolje predstavio doživljaj bolesti onodobnoga stanovništva, koja se iz pravnih izvora često ne može razaznati, autor se i u ovome poglavlju poslužio narativnim vrelima poput A. Chuteisa, Petrarce, Boccaccia i veroneškoga notara Guglielma de Pastrenga. Potom slijedi detaljna analiza sadržaja oporuka prema istraživačkim pitanjima poput distribucije pisanja oporuka, odnosa datiranih i nedatiranih oporuka, oporuka s legatima *pro anima*, s legatima za sirotinju, za bratovštinu, za gradnju hospicija te o darivanjima crkvenim institucijama, a autor je također analizirao broj doseljenih obrtnika i dodjeljivanje tutorstva tijekom 1348. godine. Sva ova egzaktna istraživanja popraćena su i grafikonomima, što olakšava praćenje analize.

U poglavlju *Posljedice epidemije* (str. 111 – 134) Ravančić analizira posljedice crne smrti na demografsku sliku, gospodarstvo i dubrovačko društvo te svijest o bolesti. Autor ukazuje da ne postoje vrela prema kojima bi se moglo točno ili približno utvrditi broj umrlih od kuge, a postojeća narativna vrela ne sadrže izvore na temelju kojih se procjenjuje broj umrlih. Ipak, Dubrovnik bi mogao biti uvršten u veća urbanizirana područja Europe, što bi značilo da je demografski gubitak mogao biti i veći od polovice ukupnoga broja stanovnika. Iz dokumenata dubrovačke carinarnice vidi se smanjeni opseg trgovine, no to je ujedno i dokaz da crna smrt nije u potpunosti zaustavila privredni život komune. Autor zatim analizira kretanje cijena triju najvažnijih namirnica: žita, soli i vina (uz analizu kretanja cijene nadnice), što je također popraćeno grafičkim prikazom. Kuga je

također utjecala na pojačanu pobožnost, što se može utvrditi i u drugim kronikama srednjovjekovne Europe. Iako je velika epidemija 1348. godine morala ostaviti trag na cijeloj društvenoj zajednici, čini se da je tek nakon ponovnih epidemija 1361., 1363. i 1370. godine dubrovačka vlast počela razmišljati o mjerama zaštite, što je najzad vodilo uspostavi karantene 1377. godine.

Sumirajući zaključke (*Zaključna razmatranja*, str. 135 – 137) Ravančić ističe da je situacija u Dubrovniku u mnogočemu bila slična kao i u drugim gradovima koje je zahvatila crna smrt. I u Dubrovniku je crna smrt uzdrimala postojeću strukturu srednjovjekovnoga društva, ali ostaje pitanje u kojoj je mjeri to oblikovalo društveni život Dubrovnika u sljedećim desetljećima.

U *Appendixu* (str. 140 – 162) se nalazi *Popis oporučitelja prema Testamenta notariae 10-1, sv. 5 (1348. godina)* te *Popis preminulih i preživjelih dubrovačkih vlastelina tijekom epidemije 1348.* sastavljen prema podacima Irmgard Mahnken iz knjige *Dubrovački patricijat u XIV veku*, a zatim je kao posljednje poglavlje dodan *Izbor transkripcija oporuka iz Testamenta notariae 10-1, sv. 5* (str. 163 – 225).

Knjiga *Vrijeme umiranja: Crna smrt u Dubrovniku* prva je znanstvena monografija koja obrađuje utjecaj kuge 14. stoljeća na društvenu, demografsku i gospodarsku stvarnost u Dubrovniku. Koristeći opsežnu svjetsku literaturu autor promatra epidemiju kuge i u širem europskom kontekstu tako da je knjiga važan doprinos hrvatske historiografije za znanstveno istraživanje te problematike.

Bruno Škrebilin

Neven Budak (ur.), *Towns and communication: Communication in Towns*, vol. 1. Zagreb: Leykam International, 2009., 271 stranica; Hubert Houben, Kristjan Toomaspoeg (ur.), *Towns and communication: Communication between Towns*, vol. 2. Galatina: Congedo Editore – Università del Salento, 2011., 404 stranice

Nakon što je Leykam International prije dvije godine objavio *Towns and communication*, nedavnim objavljivanjem drugoga volumena u izdanju Congedo Editore zao-kružena je serija radova s tri istoimena znanstvena skupa u organizaciji Međunarodne udruge za povijest gradova (International Commission for the History of Towns). Prvi skup održan je u Zagrebu (26. - 30. rujna 2006.), drugi u Londonu (13. -15. lipnja 2007.), a treći u Leccu i Otrantu (11. - 13. rujna 2008.). Zagrebački skup održan je u Hrvatskome institutu za povijest u organizaciji Nevena Budaka s Filozofskoga Fakulteta u Zagrebu, (koji je ujedno i hrvatski predstavnik u Povjerenstvu za povijest gradova) te Irene Benyovsky Latin, iz Hrvatskog instituta za povijest. International Commission for the History of Towns (ICHT) utemeljena je još 1955. godine u Rimu kako bi olakšala stvaranje kontakata između znanstvenika koje se bave proučavanjem urbane povijesti, a angažirala se i u izdavanju povijesnih atlasa gradova te stvaranja nacionalnih bibliografija o urbanoj povijesti. Od godine 1970. pa do danas Povjerenstvo je organiziralo desetak velikih međunarodnih kongresa fokusirajući se na određenu problematiku urbane povijesti kao što su *The Image of the Town* u Sydneyu (2005.), *Destruction and Reconstruction of Towns* u Oslu (2000.), *Exhibitions and fairs* u Montrealu (1995.) i *Town and Countryside* u Madridu (1990.). Istraživanje problematike komunikacije, odnosno razmjene različitih vrsta informacija u urbanoj povijesti, također omogućava širok raspon tema i pristupa. U vremenskome razdoblju od

srednjovjekovnoga pa do modernoga doba, s primjerima iz različitih dijelova Europe pa i izvan nje, zbornik donosi analizu različitih aspekata komunikacije u povijesti. Tako na pojedinačnim primjerima vidimo ulogu gradskoga prostora u simboličnoj komunikaciji srednjega vijeka, utjecaj kopnenih ili morskih trgovačkih putova u urbanome razvoju, različite metode prijenosa informacija, utjecaj velikih urbanih središta u širenju znanja i ideja, a zatim u modernome dobu ponovno organiziranje gradskoga prostora zbog novih prometnih sredstava i razvoja poštanskih usluga, društvena komunikacija različitih etničko-vjerskih skupina suvremenih gradova i još mnoge druge teme.

Za temu prvoga zbornika odabrana je komunikacija unutar gradova. Zbornik sadrži ukupno dvanaest radova, od toga je deset na engleskome, dok su preostali na francuskome jeziku. Nakon predgovora Michaela Paulya, predsjednika Udruge, u kojemu je dan kratki osvrt na zagrebački skup, zbornik započinje radom Deereka Keena, uglednoga britanskog povjesničara i utemeljitelja *Centre for Metropolitan History*, koji se bavi istraživanjem povijesti Londona i drugih metropola. U radu „*Communications in medieval towns – Introductory Remarks*“ (9. – 20. str.) autor na primjeru nekoliko gradova ukratko analizira ulogu gradskoga prostora - vrata, crkvi, ulica i trgova u socijalnoj interakciji srednjovjekovnoga gradskog stanovništva. Srednjovjekovnu organizaciju gradskoga prostora na primjeru Dublina analizira i Howard B. Clark u radu „*Lines of communication in Medieval Dublin*“ (33. – 45. str.), a primjer Pariza daje Veronika Novák u radu „*Places of Power: The Spreading of Official Information and the Social Uses of Space in Fifteenth-Century Paris*“ s posebnim osvrtom na metode širenja službenih vijesti u 15. stoljeću (47. – 65. str.). Posljednji prilog koji se tiče srednjovjekovnoga perioda u ovome svesku djelo je Thomasa Riisa „*Les Communications en ville: Danemark et à l'époque moderne*“ (67. – 80.) u kojemu autor analizira vrste komunikacija na spomenutome

području ukazujući i na korištenje optičkih i zvučnih signala. Finn-Einar Eliassen u radu „*Ferry services and social life in early modern Norwegian towns*“ (81. – 99.) ističe važnu ulogu brodova i skela u društvenome životu ranomodernih norveških gradova jer su gotovo svi norveški gradovi bili smješteni uz morsku obalu i ušća rijeka. Potom slijede radovi koji se tiču modernoga doba: Laurentiu Rădvan s radom „*Between free passage and restriction. Roads and bridges in the towns of Wallachia and Moldavia*“ (16th – 18th century) ukazuje na ulogu lokalnih sredina i vrhovne vlasti u izgradnji i održavanju ulica i mostova na spomenutom području (101. – 116. str.), a Jean Pierre Poussou u radu „*Les problèmes de circulation en centre-ville. L'exemple de Bordeaux depuis le XVIII^e siècle*“ (117. – 129. str.) na primjeru Bordeauxa obrađuje pojavu izgradnje planiranih aleja i trgova u svrhu poboljšanja prometa. Još dva rada obrađuju tematiku prema primjerima s irskoga otoka: Jacinta Prunty „*Networking Ireland in the nineteenth-century: the role of cartography*“ (131. – 169. str.) i Frank Cullen „*Harbour, rail and telegraph: the Post Office and communication in nineteenth-century Dublin*“ (171. – 193. str.). Naravno, kao primjer u istraživanju problematike zastupljen je i grad-domaćin s radom hrvatske povjesničarke umjetnosti Snješke Knežević „*The Tramway and the Urban Development of Zagreb in the Period of Modernization*“ (195. – 227. str.). U članku autorica analizira promjene u urbanome i prometnome uređenju Zagreba s pojavom tramvaja, a dodatak donosi zanimljive stare fotografije i karte Zagreba. I dok je tramvaj unio red i sklad u gradski promet Zagreba, u sljedećemu prilogu „*To Move With the Times We Cannot Have Lines. The Decline of Leicester's Tramway System, 1930-1950*“ (229. – 248. str.). Richard Harrison istražuje neuspjeh i odbacivanje tramvaja kao prometnoga sredstva u Leicesteru. Posljednji je rad prilog Waltera F. Lalicha „*Migrant developments of communication space in Sydney*“ u kojemu autor na sociološki način analizira vrlo aktualnu temu - način komunikacije različitih

etničkih i vjerskih manjina u suvremenome velegradu (249. – 271. str.).

Drugi zbornik tematski je obrađivao komunikaciju između gradova ili njihova zaleđa i okolice, a sadrži devetnaest radova najvećim dijelom na engleskome jeziku, dok je dio članaka na francuskom, talijanskom i španjolskom jeziku. I ovaj zbornik započinje predgovorima predsjednika Udruge Michaela Paulya i Huberta Houbena sa Sveučilišta Salento (Lecce), a prije uvodnoga rada Ann-gret Simms „*Communication between towns and between towns and their hinterland. Introductory reflections*“ (1. – 6. str.) nalazi se i program skupova iz Londona i Leccea odnosno Otranta.

Istraživanje problematike u drugome zborniku započinje radom Huberta Houbena „*Towns and Communication in Medieval Southern Italy*“ (7. – 19. str.) u kojemu autor obrađuje metode stvaranje veza između, uglavnom lučkih, gradova Sicilskoga Kraljevstva, zatim Roman Czaja u članku „*The regional and long-distance communication of Prussian towns in the 15th century*“ (21. – 37. str.) obrađuje komunikaciju između udaljenih pruskih gradova na primjeru grada Danziga i Elbinga, a Kaouru Ugawa daje primjer iz novovjekovnoga Japana u radu „*The Shogun's Highway System from the Seventeenth to the Nineteenth Century*“ (39. – 49.). Peti rad prilog je Mirele Slukan Altić s Instituta društvenih znanosti „Ivo Pilar“ pod naslovom „*The impact of changes in the Croatian borders on traffic between towns (1500-1820)*“. Autorica ukazuje na promjene glavnih komunikacijskih putova koje nastaju pod utjecajem izvanjskih čimbenika - otomanske invazije, širenja Mletačke Republike na istočnoj strani Jadrana te kratkotrajne francuske vladavine, što je ostavilo traga i na urbanome razvoju hrvatskih gradova (51. – 65.). U radu „*Postal statistics as evidence of urban networks: Norway c.1800*“ (67. – 74. str.) Finn-Einar Eliassen ukazuje na uvođenje i razvoj poštanskih dokumenata u tridesetak norveških gradova kao vrijedan podatak za izučavanje povijesti komunikacija, a Máximo Diago

Hernando i Miguel-Ángel Ladero Quesada u radu „*Caminos y ciudades en España de la Edad Media al siglo XVIII*“ analiziraju glavne komunikacijske putove između španjolskih gradova od 15. stoljeća kada je stjecajem političkih okolnosti došlo do gospodarskoga razvoja (75. – 116. str.). Autori također naglašavaju ulogu morskoga prometa, osobito u 16. stoljeću kada se povećavaju aktivnosti na Atlantiku, a istraživanje završavaju s pojavom popločenih cesta izgradnju kojih su vladari organizirali u 18. stoljeću kako bi se ostvarila što brža komunikacija između Madrida i ostalih važnijih španjolskih gradova. Srednjovjekovna Sicilija ponovno je zastupljena s radom Georga Vogelera „*The distant Emperor. Communication between European and Mediterranean towns and Frederic II. of Hohenstaufen*“ (117. – 136. str.), no ovdje je težište istraživanja na odnosu između cara Fridricha II. s udaljenim gradovima na sjeveru Italije i Njemačke koji upravo u to vrijeme razvijaju i proširuju vlastitu samoupravu. Sljedeći rad Carmele Massaro „*L'immagine delle città del Vicino Oriente nei racconti di viaggio dei pellegrini occidentali in Terrasanta (secoli XIV-XV)*“ sadrži kratak opis Aleksandrije, Beiruta, Damaska, Jeruzalema i Kaira kasnosrednjovjekovnih hodočasnika (137. – 159. str.). Najopsežniji rad u zborniku prilog je Katalin Szende s Central European Universityja „*Towns along the way. Changing patterns of long-distance trade and the urban network of medieval Hungary*“ (161. – 225. str.) u kojemu se na primjeru gradova Karpatskoga bazena istražuje povezanost komunikacijsko-trgovačkih putova i urbanoga razvoja. Ipak, Szende je istraživanje problematike proširila na gotovo cijelo područje srednjovjekovne Ugarske ukazujući na najvažnije ugarske gradove i putove pa se tako spominje i Zagreb, koji se nalazio na važnome trgovačkom putu koji je preko sjevernoga Jadrana povezivao sjevernu Italiju sa srednjom i istočnom Europom. Rad Kristjana Toomaspoega „*‘La societ  de Venise’ du marchand hans atique Hildebrand Veckinchusen (1401 – 1425)*“ kroz primjer meunarodnoga

hanzetskog trgovca Hildebranda Veckinchusena ukazuje na probleme i ograničenja u srednjovjekovnoj komunikaciji između udaljenijih trgovačkih gradova (227. – 244. str.). Prilog Thomasa Riisa „*En Syrie au XIX^e si cle: Communications de longue distance ant rieures au Canal de Suez*“ (245. – 258. str.) donosi najvažnije smjerove komunikacijskih veza na području današnje Sirije i Bliskoga istoka prije izgradnje Sueskoga kanala naglašavajući pritom važnost karavana koje su organizirale otomanske vlasti, ali i strane kompanije, a Juhhan Kreem u članku „*Seasonality of transport network in the Eastern Baltic*“ ističe morske i riječne putove kao glavno sredstvo stvaranja veza na Baltiku (259. – 269. str.). Giancarlo Andenna u radu „*Le comunicazioni tra Milano, l'impero Ottomano e il Levante nella seconda met  del XV secolo*“ (271. – 299. str.) istražuje na koji je način Milanska komuna dobivala informacije o situaciji u Otomanskome Carstvu, dok Jean-Luc Fray s radom „*De l'attraction parisienne sur les villes du Centre et du Midi de la France: quelques indicateurs, du Moyen  ge   l' poque contemporaine*“ (301. – 312. str.) na primjeru Pariza ukazuje na rast utjecaja metropole na druge gradove i područja u zemlji. Potom slijede tri rada koja obrađuju primjere lučkih gradova u novovjekovnome dobu, a prvi od navedenih može biti zanimljiv i za hrvatske povjesničare. Giuseppe Poli u radu „*Le citt  costiere pugliesi nel sistema del commercio adriatico in Et  moderna. Linee di tendenza e ipotesi di ricerca*“ (313. – 344. str.) istražuje lučke gradove Apulije, osobito najveća urbana središta kao što su Bari, Trani i Brindisi te njihovu trgovačku djelatnost na istočnoj strani Jadrana. Salvatore Barbagallo i Pierpaulo Panico u radu „*Rapporti commerciali tra Gallipoli ed i principali centri portuali italiani e dell'Europa del Nord nella seconda met  del XVIII secolo*“ (345. – 370. str.) analiziraju trgovačke veze između Galipolja, koje u 18. stoljeću dobiva na velikoj važnosti, s drugim velikim lučkim gradovima Europe, a Magda Pinheiro u radu „*Le port de Lisbonne entre deux empires: 1808-1945*“ (371. – 384. str.) donosi primjer

Lisabona kao glavnoga komunikacijskog središta Atlantskoga i Afričkog Carstva.

Zbornik završava skupim radom Petera J. Taylora, Bena Daruddera, Franka Witloxa, Lommea Devriendta i Rafa Verbruggena „*World City formation and Long-Distance Communication under Conditions of Contemporary Globalization: An Empirical Investigation of the Relationship Between Air Traffic and Global Service Connectivity*“ (385. – 404. str.) u kojemu autori analiziraju suvremeni zračni promet i njegov utjecaj na urbani razvoj.

Zbog želje da radove Zbornika predstavimo kao jednu cjelinu, ovdje je dan sažeti prikaz članaka s tek najosnovijim informacijama. Treba svakako napomenuti kako je većina autora svoje radove popratila i likovnim priložima, kartama ili tabelama, što olakšava orijentaciju i praćenje teme. Svakako će znanstvenici koji se bave urbanom poviješću ili problemom komunikacija i veza u prošlosti pronaći mnoštvo korisnih podataka i primjera u ovome izdanju, a priloženi radovi mogu poslužiti i povjesničarima umjetnosti kao i arhitekture.

Bruno Škrebilin

Leonardo Benevolo, *Grad u istoriji Evrope*. Beograd: Clio, 2004., 323 stranica

La città nella storia d'Europa Leonarda Benevola objavljena je 1993. godine kao prva knjiga edicije *Fare l'Europa (The Making of Europe)* poznatoga povjesničara i njezina glavnog urednika Jacquesa Le Goffa. Edicija je rezultat suradnje između pet europskih izdavača - Beck (Njemačka), Blackwell (Velika Britanija i SAD), Critica (Španjolska), Laterza (Italija) i Le Seuil (Francuska) - zamišljena kao pregled određenih tema iz europske

povijesti i kulture. Knjiga je objavljena na srpskome jeziku pod naslovom *Grad u istoriji Evrope* u izdanju Clio iz Beograda 2004. godine. Nažalost, knjiga još nije prevedena na hrvatski jezik. *Grad u istoriji Evrope* istražuje prostorno-fizičke strukture gradova te promišlja razvoj njihovih identiteta; „*Evropski gradovi nastaju s Evropom i, u izvesnom smislu, stvaraju Evropu*“.

Riječ je o interdisciplinarnoj studiji koja uspješno spaja teorije iz područja povijesti umjetnosti te povijesti arhitekture i urbanizma postavljajući ih unutar određenih povijesno-političkih okvira. Tema knjige jest nastajanje europskoga grada povezanoga s procesom nastajanja identiteta Europe kao povijesnoga subjekta. Svjestan postojanja „*načela mnogostrukosti*“ europskih gradova Benevolo ističe problematiku njihova objedinjavanja u zajedničke okvire.

Knjiga je podijeljena na sedam poglavlja koja se sastoje od nekoliko potpoglavlja. Poglavlja su napisana kao vremenski pregled razvoja gradova. Nastanak, razvoj i posljedice preobrazbi njihovih „*fizičkih scenarija*“ pratimo kroz različita povijesna razdoblja. Benevolo ističe političke događaje, kulturna i umjetnička dostignuća te mentalitet ljudske zajednice kao elemente koji oblikuju grad kroz povijest. U svakome poglavlju tekst prati bogat slikovni materijal: *grafike* (pejzaži gradova iz različitih perspektiva, rekonstrukcije i urbanistička rješenja), *prikazi umjetničkih djela, zemljovidi* iz starijih edicija i enciklopedija, *tlocrti i urbanistički planovi, ilustracije i crteži* (vedute gradova, pročelja zgrada i ulica) te *fotografije* koje prikazuju gradove iz različitih perspektiva na kraju zadnjega poglavlja.

U uvodnome poglavlju (str. 7 – 13) Benevolo objašnjava izbor teme - proučavanje povijesti nastanka europskih gradova. Autor „*fizičke scenarije*“ gradova promatra „*kao očuvane predele u kamenu dugo građene u prošlosti*“. Kratko se osvrćući na dosadašnja djela koja su pokušala dati sintezu nastanka europskoga grada (Henri Pirenne, *Medieval*

cities, 1927.), ističe kako nije posvećeno dovoljno pozornosti istraživanju grada čak ni u modernome dobu. Izbor gradova donosi kao primjere navedene u poglavljima, koja je kronološki podijelio od antičkoga do modernoga doba. Autor postavlja problem preuređenja grada kao odgovornost našega doba ostavljajući nam u zadatak promišljanje grada u okviru moderniteta.

Prvo poglavlje *Odvajanje od antičkog sveta* (str. 13 – 43) vremenski obuhvaća razdoblje od antike do X. stoljeća. Dijeli se na četiri potpoglavlja. Prvo potpoglavlje *Ideja grada u klasičnoj kulturi* (str. 15 – 21) ističe grčki *polis* kao primjer „*otvorenog grada*“ i rimski *urbs* kao dio konfederacije gradova unutar rimskih provincija. Europa nastaje raspadom antičkoga svijeta koji se očituje u krizi sustava gradova. U drugome potpoglavlju *Preoblikovanje grada u poznom Carstvu* (str. 21 – 29) autor započinje pregled od III. stoljeća nove ere. Tada se pojavljuju dva ključna elementa u „*fizičkom scenariju*“ grada: pojava *utvrđenog*, zatvorenog tipa grada i ulazak kršćanske simbolike u arhitektonsko oblikovanje. Podižu se zidine i bazilike od Rima do Carigrada kao novi vizualni elementi grada. Nastaje novi arhitektonski jezik na ruševinama antičke kulture. U trećemu potpoglavlju *Kriza gradova posle pada Zapadnog carstva* (str. 29 – 36) objašnjava se kako teritorijalnim rasipanjem Zapadnoga Rimskog Carstva od VII. do X. stoljeća nastaje nova povijesna stvarnost - Europa. Na primjeru reorganizacije Rima autor ukazuje na kontinuitet antičkih gradova u srednjemu vijeku te naglašava pojavu novih urbanih jedinica na sjeveru Europe - vojnih i trgovačkih utvrda. Ta su naselja nove pojavnosti koje će ustanoviti *načelo različitosti* u Europi. U četvrtome potpoglavlju *Novonastale karakteristike zapadnog urbanog sistema* (str. 36 – 43) autor opisuje proces preoblikovanja antičkih gradova u nova naselja (Pariz) gdje se podizanjem novih crkava i svetišta stvaraju novi centri (primjer Bonna i talijanskih gradova). Nova naselja podižu građevine prema zahtjevima obrane i trgovine, oblikovane prema antičkim i orijental-

nim uzorima (kapela u Achenenu). U ranomu srednjem vijeku nastaje novi urbani scenarij na ruševinama staroga svijeta.

Drugo poglavlje *Stvaranje novog gradskog sistema* (str. 43 – 101) vremenski obuhvaća razdoblje od 1050. do 1350. godine. Dijeli se na četiri potpoglavlja. U uvodnome dijelu (str. 43 – 48) autor opisuje novi politički i društveni razvoj Europe koji dovodi do definiranja srednjovjekovnoga grada. Taj novi grad je nesavršen, malenih razmjera i autonoman, iz čega proizlazi šarolikost i originalnost novih urbanih cjelina. U svakome potpoglavlju obrađuje posebnu grupaciju gradova po različitim europskim regijama. U prvome potpoglavlju *Italijanski primorski gradovi* (str. 48 – 61) opisuje razvoj Venecije, Pise i Genove analizirajući osobitosti njihova urbanizma i umjetničkih dostignuća toga vremena. U drugome potpoglavlju *Gradovi u raznim evropskim regijama* (str. 61 – 91) opisuje nastanak utvrđenoga grada (*borgo*) i njegova predgrađa (*sobborgho*), koji teži od trgovačkoga središta postati komuna s vlastitom autonomijom (primjeri gradova u Italiji, Njemačkoj i Engleskoj). Politička organizacija vlasti u gradu određuje njegov fizički izgled. Autor nabroja nove pojavnosti: *prepoznatljivost i kompleksnost* gradske strukture, *koncentriranost* građevina s obzirom na površinu grada te *dinamizam* izgradnje koji dovodi do nedovršenosti gradskoga uređenja. Gotički stil od prve polovice XIII. stoljeća predstavlja jedinstvenu razinu europske arhitektonske kulture. Autor iznosi pregled izgradnje i širenja gradova, koje dijeli u tri zasebna područja po njihovim stilskim specifičnostima: „*Sredozemna oblast*“ (Bologna, Firenca, Toulouse, Siena), „*oblast preuzeta od Bizantije i Arapa*“ gdje se miješa tradicija Istoka i Zapada (jug Italije, Španjolska i Balkan) te „*Severna oblast*“ Europe gdje se javljaju dva tipa grada - grad s antičkom tradicijom (Pariz, Köln, London) i novi trgovački gradovi u Flandriji, na sjevernoj njemačkoj obali i u Kijevskoj Rusiji. Autor opširno opisuje način na koji se gradovi šire, pri čemu naglašava i doprinos umjetnika toga doba u njihovoj iz-

gradnji. U trećemu potpoglavlju *Kolonizacija i novi gradovi* (str. 91 – 99) govori o osnivanju novih gradova od druge polovice XII. do sredine XIV. stoljeća. pri čemu gotički stil unosi red u njihovo prostorno planiranje. Nabraja primjere *bastides* južne Francuske, engleske *new towns*, gradove centralne Italije, južne Španjolske te teutonske i anžuvinske gradove. Četvrto potpoglavlje *Nasleđe urbanog srednjeg veka* (str. 99 – 101) govori o razdoblju od XI. do XIV. stoljeća kada dolazi do razvoja postojećih ali i do izgradnje novih gradova. Srednji vijek stvorio je grad kao *individualni subjekt*. Rezultat te nagle urbanizacije jest šarolikost i mnogobrojnost gradova u Europi.

Treće poglavlje *Trenutak dovršenja* (str. 101 – 137) dijeli se na pet potpoglavlja. U prvome potpoglavlju *Slika stabilizacije i posljednja urbana sređivanja u XIV veku* (str. 103 – 109) autor obrađuje gradove koji se politički razvijaju u XIV. stoljeću - Avignon (novo sjedište pape), Prag u vrijeme Karla IV. i Nürnberg. U drugome potpoglavlju *Upravljanje uravnoteženim gradovima* (str. 109 – 112) opisuje proces umjetničkoga oplemenjivanja već postojećih fizičkih scenarija gradova koji se razvijaju od kraja XIII. do XIV. stoljeća. Grad ulazi kao likovna tema u sve vrste umjetničkoga izričaja. Nabrajajući poznate umjetnike XIV. i XV. stoljeća, koji svojim nacrtima oplemenjuju urbana rješenja gradova, autor ističe da „vizuelna civilizacija u prvoj polovini XV veka postaje sposobna da započne stilističku revoluciju renesanse“. Treće potpoglavlje *Nova umetnička kultura* (str. 112 – 117) obrađuje dotjerivanje gradova u XV. stoljeću i pojavu linearne perspektive kao važnoga otkrića u umjetnosti. Objašnjava primjenu perspektive u arhitekturi opisujući rad Filippa Brunelleschija u Firenci. U četvrtome potpoglavlju *Obnavljanje urbanog projektovanja u Italiji* (str. 117 – 133) razrađuje temu primjene linearne perspektive u urbanizmu malenih kneževskih i velikih talijanskih gradova - Rima, Venecije, Milana i Napulja - koji dobivaju prve velike urbanističke planove. Planiranje grada postaje projekt *pojedinka-umjetnika* u suradnji s dvorom i Crkvom.

Autor objašnjava proces planiranja grada na primjeru djelovanja Leona Battiste Albertija u Firenci. Benevolo navodi ostale umjetnike toga doba koji stvaraju gradove kao *umjetnička središta*. U petome potpoglavlju *Razdvajanje teorije od prakse* (str. 133 – 137) preobražaje gradova nastale od 1450. do 1550 godine naziva „ograničenima“ jer nova urbanistička rješenja prelaze u likovnost - nastaje *model idealnoga grada* (Filarete, Francesco di Giorgio) pri čemu se gubi potraga za „novim urbanim modelima“.

Četvrto poglavlje *Sučeljavanje sa svetom* (str. 137 – 161) dijeli se na tri potpoglavlja. U uvodu se ističe prenapučenost Europe gradovima, što dovodi do potrage za novim prostorima. Autor proučava način prenošenja europskoga kulturnog nasljeđa kolonizatora u Novi svijet. Prvo potpoglavlje *Evropska sredstva primjenjena u prekomorskim zemljama* (str. 141 – 145) objašnjava kako Portugal i Španjolska u nove zemlje donose mentalitet srednjovjekovne tradicije usuglašen s humanističkom pravilnošću, a u novim naseljima reproduciraju arhitekturu i urbanizam svojih gradova. Drugo potpoglavlje *Kolonizacija azijskog i afričkog sveta* (str. 145 – 148) opisuje način reproduciranja europskih gradova u Africi i Indiji (na primjer Goa i Manilla). Primjećuje se prevladavajući tip reproduciranoga naselja – *grad utvrda* koji egzistira uz postojeće domorodačke gradove. Autor više pažnje posvećuje području Sjeverne i Južne Amerike u trećemu potpoglavlju *Kolonizacija Novog sveta* (str. 148 – 161) gdje postojeća naselja Asteka, Inka i Maja (Cuzco, Tenochtitlan) Europljani ili uništavaju ili ih stapaju sa svojom tradicijom. Nastaju nova naselja geometrijskoga tlocrta kao poseban tip *kolonijalnoga grada*. Plan s parcelama razdijeljenima unutar ortogonalne mreže ostavlja mogućnost širenja grada u svim smjerovima. To je jedini španjolski model koji se primjenjuje na sva nova naselja, s tim da tek u XVIII. stoljeću dolazi do promišljanja mreže u zemljišnim razmjerima. Ta generalizacija dovodi do raskida s europskom tradicijom.

Peto poglavlje *Teško prilagođavanje pravilima perspektive* (str. 161 – 203) podijeljeno je na četiri potpoglavlja. Prvo potpoglavlje *Novi uslovi urbanističkog projektovanja* (str. 163 – 167) govori o novim preduvjetima za gradsku reorganizaciju. Usklađivanjem vanjskoga prostora i čovjekovih potreba nastaje novi koncept *jedinstvenoga i beskonačnog prostora*. Taj novi način projektiranja grada dolazi u sukob s postojećom srednjovjekovnom tradicijom u razdoblju od 1550. do 1750. godine. Autor donosi pregled formiranja europskih prijestolnica i gradova na sjeveru Europe. U drugome potpoglavlju *Perspektiva u gradu: Urbane promene od 1550. do 1650. godine* (str. 167 – 180) detaljnije se razrađuje primjena perspektive kao sredstva usklađivanja gradskih struktura u jedinstveni organizam. Veliki arhitekti XVII. stoljeća Gian Lorenzo Bernini, Francesco Borromini, François Mansart, Louis Le Vau, Inigo Jones i Jacob van Campen projektiraju jedinstvenu sliku grada koja nastaje objedinjavanjem njegovih različitih arhitektonskih i urbanističkih silnica. Autor donosi primjere provedbe velikih graditeljskih pothvata koje poduzimaju vladari i Crkva u Rimu, Palermu, Madridu, Torinu i Göteborgu. Posebno se osvrće na specifičnosti nizozemskih gradova. Treće potpoglavlje *Grad u perspektivi: Urbani preobražaj od 1650. do 1750. godine* (str. 180 – 194) objašnjava kako se monarhijski apsolutizam u Europi koristi svim umjetničkim izričajima u formiranju jedinstvenoga gradskog ambijenta. U Francuskoj dolazi do pojave usklađivanja palača i dvoraca s njihovim okolnim prostorom – *parkom / vrtom*. U prostornoj koncepciji uspostavlja se nova težnja prema *bezgraničnom* širenju prostora. Taj francuski model *otvorenoga grada* (na primjer Versailles i Louvre) u zelenome prostoru primjenjuju sve tadašnje važne europske prijestolnice. Prestaje eksperiment planiranja na osnovi perspektive. Četvrto potpoglavlje *Izlazak iz perspektive. Englesko iskustvo* (str. 194 – 203) donosi primjer obnove Londona nakon požara 1666. godine kao grada rađenoga po modernome nacrtu. Koncept engleskoga

parka XVIII. stoljeća dovodi do udaljavanja od perspektive. Rađa se ideja o *nepravilnosti prirode i valovitoj liniji*, koja dovodi do negiranja klasicizma i vraćanja gotičkoga stila kao europskoga pokreta prvih desetljeća XIX. stoljeća. O raskidu s klasicizmom svjedoči nekoliko pojavnosti – izdvajanje građevina iz urbanih sklopova, uređivanje prostora bez perspektive i pojava gotičkoga stila. Od kraja XVII. stoljeća grad postaje i tema slikarstva pejzaža u Veneciji, Nizozemskoj i Engleskoj sve do XIX. stoljeća.

Šesto poglavlje *Industrijski grad* (str. 203 – 239) podijeljeno je na dva potpoglavlja. Prvo potpoglavlje *Revolucija u gradu* (str. 205 – 218) govori o mehanizmima industrijske revolucije koji dovode do promjene u kvantiteti i kvaliteti europskoga sustava naselja, a to su: 1. rast gradskoga stanovništva, 2. „*revizija evropske kulturne baštine*“ (stvaranje enciklopedijskih sustava i razvoj znanosti s prosvjetiteljstvom donosi neoklasicističku umjetnost koja se po prvi put odvajava od grada.), 3. postupno smanjivanje nadzora političke vlasti u izgradnji grada i njihov sukob s privatnom inicijativom, 4. „*tehnički napredak i preduzetnički duh*“ koji su nužni za održavanje grada. Drugo potpoglavlje „*Osmanizacija*“: *postliberalni grad i njegovi problemi* (str. 218 – 239) opisuje djelovanje pariškoga gradonačelnika Osmana 1850-ih godina kao primjer stvaranja *postliberalnoga grada*. Njegova izgradnja Pariza stvara granice između državnoga i privatnoga interesa, što dovodi do izobličenja gradskoga ambijenta i stvaranja novoga postliberalnog modela upravljanja. Posljedice toga procesa vidljive su i danas – *suprotstavljenost privatnoga i javnoga prostora* rezultira uništavanjem stare jezgre grada pri čemu se ostavljaju samo reprezentativni uzorci kulturne baštine. U cjelokupnoj arhitekturi grada istovremeno koegzistira više povijesnih stilova. Od druge polovice XIX. stoljeća urbanističko planiranje ovisit će o odnosu administrativnoga i zemljišnoga vlasništva kao i o diktiranju cijena tržišta. U tome razdoblju svi europski gradovi prolaze kroz veću transformaciju pri čemu pokušavaju valorizirati

stare spomenike kroz koje žele zadržati svoj povijesni kontinuitet. Otkrivanje novoga urbanističkog ambijenta započinje tek od 1890-ih s pojavom organiziranih oblika izgradnje programa za stanovanje i „urbanistikom“ kao znanstvenom disciplinom.

Posljednje, sedmo poglavlje *Evropa u savremenom svetu* (str. 239 – 309) podijeljeno je na četiri potpoglavlja. Prvo potpoglavlje *Grad u evropeizovanom svetu* (str. 241 – 248) govori o iskustvima *europskoga grada* u kolonijama. U Americi se nastavlja izgradnja prema geometrijskome rasteru, a dolazi i do modernizacije u Aziji. Primjetno je da i *izvan-evropski gradovi* u XX. stoljeću doživljavaju krizu kao i europski grad XIX. stoljeća. Drugo potpoglavlje *Pronalazak novog grada* (str. 248 – 256) govori o promjenama u kulturi na kraju XIX. i početku XX. stoljeća pojavom secesije (*Art Nouveau*), koja nadahnjuje nove pokrete za obnovu arhitekture i primijenjenih umjetnosti. Umjetnici se još jednom svojim djelima uključuju u eksperiment urbanoga planiranja pretvarajući ga u racionalnu kombinaciju javnih i privatnih interesa unutar tržišta. Najveći doprinos gradskome urbanizmu donosi pokret „*moderna arhitektura*“ (1924. – 1929.) i pripadnici škole *Bauhaus* (1919. – 1928.) Waltera Gropiusa. Novi *moderni koncept* rješava se tereta prošlosti i postaje novo načelo u planiranju grada naglašavajući funkcije i mjesto stanovanja kao nove elemente razvoja. Treće potpoglavlje *Obnova evropskih gradova u posljednjih pedeset godina* (str. 256 – 269) opisuje projekte urbanističke obnove i uređenja gradova nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata. Navodi se primjer regulacijskoga plana Amsterdama 1928. – 1934. i Londona krajem 1940-ih te stvaranje novih gradova nakon 1945. godine. Talijanske i španjolske gradove izdvaja kao primjere neuspjeloga planiranja zbog nepostojanja jedinstvene urbane politike uslijed dugotrajne prisutnosti političkih diktatura u strukturi vlasti. U XX. stoljeću javlja se potreba zaštite starih gradskih jezgri, a inicijativa dolazi 70-ih i 80-ih godina iz Italije. Javlja se potreba za očuvanjem povijesne jezgre kao cjelovito-

ga organizma te određivanje odnosa grada i njegove periferije (Brescia, Bologna, Baumberg, Amsterdam, Delft i York). Četvrto potpoglavlje *Razmišljanja na pragu budućnosti* (str. 269 – 309) postavlja pitanje uloge grada u današnjemu vremenu. Grad se kao rezultat povijesnih procesa poistovjećuje s lokalnom upravom koja nastavlja funkciju samostalnosti srednjovjekovnih zajednica. Europski grad čini gustu mrežu na određenome teritoriju i uspostavlja odnos sa svojim prirodnim ambijentom pri čemu dolazi do njegove rekonstrukcije. Dolazi do izdvajanja kulturnih dobara iz urbane cjeline, ali i do poštivanja kulturne baštine u prostoru. Nužno je usavršavati cjelokupan ambijent radi punoga razvoja ljudskih potreba. Autor određuje „*tri obrasca urbanoga planiranja*“ u Europi nakon srednjega vijeka: stvaranje geometrijske mreže novih naselja od XVI. stoljeća te provođenje dviju procedura za transformaciju industrijskih gradova u drugoj polovici XIX. stoljeća i prvoj polovici XX. stoljeća. Na primjeru Venecije govori o *poremećaju* kao značajki današnjih gradova u kojima se očituje nemogućnost stvaranja skladnoga fizičkog scenarija. Benevolo upozorava: potrebno je kritički promišljati cjelovitost ljudskoga ambijenta i odnosa grad - selo, očuvati staru gradsku baštinu te vratiti ravnotežu interesa i opredjeljenja koja omogućava sklad fizičkoga scenarija grada i društvenih tijela.

Zadnje poglavlje upotpunjavaju fotografije gradova snimljene iz različitih perspektiva (str. 277 – 308). Na kraju knjige nalazi se znanstveni aparat: *Bibliografija* (str. 309 – 313) i poseban dodatak Sretena Vujovića *O traganju za identitetom zapadnoevropskog grada* (str. 313 – 319), u kojemu urednik iznosi kratke bilješke o samome autoru i vlastiti osvrt na knjigu.

Knjiga *Grad u istoriji Evrope* pisana je iz pera jednoga od najpoznatijih povjesničara arhitekture i urbanizma - Leonarda Benevola. Predavao je povijest arhitekture u Rimu, Firenci, Veneciji i Palermu. Proučavao je povijest i razvoj gradova, probleme urbanizma te

je analizirao suvremena dostignuća u arhitekturi u svojim radovima od 60-ih godina XX. stoljeća do danas. Napisao je preko dvadeset knjiga o arhitekturi od kojih su najvažnije: *Le origini dell'urbanistica moderna* (1967.), *Storia della città* (IV volumi – 1976.), *Storia dell'architettura del Rinascimento* (1968.), *Storia dell'architettura moderna* (1960.), *La casa dell'uomo* (1976.) i *History of modern architecture* (II vol. – 1977.). Ovo djelo predstavlja nezaobilaznu literaturu za sve stručnjake koji proučavaju povijest urbanizma u Europi u širem razvojnom kontekstu. Knjiga je namijenjena znanstvenicima koji istražuju život europskih gradova i njihovih stanovnika u određenim povijesnim razdobljima.

Sandra Begonja

Nenad Vekarić, *Vlastela grada Dubrovnika: Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2011., 352 stranice

Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku i ove je godine obogatio hrvatsku znanstvenu produkciju vrijednim izdanjima. Među novim naslovima ovom prilikom izdvajam knjigu *Vlastela grada Dubrovnika: Korijeni, struktura i razvoj dubrovačkog plemstva* autora Nenada Vekarića, voditelja ove plodne dubrovačke znanstvene institucije. Valja odmah napomenuti da je ovaj naslov tek prva cjelina autorova šireg djela o povijesti dubrovačke vlastele. Nakon ove knjigu o korijenima i razvoju plemstva uslijedit će svezak s leksikografskim prikazom dubrovačkih vlasteoskih rodova, potom knjiga s biografijama istaknutih pripadnika vlastele, a u zadnjem će se svesku naći prava znanstvena poslastica – genealogije svih dubrovačkih vlasteoskih rodova od postanka do utrnuća.

Prva knjiga, koju ovdje predstavljam, sastoji se od tri glavne cjeline: *Korijeni du-*

brovačkog plemstva (str. 15-98), *Struktura vlasteoskog staleža* (str. 99-204) i *Dubrovačka vlastela kroz stoljeća* (str. 205-320).

Kako je prije desetak godina u svojoj, također kapitalnoj, knjizi o dubrovačkome plemstvu pokazala Zdenka Janeković Römer (*Okvir slobode*, 1999.), priča o dubrovačkoj vlasteli neminovno uvijek postaje i priča o gradu i njegovoj povijesti. Takav se zaključak bez dvojbe može prenijeti i na Vekarićev prikaz vlasteoske povijesti. Potvrđuje se to već u poglavlju o *razvojnim fazama dubrovačkog nobiliteta* (str. 15-23). Ono govori o razvoju gradskih upravnih struktura, razmatra kategorije stanovništva od najranijih stoljeća do zatvaranja vijeća u 14. stoljeću i raspravlja o sadržajima pojmova pučka skupština, građani i plemstvo. Vekarić napominje da se ne može definitivno zaključiti kada su utemeljena gradska vijeća, ali je jasno da je završna struktura (s knezom, Vijećem umoljenih, Malim vijećem i Velikim vijećem) prošla kroz nekoliko stadija. Kroz taj etapni razvoj upravne strukture išao je i razvoj plemstva. Počevši od samoga njegova vlasteoskog stvaranja, Vekarić zaključuje da je ono išlo paralelno - iako ne i sukladno - s razvojem gradske uprave (str. 18). Stoga je razvoju plemstva itekako bila bitna tradicija, "izvlačenje" prava iz prošlosti, koja će nadjačavati prava iz sadašnjosti te u tome kontekstu valja promatrati i epidaursku tradiciju kod nekih vlasteoskih rodova, o čemu je dosad također pisano u historiografiji. Valja napomenuti da je tek sa zatvaranjem vijeća vlastela dobila obilježje ekskluzivnosti i da je tek tada postala pravom elitom. Drugim riječima, dubrovačko je plemstvo postojalo i prije poznatoga zatvaranja vijeća 1332. godine, ali je ono, prema Vekarićevu mišljenju, bilo otvorenoga tipa i apsorbiralo je najveći dio stanovništva. Sve do zatvaranja vijeća u 14. stoljeću prijelaz iz statusa *cives* u status *nobiles* nije bio nepremostiva prepreka i nisu ga određivali pravni mehanizmi nego stvarni život. Prema Vekarićevoj analizi brojčane snage vlasteoskoga kruga postoje prilično jake naznake da je u trenutku zatvaranja vijeća 1332. godine, kada je „prohod” građanstva

prema plemstvu postao nemoguć, vlasteoski krug činio vrlo visok udio dubrovačkoga stanovništva (čak je premašivao četrdeset posto ukupnoga stanovništva). Vekarić ide i dalje te pokazuje da je oko dvije trećine stanovništva živjelo u vlasteoskim kućama u trenutku zatvaranja vijeća 30-ih godina 14. stojeća. Prema njegovu mišljenju preostalu trećinu činili su mahom doseljenici prve generacije (*habitatores*) odnosno osobe koje još nisu bile stekle status građanina. To bi značilo da su dubrovačkome vlasteoskom krugu u tome trenutku pripadali zapravo gotovo svi dubrovački građani (*cives*). Razlika između *civis* i *nobiles* je, prema autoru, tada postojala, ali je bila vrlo tanka, a status građanina bio je prilično kratkotrajan. Dodala bih da se radi o intrigantnoj tezi, no čini mi se da, barem u hrvatskoj historiografiji, još uvijek nedovoljno poznamo samu bit predkomunalnoga i komunalnoga društva te njegovu pravno-socijalnu stratifikaciju stoga bi spomenuti Vekarićev zaključak prije svega valjalo naznačiti kao prilog u raspravi o toj temi.

Promatrajući završne razvojne faze dubrovačkoga plemstva Vekarić zaključuje da se, nakon zatvaranja vijeća 1332. godine, dotad fluidni krug konzervirao, postao ekskluzivan, izgubio prirodan način obnavljanja i samim time na dulji rok stvorio preduvjete, kako autor navodi, za vlastitu propast (str. 21).

Potvrda teze da je priča o vlasteli ujedno i priča o gradu može se naći i u osvrtu na *Territorijalno širenje Dubrovnika* (24-51). Analizirajući i sintetizirajući tu problematiku, Vekarić zaključuje da u pozadini dubrovačkoga prostornog širenja, osim egzistencijalnih gospodarskih i političkih razloga (potreba za zaštitom radi ispaše stoke, radi strateških točki i putova za trgovinu, kao i zbog nužnosti zaštite samoga grada), valja tražiti i razloge u procesu oblikovanja dubrovačkoga građanstva u dubrovačko plemstvo jer se preko vlasništva nad zemljom stvarao plemićki sloj (str. 25).

S obzirom na nepostojanje primarnih arhivskih vrela o najranijim počecima većine

vlasteoskih rodova, u poglavlju *O podrijetlu dubrovačkog plemstva* (52-79) Vekarić propituje vjerodostojnost kroničarskih bilješki o toj temi jer se radi o rijetkim izvorima koji nešto o tome uopće govore. Zaključuje da je znatan broj vlastele svoje korijene tražio i gradio uz tradiciju antičke baštine slijedeći time zaključke koje su ranije postavili neki autori (primjerice Zdenka Janeković Römer i Stjepan Ćosić u svojim radovima). Čak se dvadesetak rodova vezalo uz epidaursku tradiciju, a sedam se rodova vezalo uz priču o rimskoj kolonizaciji), dok je također veliki broj rodova vezao svoje podrijetlo uz slavensku tradiciju. Vekarić je istaknuo veliku podudarnost migracijskih smjerova u legendama o podrijetlu vlasteoskih rodova u kronikama (pet glavnih smjerova: Bosna i Hercegovina, Italija, Dalmacija i Hrvatska, Boka kotorska i Crna Gora te Albanija) sa stvarno zabilježenim migracijskim smjerovima koji se kroz povijest mogu pratiti u Dubrovniku. Sve to upućuje na zaključak da su kroničarske legende prilično vjerodostojne premda je, dakako, bilo i izmišljenih konstrukcija, kao i legendi s očitim pogreškama u njima. Tako su kroničari često pogrešno čitali vlasteoska prezimena, miješali patronimske oznake s rodovskim prezimenima, pogrešno čitali arhivska vrela ili duplicirali iste rodove. Vekarić je minuciozno ukazao na sve takve pogreške čime je postavio i novi standard u čitanju, pisanju i identificiranju dubrovačkih rodova. Držim da bi svaki budući istraživač dubrovačke povijesti trebao notirati te njegove rezultate, inače vrlo lijepo prikazane i u tabličnom obliku (stranice 57-70 i 72-73).

Poglavlje o *tragovima etniciteta i vlasteoskim prezimenima* (80-98) izdvojila bih kao osobito vrijedno jer se u njemu autor dotiče složene teme o dubrovačkoj romansko-slavenskoj simbiozi, koja je u starijoj historiografiji počesto izazivala prilične dvojbe. Vekarić se također priklanja mišljenju recentnije historiografije prema kojemu nema više sumnje da je Dubrovnik, odnosno naselje na njegovu mjestu, postojao i prije poznatoga razaranja Epidaura. Stoga se, prema tome,

više ne može održati priča o zbjegu preživjelih epidaurskih stanovnika na potpuno pustu hrid gdje su sagradili utvrdu, preteču današnjega Dubrovnika (str. 81). Zaključuje da je nakon propasti Epidaura stanovništvo novoga središta - Dubrovnika vjerojatno bilo konglomerat romanskih i ilirskih starosjedilaca i epidaurskih Romana. U rasponu od nekoliko idućih stoljeća, okružen slavenskim zaleđem, Dubrovnik je bio neprekidno izložen tihim, spontanim migracijama koje su mijenjale etničku sliku grada. Navodi da su se od 11. do 13. stoljeća prepletali romanski i slavenski elementi te da se stvarao određeni vid „romansko-slavenske simbioze“. Kako je vrijeme odmicalo, romanstvo je uzimalo, a slavenstvo postajalo dominantno. Dubrovnik se slavizirao spontano, a slavenski su utjecaji dolazili s doseljenicima, s njihovim običajima i ponajviše s jezikom. Proces slavizacije je, prema Vekarićevu mišljenju, završen tijekom 14. stoljeća sa završnom točkom u 1348. godini kada je zbog velikoga pomora stanovništva došlo do nagle migracije iz zaleđa i nagle promjene etničke slike. Otada se, prema Vekariću, može govoriti o Dubrovniku kao o nedvojbeno slavenskome gradu, ali prožete tome brojnim modificiranim, specifičnim i oplemenjenim romanskim preostacima.

Držim da osobito vrijedi istaknuti autorovu tvrdnju da u Dubrovniku nisu živjela dva ili tri naroda - kako se nekad može steći dojam iz starije historiografije - ili da je istovremeno postojao neki romanski i slavenski Dubrovnik. Vekarić čvrsto stoji iza teze da je postojao jedinstveni Dubrovnik u kojemu su živjeli Dubrovčani, koji su u sebi objedinjavali i starije romanske elemente, novije mletačke i slavenske elemente. Omjer tih elemenata postupno se - pod utjecajem većih migracija iz zaleđa - mijenjao u konačnu korist slavenskoga (stranice 88, 90).

Vekarić namjerno govori ponajprije o slavenstvu Dubrovnika u to doba, nadovezujući se tako na svoje prethodnike koji su pisali o istoj temi. Objašnjava i razloge toga. Naime, etnički procesi koji su se tijekom mnogih sto-

ljeća odvijali na Balkanu nisu bili pravocrtni. Odvijala se preobrazba etničke srži zajedno s miješanjem sa zatečenim narodima. Uspostavljali su se vlastelinski odnosi, iscrtavali se vjerski smjerovi, spuštali se zaštitni/obrambeni mehanizmi na razinu točno određenog teritorija, a i premještalo se težište s plemensko-etničke na lokalno-teritorijalnu razinu (str. 89). Sve to, kako ističe autor, nije značilo da se etnički element izgubio, no on je ostao na razini kolektivnog pamćenja, a ne na razini stvarnog života. Postao je ponajprije sekundarna komponenta identiteta, dok se primarna izražavala kroz lokalnu identifikaciju (tako se netko najprije identificirao Dubrovčaninom, Pelješčaninom ili Konavljanimom) (str. 89). Vekarić naglašava da je, uz to, Crkva postajala sve važnijom komponentom identiteta. Zaokruženjem dubrovačkoga teritorija (Župa dubrovačka 1253. godine, Pelješac 1333., Dubrovačko primorje 1399. i Konavle 1419. - 1426. godine) čitav je taj identitetski proces dobio konačni smjer - katolički i hrvatski predznak. On će se sve do nacionalnih integracija u 19. stoljeću očitovati u lokalno-teritorijalnome obliku (Dubrovčanin), ali sa sekundarnom, kolektivno upamćenom, hrvatskom komponentom koju će, primjerice, zabilježiti poznati putopisac Al-Idrisi kada u 12. stoljeću piše o Dubrovniku kao o „zadnjem (najjužnijem) gradu Hrvata“ ili o kojoj će u 16. stoljeću pjevati Mavro Vetranović (str. 90).

Vekarić se osvrnuo i na hrvatsko-talijanski paralelizam ističući da je glavni val talijanizacije uslijedio od druge polovice 16. stoljeća. Talijanski je jezik zamijenio latinski u administraciji, a bio je i uspješan elitistički medij, što je bilo najvidljivije u sveopćoj talijanizaciji vlasteoskih romanskih prezimena. U tome je kontekstu zgodna autorova napomena da su najveće i najčešće neopravdane intervencije na slavensko/hrvatske prezimenske oblike izvršili pisci i znanstvenici 19. i 20. stoljeća. Pokazalo se da su politikom neopterećeni stranci slijedili znanstvenu metodologiju i ispravno rabili vlasteoska prezimena te kao primjer navodi njemačku povjesničarku

Irmgard Mahnken, koja je utrla znanstveni put izučavanju povijesti dubrovačkoga plemstva te britanskoga autora Robina Harrisa, koji je na engleskome jeziku objavio jednu od najboljih sinteza povijesti Dubrovnika. Konačno, Vekarić u svojoj knjizi donosi tablicu paralelnih oblika vlasteoskih prezimena s točnom naznakom kao se oblik razvijao i koji je oblik pogrešan (str. 94, shema 2).

U drugoj cjelini knjige *Struktura vlasteoskog staleža* (99-204) Vekarić je, moglo bi se reći, iznio kompletnu „krvnu sliku“ dubrovačke vlastele kroz povijest. Funkcioniranje vlastele ostvarivalo se istodobno na nekoliko razina uvjetovanih rodbinskom vezom (obitelj, *casata*, rod), zajedničkim življenjem (kućanstvo) i staleškim okruženjem (klan). Svaki od tih elemenata Vekarić je podrobno analizirao. Tako je pokazao da je u ranijim stoljećima vlasteoska obitelj naginjala združnome obliku, ali se s vremenom sve više priklanjala jednostavnijim obiteljskim oblicima. Analizirao je reproduktivnu snagu vlasteoske obitelji, nupcijalitet, ženidbenu dob supružnika, prirodno kretanje u vlasteoskome krugu, broj poroda te ritam začeća, rođenja, ženidbe i umiranja. Svako od tih pitanja popraćeno je tabličnim i grafičkim prikazima koji, osim što olakšavaju praćenje rezultata, sugeriraju i koliko je mukotrpan istraživački rad prethodio ovome djelu. Dakako, za kasnija stoljeća vrela su ipak nešto iscrpnija i kvalitetnija, no gotovo da se ne može ni predočiti kako je teško bilo doći do valjanih brojčanih podataka za srednjovjekovna ili ranonovovjekovna stoljeća. Srećom, neprocjenjivo bogatstvo Državnoga arhiva u Dubrovniku sadrži, primjerice, izvrsno očuvane serije oporuka, bračnih i miraznih ugovora od kojih neke sežu još u kraj 13. stoljeća, što je autoru ipak olakšalo istraživanje i stvaranje iscrpne podatkovne baze.

Vekarić je u ovoj knjizi u potpunosti afirmirao i pojam *casate* (129-131) kao jedne od ključnih oblika u funkcioniranju vlastele. Definirao ju je kao specifičan tip složene urbane obitelji koja ne živi nepodijeljeno nego slijedi tip proširene nuklearne obitelji, ali zbog jakoga osjećaja rodbinske pripadnosti pojedini

ogranci još uvijek nisu posve neovisni nego funkcioniraju kao rodbinski “klan”. *Casata* je bila obiteljska zajednica koju su činili roditelji i djeca te najviše jedan dječji bračni par s djecom. Prvi sin koji se oženio nastavljao je *casatu* svojih roditelja, a tek ženidbom drugoga (i svakoga slijedećeg) sina stvarala se nova *casata*. Vekarić je također pokazao da *casata* ne izumire s nestajanjem obitelji, osim ako obitelj nije imala nasljednika. Teoretski, mogla je trajati stoljećima i nastavljati se iz generacije u generaciju (str. 129). Pri tome valja dodati da je takva definicija *casate* u cijelosti napravljena u istraživačkome smislu jer *casata* nikada nije bila formalno utemeljena obiteljska jedinica. Nastanak nove *casate* Vekarić je „istraživački” definirao godinom ženidbe drugoga (ili sljedećega) sina u *casati*. Po toj „istraživačkoj” definiciji od godine 1300. autor je rekonstruirao potpun i točan broj *casata*. Pokazalo se da je razdoblje najvećega uzleta *casata* bila prva polovica 15. stoljeća jer se između 1400. do 1450. godine broj *casata* gotovo udvostručio (rast od 91,41 posto). Od 16. stoljeća nadalje bilježi se kontinuirani pad, koji je bio posebno intenzivan u 16. i 17. stoljeću.

Može se postaviti pitanje zbog čega bi *casata* bila tako važna i zašto na ovome mjestu želim osobito naglasiti tu Vekarićevu istraživačku formu. Već u sljedećemu poglavlju (*Procjena veličine vlasteoskog kruga*, stranice 138-146), inače jednome od (po mome sudu) ključnih poglavlja ove knjige, Vekarić odgovara na taj upit. Naime, gotovo je nemoguće procijeniti broj vlastele, veličinu vlasteoskoga kruga i snagu vlasteoskoga staleže bez poznavanja koncepta i brojnosti *casata*. S obzirom da prvi potpuni popis dubrovačke vlastele potječe tek iz 1817. godine, odnosno nekoliko godina nakon propasti Dubrovačke Republike, procjena broja vlastele mogla je biti izvršena jedino putem genealoške analize. Vekarićeve genealogije tako otkrivaju 221 *casatu* 1250. godine, 78 *casata* 1200. g. i 18 *casata* 1150. godine. Radi se o broju otkrivenih *casata*, dok je stvarni broj zasigurno bio i veći (str. 142).

Zbog prirode vrela tek od 1300. godine genealoška podloga daje temelj za pouzdanije procjene, što je ujedno i početna godina analize ukupnoga broja dubrovačke vlastele. Nakon svih analiza i korekcija Vekarić zaključuje da se procijenjeni ukupni broj vlastele kretao od približno 1700 u početnoj 1300. godini, preko vrhunca dosegnutoga 1500. godine kada je vlasteoski krug činilo nešto manje od dvije tisuće osoba, do minimuma pred pad Republike kada je dubrovački patricijat brojio tek nešto više od tristo osoba (str. 145). Isto tako, pokazao je da je u vlasteoskim kućanstvima 1300. godine živjelo vjerojatno oko 2500 ljudi, a u trenutku maksimuma 1500. godine i više od 3300 osoba (str. 147).

Jedna od važnijih stvari proizašlih iz višegodišnjih istraživanja Nenada Vekarića upravo je otkrivanje i isticanje važnosti *casata* u odnosu na rod i prezime, poglavito kada se pokušava „izmjeriti“ rodovska snaga, što je pokazao u razmatranju o rodovima i njihovoj snazi (str. 148-158). Pristup tome istraživanju putem *casata* ruši ranije uvriježene pretpostavke o snazi najbrojnijih rodova. Naime, pokazalo se da su baš najbrojniji rodovi, pogotovo rod Sorgo i rod Gozze, imali više slabih nego jakih *casata*, dok su se u prvome planu isticale *casate* manje brojnih, ali utjecajnih rodova (poput rodova Gradi i Gondula). Najbrojniji rodovi (Sorgo, Gozze i Bona) ni u jednome razdoblju nisu među prvih pet po stvarnoj prosječnoj snazi svojih *casata*.

Casate iznova imaju ključnu ulogu i u poglavlju o *vlasteoskim klanovima* (str. 159-204). Vekarić je klanove definirao kao skup međusobno naklonjenih *casata* s politički prepoznatljivim djelovanjem, ali bez ikakvih formalnih organizacijskih poluga. Isti je autor toj temi posvetio i zasebnu knjigu (*Nevidljive pukotine*, 2009.), a na ovome mjestu je sintetizirao te rezultate i popratio ih brojnim grafičkim prikazima o klanovskoj pripadnosti vlasteoskih *casata* kroz stoljeća. O klanovima nema pisanih tragova, te ih je Vekarić pokušao rekonstruirati posrednim putem. Detektirao je dva glavna klana (Gundulićev

i Bobaljevićev), te treći, kratkotrajniji (Gučetićev). Analizirao je najvažnije funkcije vlasti i klanovski raspored u njima te donio vrlo snažnu tezu po kojoj je klanovska strukturiranost dubrovačke vlastele vjerojatno stara koliko i sam patricijat. Time je ona presudno oblikovala ne samo svakoga vlastelina (pa i vlastelinku) od rođenja do smrti nego i sve ključne točke dubrovačke povijesti. Na koncu, brojnim je tablicama i shemama nastojao i vizualno potvrditi tu klanovsku podijeljenost dubrovačkoga vlasteoskog društava i politike. Mišljenja sam da je Vekarićeva razgradnja višestoljetnoga mita o slozi dubrovačke vlastele jedan od važnijih rezultata hrvatske povijesne znanosti u posljednje vrijeme iako bih dodala da njegov zaključak o tolikoj dugotrajnosti toga fenomena ipak možda neće biti općeprihvaćena historiografska postavka te ostavlja još mjesta diskusiji.

U zadnjoj cjelini knjige *Dubrovačka vlastela kroz stoljeća* (str. 205-320), kao što i sam naslov kaže, autor donosi pogled na vlastelu kroz povijest grada Dubrovnika. Zaustavlja se na svakoj važnoj točki, prati razvoj i rast urbanoga prostora, demografska kretanja te gospodarska, politička i društvena gibanja. Čitatelj vrlo lijepo može slijediti razvojnu krivulju dviju neraskidivo vezanih povijesti – vlasteoske i gradske i to od samih početaka, preko vrhunca u „zlatnome“ 15. stoljeću pa da silazne putanje od 16. stoljeća i konačnoga kraja u 19. stoljeću. Osobito se u zadnjim poglavljima, koja obuhvaćaju 19. stoljeće (str. 292-320), ističe autorova iznimna vještina u povijesno-demografskim pitanjima. Zahvaljujući i izdašnjim vrelima, autor detaljno opisuje stradanja i ratne štete koje je plemstvo pretrpjelo s ratom 1806. godine i padom Republike 1808. godine. Dotaknuo se i poznatoga pitanja tzv. „Srba katolika“ ističući da se pritom ponajprije radilo o ideološkoj orijentiranosti, a ne o temeljnoj disponiranosti koja je pretegnula u definitivnome oblikovanju nacija. Čitava je ideja doživjela krah još u prvoj Jugoslaviji, osobito nakon ubojstva Stjepana Radića i šestosiječanjske diktature

(str. 318). Na koncu, uz brojne tablice autor je vrlo zorno, najbolje dosad, prikazao biološko odumiranje slavnoga dubrovačkog plemstva.

Na kraju, dodala bih da stranice ovdje prikazane knjige, pored priče o povijesti dubrovačke vlastele, pričaju i nečujnu priču o nebrojenim satima nad arhivskim svescima, pred računalnim ekranom s nepreglednim bazama podataka, priču o detektivskome slaganju poznatih i traženju izgubljenih imena, prezimena, političkih zapleta, književno-povijesnih pozadina i životnih sudbina kroz stoljeća. Knjiga Nenada Vekarića *Vlastela grada Dubrovnika* bez ikakve dvojbe postavlja nove standarde u hrvatskoj historiografiji, osobito u onome njezinu dijelu koji se bavi istraživanjem plemstva. Možda se neće svi istraživači složiti sa svim autorovim tezama, no uz sveške koji će uslijediti, s biografijama istaknutih vlastelina, njihovih rodova i rodoslovlja, ovo će djelo postati referentno svakome tko se bavi bilo kojim aspektom dubrovačke povijesti. Također, uz već spomenuta kapitalna djela Irmgard Mahnken (*Dubrovački patricijat u 14. veku*, 1960.) i Zdenke Janeković Römer (*Okvir slobode*, 1999.), povijest dubrovačkoga plemstva ovime postaje najcjelovitije i najbolje istražena povijest jedne društvene skupine na hrvatskome prostoru i to sa znanstvenim dosezima u maniri najjačih europskih i svjetskih historiografija. Dakako, neprocjenjivo (i, srećom, izvrsno očuvano) bogatstvo dubrovačkoga arhiva omogućilo je spomenutim autorima dosizanje tih rezultata. Ipak, bez iznimne znanstvene akribije i ljubavi prema povijesti takvo što ne bi bilo moguće. U dubrovačkome Sorkočevićevom ljetnikovcu itekako njeguju te dvije stvari, a ova knjiga Nenada Vekarića, voditelja tamošnjega Akademijinog Zavoda, na najbolji način tu tvrdnju i potvrđuje.

Slaven Bertoša, *Osebužno mjesto austrijske Istre: lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku*. Zagreb: Srednja Europa, 2011., 257 stranica

Slaven Bertoša, cijenjeni stručnjak za ranonovovjekovnu povijest Istre i sjevernojadranskoga prostora te redoviti profesor Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli i Rijeci, napisao je prvu znanstvenu monografiju o lupoglavskome kraju, nezaobilaznu u svakome daljnjem bavljenju i istraživanju istarske povijesti. Autor se služio arhivskim vrelima i postojećom literaturom, a knjigu je također upotpunio brojnim slikovnim priložima koje je prikupio tijekom osobnoga obilaska spomenutoga područja.

U poglavlju pod naslovom *Kronološki pregled historiografije* (str. 10 - 24) Slaven Bertoša navodi imena važnih autora koji su istraživali povijest Lupoglavštine i Boljunštine te naglašava da se historiografija (vezana uz ovu temu) do kraja Drugoga svjetskog rata uglavnom odnosila na radove talijanskih pisaca. Autor iznosi pregled historiografije prema razdobljima: starija djela (do 1945. godine), noviji radovi (od 1945. do 1991. godine) te suvremeni period (od 1991. do danas). Tekst poglavlja obogaćen je slikovnim priložima koji predstavljaju naslovnice knjiga i zbornika koji su autoru pomogli kao temeljno polazište za daljnja istraživanja povijesti ovoga kraja.

Slijedi poglavlje pod naslovom *Teme iz srednjovjekovne i novovjekovne prošlosti* (str. 25 - 43) u kojemu autor govori o povijesti lupoglavskoga kraja kao najsjevernijega posjeda Kuće Austrije na istarskome poluotoku. S obzirom da je i Lupoglavska gospoštija u administrativnome smislu bila dio Pazinske knežije, na tome relativno malenome prostoru vladali su vrlo složeni politički, upravni, pravni i crkveni odnosi. Autor detaljno iznosi sve važne događaje iz lupoglavske povijesti. Osim slikovnih priloga vezanih uz lupoglavski kraj, ovo poglavlje sadrži genea-

loško stablo obitelji Herberstein (str. 32 - 33) i Brigido (str. 40 - 41), koje su najdulje vladale ovim prostorom. Posebno mjesto u knjizi zauzima i *Lupoglavska buna 1847. godine* (str. 44 - 46), koja je izbila kao posljedica pojačanoga pritiska grofova Brigido na kmetove, a predstavlja posljednju erupciju nezadovoljstva seljaka uoči revolucionarnih zbivanja 1848. godine u Europi.

U poglavljima knjige pod naslovom *Camillo De Franceschi i njegov opis područja Lupoglava* (str. 47 - 67) te *Camillo De Franceschi i njegov opis područja Boljuna i Vranje* (str. 68 - 79) autor govori o istarskome talijanskom povjesničaru Camillu De Franceschiju te navodi njegov opis navedenih područja, koji predstavljaju literaturu od iznimne važnosti za istraživanje povijesti Pazinske knežije, a time i lupoglavskoga područja. Priložene slike ruševina stare Vranje (str. 72) i boljunskoga kaštela u današnje vrijeme (str. 79) živopisno upotpunjuju opis tih mjesta.

Migracijski kontakti Lupoglava, Boljuna, Vranje i Učke s Pulom (XVII. - XIX. stoljeće) naziv je sljedećega poglavlja u knjizi (str. 80 - 104) u kojemu autor analizom podataka iz puljskih matičnih knjiga od 1613. do 1817. godine dolazi do cjelovitoga popisa doseljenika iz Boljuna, Lupoglava, Vranje i s Učke (str. 103 - 104). Uz imena mjesta autor navodi i njihove strane nazive: Lupoglav (njemački Mahrenfels, mletački Lupoglavo, Lipoglavo), Boljun (njem. Vynal, Vanyol, Vinol, tal. Castello di Bogliuno), Vranja (njem. Freim, Frayn, tal. Villa di Vragna) i područje Učke (tal. Monte Maggiore, mlet. Monte major). Tekst je popraćen s više slikovnih priloga od kojih bih istaknula stranice puljskih matičnih knjiga (str. 83 i 101). Ovu nadasve zanimljivu analizu autor završava zaključkom da je broj došljaka iz spomenutih mjesta bio priličan. Ti primjeri, tvrdi Slaven Bertoša nadalje, jasno svjedoče o postojanosti i intenzitetu migracijskih veza između austrijskoga i mletačkoga dijela Istre.

Na temelju analize opsežnoga spisa iz Državnoga arhiva u Veneciji (*Archivio di Stato*

di Venezia) autor je iznio vrijedne podatke o *mletačkoj pljački kaštela Lupoglav godine 1782.* (str. 105 - 132). Pitanje odštete opljačkanih austrijskih podanika opterećivalo je, tvrdi autor, odnose između Mletačke Republike i Lupoglavske gospoštije. Iako, zapravo, nije poznato kako je problem riješen, iz ove prepiske između Senata, rašporskoga kapetana te podestata Poreča i Svetoga Lovreča vidljivo je, zaključuje Slaven Bertoša, da su odnosi između austrijskih vlasti i Venecije bili složeni i proturječni. Autor je na koncu poglavlja priložio dio korištenih spisa iz navedenoga arhiva (str. 114 - 132).

Sljedeće poglavlje pod naslovom *Prodaja lupoglavskog kaštela (1895.)* (str. 133 - 143) sadrži niz zanimljivih podataka o stanju kaštela i njegove okolice do kojih je autor došao analizom spisa o prodaji kaštela Lupoglav – sastavljenoga latinicom na talijanskome jeziku – koji se nalazi u Državnome arhivu u Rijeci. Autor je priložio četiri stranice faksimila o prodaji kaštela (str. 134 - 137), prijepis navedenoga spisa koji je u izvorniku napisan lijepim i čitljivim rukopisom (str. 140 - 141) te detaljni nacrt kaštela i njegove okolice (str. 142 - 143), koji se također nalazio u sklopu navedenoga dokumenta.

U Državnome arhivu u Rijeci autor je pronašao i nekoliko topografskih crteža sjeverne i sjeveroistočne Istre koji se odnose na razdoblje druge polovice XIX. stoljeća. U poglavlju pod naslovom *Prometne prilike na Lupoglavštini i Boljunštini u XIX. stoljeću* (str. 144 - 149) obradio je one crteže na kojima je prikazano područje Lupoglava i njegove okolice. Navedeno poglavlje sadrži i slikovne priloge obrađenih crteža (str. 145, 146 i 149). Topografske skice imaju, kako zaključuje autor, osobito značenje jer sadrže niz podataka važnih za povijesnu toponimiju toga kraja te predstavljaju temelj za novija kartografska istraživanja.

Slijedi poglavlje pod naslovom *Crtime iz prošlosti Učke* (str. 150 - 156) u kojemu Slaven Bertoša slikovito opisuje područje Učke i navodi zanimljive događaje iz njezine prošlosti.

Od brojnih putopisaca, znanstvenika i istraživača koji su posjetili Učku izdvojila bih ekspediciju na Učku koju je 1838. godine osobno vodio saski kralj Fridrik August, a u kojoj je sudjelovao i pukovnik Josip Jelačić. Zanimljiv je i naziv za Učku – *Vercka*, koji u svojem djelu *Memorie sacre e profane dell' Istria* navodi tršćanski liječnik Prospero Petronio. Na kraju poglavlja autor ističe da administrativna pripadnost Učke tijekom novoga vijeka nije uvijek bila ista - prema popisu mjesta koja su ulazila u sastav Pazinske knežije 1732. godine spadala je pod područje kaštela Brseča, a nakon nove austrijske administrativne podjele 1814. godine Učka je pripojena Vranji i Brestu, naseljenim mjestima općine Boljun, koja je spadala pod distrikt Belaj.

Prošlost Bresta pod Učkom (str. 157 - 178) naslov je sljedećega poglavlja u kojemu autor iznosi bogatu i zanimljivu prošlost navedenoga mjesta u prapovijesno doba te u srednjemu i novomu vijeku. U najstarijemu povijesnom razdoblju, kako navodi S. Bertoša, na području Bresta važne su postojeće gradine – prapovijesna naselja smještena na strateški važnim uzvisinama te nekoliko polupećinskih i pećinskih lokaliteta. Uz opis pećina priloženi su njihovi slikovni prikazi (str. 158, 161, 162, 164 i 166), kao i crteži (str. 159, 160, 163, 165 i 167). U srednjovjekovnim povijesnim izvorima, tvrdi nadalje autor, Brest je rijetko zabilježen, dok se češće spominje u novome vijeku u urbarima Pazinske knežije tijekom Uskočkoga rata i kasnije. Pri rasvjetljavanju povijesti ovoga mjesta Slaven Bertoša služio se i matičnim knjigama umrlih Župe Vranja. Autor je opisao stanje područja Bresta tijekom ratova, a posebno mjesto u povijesti ovoga kraja, kao i Pazinske knežije općenito, zauzimaju diferencije, tj., kako autor navodi, nepodijeljena zemljišta uz mletačko–austrijsku granicu prepuštena korištenju podanika i jedne i druge države, koja su zbog nedovoljno precizno određenih međa stoljećima predstavljala mjesta žestokih sukoba. Sukobi bi se rješavali utvrđivanjem granice, tj. urezivanjem graničnih znakova na kamenju. Podnaslov o diferencijama skladno na-

dopunjuju slikovni prilozi kamena graničnika, interesantnih graničnih oznaka za koje se, kako tvrdi autor, smatra da potječu iz mletačko–austrijskoga perioda (str. 176 – 177).

Slijedi poglavlje pod naslovom *Selo Semić u srednjem i novom vijeku* (str. 179 - 193) u kojemu je autor opisao prošlost ovoga mjesta u prapovijesno doba te srednjemu i novomu vijeku. Koristio se urbarima Lupoglavske gospoštije kao vrelima u kojima je pronašao niz zanimljivih podataka kao što su, primjerice, imena i prezimena podanika, od kojih je ispisao ona koja se odnose na Semić. Izdvojila bih podnaslov *Pobune i prosvjedi podložnika* (str. 189 - 190) u kojemu Slaven Bertoša navodi dvije pobune podložnika (1574. i 1668. godine) – u kojima su sudjelovali podanici iz Semića - koje su završile tako da su feudalni gospodari oslobođeni optužbi, a podložnici upozoreni na svoja urbarijalna podavanja.

Urbari Lupoglavske gospoštije poslužili su kao nezaobilazan izvor pri pisanju poglavlja pod naslovom *Iz prošlosti Lesišćine* (str. 194 - 205). U urbaru Lupoglavske gospoštije iz 1523. godine ovo se mjesto, kako navodi autor, spominje kao *Fuchsdorf*, tj. "selo lisice". Godine 1574. u pobuni podložnika Lupoglavske gospoštije, kako navodi autor, sudjelovali su i podanici iz Lesišćine, koji su imenovali svoga požupana Martina Marušića za predstavnika u delegaciji koja je trebala otići do pazinskoga kapetana. Podložnici iz ovoga mjesta sudjelovali su i u pobuni 1668. godine. Nakon što je 1797. godine propala Mletačka Republika, a time i Pazinska knežija u administrativnome smislu, započeo je, zaključuje autor, buran period austrijske i francuske vlasti na istarskome poluotoku.

Na samome koncu knjige nalazi se popis izvora i literature (str. 206 - 214) te sažeci na talijanskome (str. 215 - 221), engleskome (str. 222 - 227) i njemačkome jeziku (str. 228 - 234) kao i kazalo zemljopisnih naziva (str. 235 - 242), kazalo osobnih imena (str. 243 - 253) i bilješka o piscu (str. 254 - 257).

Knjiga Slavena Bertoše *Osebujno mjesto austrijske Istre: lupoglavski kraj u srednjem*

i novom vijeku predstavlja sustavan i slikovit prikaz povijesti jednoga dijela Pazinske knežije - Lupoglavske gospoštije u kojemu su naglašene sve posebnosti koje se odnose na austrijsku Istru u cijelosti. Ovo je djelo hvalevrijedan doprinos istraživanju istarske povijesti jer se u njemu multiperspektivno isprepliću podaci dobiveni analizom različitih izvora, crteži, slikovni prilozi i zemljovidi. Knjiga je jedinstvena sinteza prošlosti lupoglavskoga kraja zadaća koje je - kao što kaže sam autor - potaknuli nove generacije istraživača na daljnja proučavanja ovoga djelića Istre ispunjenoga burnom prošlošću.

Maja Čutić Gorup

Nataša Štefanec, *Država ili ne. Ustroj Vojne krajine 1578. godine i hrvatsko-slavonski staleži u regionalnoj obrani i politici. Zagreb: Srednja Europa, 2011., 562 stranice*

Knjiga Nataše Štefanec o ustroju Vojne krajine 1578. godine posvećena je savjetovanjima i saborima o obrani austrijskih nasljednih zemalja i Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva od Osmanlija, održanima sedamdesetih godina 16. stoljeća i odlukama koje su na njima donesene. Kronološki ova studija obrađuje posljednju trećinu 16. stoljeća, razdoblje zadnjih godina vladavine cara Maksimilijana II. (1564. - 1576.) i prve godine vladavine cara Rudolfa II. (1576. - 1608.) i govori o današnjemu prostoru jugozapadne Mađarske, Hrvatske, Slovenije, jugoistočne Austrije i sjeverozapadne Bosne, koji je u ranome novom vijeku bio prostor Hrvatsko-slavonskoga Kraljevstva i jugozapadnih ostataka Kraljevine Ugarske s posebnim naglaskom na Slavonskoj, Hrvatskoj i Kaniškoj krajini. Autorica je za istraživanje koristila izvore iz Ratnoga arhiva i Haus-, Hof- und Staatsarchiva u Beču, Štajerskoga zemaljskog arhiva u Grazu, Sveučilišne biblioteke u Grazu, Hrvatskoga držav-

nog arhiva i Mađarskoga državnog arhiva, a zaključke do kojih je došla predočila je problematiziravši ih u kontekstu procesa razvoja ranonovovjekovne države. Knjiga se sastoji od prologa, četiri opsežna poglavlja koja se odnose na naznačenu temu, zaključka, dodataka (u kojima je autorica iznijela podatke o utvrđenoj i terenskoj plaćenju vojsci na Hrvatskoj, Slavonskoj i Kaniškoj krajini na temelju odabranih izvora), karata, bibliografije i zasebnih kazala osobnih i zemljopisnih imena. U prvome poglavlju autorica je navela ciljeve i zadatke istraživanja, pojasnila terminologiju koju je rabila, iznijela prostorne, vremenske i tematske okvire istraživanja te opisala europski i regionalni kontekst istraživanja. Drugo poglavlje posvetila je plemstvu kao političkoj eliti i razmotrila njegova prava, privilegije i dužnosti, mobilnost te ulogu u procesima političkoga odlučivanja kao i vojnu obvezu te promjene koje su plemstvo zadesile početkom ranoga novog vijeka. U trećemu poglavlju, posvećenome međusobnoj povezanosti obrane i politike, analizirala je savjetovanja o uređenju Krajine u austrijskim zemljama i Hrvatsko-slavonskome Kraljevstvu, opisala ovlasti nadvojvode, glavnoga zapovjednika i bana u novim okolnostima, funkcioniranje vojnokrajinskih ureda i službi te značajke strategija obrane od Turaka. Četvrto poglavlje posvetila je praktičnome funkcioniranju krajiške obrane i istražila njezino financiranje, prikupljanje zaliha, opskrbu i potrošnju, opisala vojne jedinice i utvrde u pojedinim krajiškim odsjecima te se osvrnula na problem reda i discipline, a iznijela je zanimljiv podatak da je već 1578. godine izašao kajkavski prijevod s njemačkoga jezika Vojnoga reda, tj. vojnoga pravilnika za Hrvatsku i Slavonsku krajinu.

U knjizi je autorica zaobišla problem konstituiranja naroda odnosno nacija i pozornost posvetila ostvarivanju vlasti unutar države, tj. vladarskoga suvereniteta u unutarnjim pitanjima jer je zaključila da je razvoj prema modernoj državi obilježio razvoj središnje vlasti kao i konsolidacija staleških pozicija. Istraživanju teme prišla je s pretpostavkom da je

od promatranja događaja iz 16. stoljeća kroz perspektivu mučeništva, izigranosti i loše sudbine zanimljivije rekonstruirati mehanizme kojima su hrvatsko-slavonski staleži u široj regionalnoj politici izgubili nadzor nad velikim dijelom Kraljevstva u korist Habsburgovaca i Vojne krajine i u kojima su hrvatsko ime i Hrvatsko Kraljevstvo - teritorijalno gotovo nestalo tijekom ranoga novog vijeka - preuzeli simboličnu ulogu u procesima integracije raznih dijelova teritorija koji do tada ni na koji način nisu smatrani hrvatskima. Iako je javnosti iz vremena o kojemu knjiga govori najpoznatiji Sabor u Brucku na Muri 1578. godine, autorica je upozorila da su još prije njega održana važna savjetovanja o obrambenim problemima u sedamdesetim godinama 16. stoljeća, a to su bili sabori Unutrašnje Austrije 1574./1575. te savjetovanje 1577. godine. u Beču. Njihov rezultat bilo je uspostavljanje nove krajiške upravne organizacije i Dvorskoga ratnog vijeća Unutrašnje Austrije u Grazu - uz već ono postojeće u Beču - te dogovor o načinu financiranja Krajine. Važnost Bruškoga sabora - prema autoričinu mišljenju - bila je u tome što je on omogućio konsolidiranje krajiškoga prostora između 1578. i 1606. godine kada je Krajina počela funkcionirati kao kompaktni sustav, čime nije samo izbjegnuta potpuni raspad obrambenoga sustava protiv Osmanlija nego su i omogućene pobjede protiv Osmanlija u Dugome ratu. Godinu 1578., u kojoj je održan Sabor u Brucku, nazvala je simbolom razdoblja koje je imalo dugoročne posljedice za Hrvatsko-slavonsko Kraljevstvo i unutrašnjoaustrijske zemlje jer su institucionalna rješenja dogovorena u Beču i Brucku na Muri trajala stoljećima, a staleži Unutrašnje Austrije preuzeli su kontrolu nad financiranjem vlastitih zemalja kao i inicijativu u financiranju i obrani stranoga teritorija te su osmislili obrambeni sustav ispred svojih zemalja. Naglasila je da je hrvatsko plemstvo bilo prisiljeno prihvatiti rješenja koja mu nisu odgovarala, na primjer službeno prenošenje banske vojne ovlasti na nadvojvodu Unutrašnje Austrije i Dvorsko ratno vijeće u Grazu te izjed-

načavanje bana u ovlastima sa zapovjednicima Hrvatske i Slavonske krajine, dok su unutarjnjoaustrijski staleži financiranjem krajina dobili mogućnost znatno proširiti političko djelovanje i izvan svojih zemalja. U zadnjoj trećini 16. stoljeća ugarsko i hrvatsko-slavonsko plemstvo uglavnom nije bilo pozivano na spomenuta regionalna okupljanja niti se tražilo da sugeriraju strateška rješenja. To je bila posljedica osmanske prijetnje, fokusiranja vojnih i civilnih ureda u Beču i Grazu te njihova kontrola financijskih sredstava, vojnoga i financijskoga slabljenja Hrvatsko-slavonskoga i Ugarskoga Kraljevstva te povijesno uvjetovanoga i razvojem različitoga sustava vladanja. Autorica je baš institucionalnu sferu istaknula kao područje u kojemu su hrvatsko-slavonski staleži počeli sustavno zaostajati, čime su stvorili jaz spram modela političkoga pregovaranja i sudjelovanja u vlasti koji su prakticirali staleži u većem dijelu Europe. Kao razloge inertnosti hrvatsko-slavonskih staleža navela je raspad feudalnih struktura zbog borbi s Osmanlijama i nepravovremeno reagiranje u prvoj polovici 16. stoljeća kada se plemstvo upustilo u međusobni rat umjesto da je počelo organizirati obranu poput austrijskih staleža, zatim nepostizanje konsenzusa oko restrukturiranja staleške financijske politike koji bi omogućio znatnije sudjelovanje u organiziranju obrambenoga pojasa i stvaranju vlastite politike, ustrajavanje na očuvanju tradicionalnih privilegija u vremenu kada je trebalo osmisliti nova rješenja za suočavanje s osmanskom prijetnjom, udaljenost od dvora i centara moći te nepostojanje stalne službe ili službenika koji bi prikupljali obavijesti, kao i nedostatak obrazovanih ljudi u političkome vrhu Kraljevstva jer su magnati u banskome uredu, često stranoga podrijetla, teško mogli pomiriti interese vladara i staleža. Sabor je okupljao srednje i niže plemstvo i nije mogao kontrolirati magnate te nije bilo moguće postići koordinaciju plemićkih skupina, a koordinaciju u obrani nije bilo moguće ostvariti bez financijske podloge koja se nije razvijala. Autorica je istaknula da su - za razliku od au-

strijskih staleža, koji su iskoristili financijska ulaganja u obranu za sudjelovanje i odlučivanje u vojnim institucijama - hrvatsko-slavonski staleži očekivali da će im vladar pomoći te su očekivali pomoć izvana, što je bilo karakteristično za srednjovjekovnu patrijarhalnu matricu koja nije bila dostatna za rješavanje problema. Na razini Kraljevstva nije bilo tijela koje bi brojne individualne napore domaćega plemstva koordiniralo dugoročno, a ban i banderijalna vojska nisu mogli braniti Kraljevstvo napadnuto cijelom frontom i pod dugoročnim pritiskom jer je za to bila potrebna dobro raspoređena vojska. Zbog svega navedenoga nadvojvoda i Dvorsko ratno vijeće nisu doživljavali hrvatsko-slavonske staleže kao ravnopravne suradnike nego kao suradnike na terenu koji će povremeno doprinositi obrani. Autorica je upozorila da su se u razdoblju o kojemu govori njezina knjiga prostor županija i krajiški prostor preklapali, još se nije naziralo čvrsto razgraničenje krajiškoga prostora od civilnih dijelova, a karte koje Vojnu krajinu u 16. stoljeću (do 1606. godine) izdvajaju graničnim linijama od ostaloga područja Hrvatsko-slavonskoga Kraljevstva krivo prezentiraju stvarnost jer ona još nije bila teritorij nego su je činile utvrde, institucije i vojska, odnosno jurisdikcija nad vojskom, a ni banu još nije bilo oduzeto područje nego mu je oduzet vrhovni vojni autoritet u korist nadvojvode. Kapetanije do 17. stoljeća nisu bile zaokruženi prostor nego su ih činile utvrde i vojne jedinice, a glede njihova formiranja autorica je zaključila da su Hrastovička i Ogulinska kapetanija oformljene između 1559. i 1564. godine iako je historiografija do sada tvrdila da se to dogodilo tek 1567./1568. godine. Govoreći o migracijama stanovništva izazvanim osmanskim upadima, napomenula je da je njihova posljedica bilo prenošenje hrvatskoga imena na područje između Une i Korane, koje je inače pripadalo Slavonskome Kraljevstvu, tj. Zagrebačkoj biskupiji te mijenjanje sadržaja pojmova kao što su „hrvatski jezik” i „slavonski jezik” te njihovo stapanje u 18. stoljeću. I ime Dalmacije tada se - zbog mletačke i osmanske vlasti - počelo prenositi

na sjevernije krajeve, na obalnu zonu od Trsata do Karlobaga uključujući Vinodol, a prenosilo se i na sjeverne krajeve kako bi se opravdao naslov bana Kraljevstva Dalmacije odnosno naslov Trojednoga Kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Kao kolateralni učinak osmanskoga napredovanja autorica je spomenula zbližavanje Hrvatskoga i Slavonskoga Kraljevstva i zajedničko zasjedanje Hrvatskoga i Slavonskoga sabora pa se tako hrvatsko i slavonsko plemstvo sastalo u studenome 1537. godine na zajedničkom Saboru u Dubravi radi izbora poslanika za Graz, a prvi stalni zajednički sabor održan je u Steničnjaku 1558. godine. No, upozorila je da u historiografiji postoje diskutabilna tumačenja o odnosu Habsburgovaca i hrvatsko-slavonskih staleža jer su hrvatski staleži 1. siječnja 1527. godine prihvatili pravnu argumentaciju po kojoj Habsburgovci imaju nasljedno pravo na krunu i priznali ih za zakonite i prirodne kraljeve i gospodare, ali se u historiografiji i u pravnim tumačenjima staleža kroz rani novi vijek previda prisega vjernosti habsburškim nasljednicima, namjesnicima i upraviteljima. Ustvrdivši da još nije napisana prava studija o izbornome ili nasljednome karakteru habsburške vlasti nego se u historiografiji podrazumijeva izbornost, autorica je upozorila da su hrvatski staleži na zasjedanju u Cetinu 28. travnja 1528. godine tražili (između ostaloga) i pripajanje Hrvatskoga Kraljevstva austrijskim nasljednim zemljama, što ne ide u prilog tumačenjima o borbi za autonomiju Kraljevstva i zahtijeva detaljniju raspravu. Napomenula je da među nedovoljno istraženim temama spadaju i okolnosti u kojima je Sabor donosio odluke o podizanju insurekcijske vojske te stvarno provođenje ili neprovođenje tih odluka u praksi jer je prema ograničenome broju izvora zaključila da je insurekcijska vojska odigrala određenu ulogu u nekoliko većih bitaka, ali se na nju nije računalo kao na pouzdanoga saveznika u stalnim krajiškim okršajima. Autorica je primijetila da bi - glede obrambene politike austrijskih staleža - bilo zanimljivo usporediti hipotetski „protestantski” unutarnjoaustrij-

ski pristup obrani, koji je počivao na premisi „pomogni si sam jer ti nitko drugi neće” s hipotetskim „katoličkim” pristupom “pomoz nam jer mi smo Antemurale Christianitatis” odnosno odgovoriti na pitanje je li tadašnja politika austrijskih staleža bila rezultat praktičnoga i osviještenoga pristupa obrambenoj politici ili vjerske reformacije austrijskoga društva, u kojemu se naglašavalo da su Osmanlije kazna za nekršćanski život i da je za rješenje osmanskoga problema trebalo najprije reformirati sebe. Sažimajući rezultate svojega istraživanja zaključila je da su - u stoljeću u kojemu je srednjovjekovna ideja kraljevstva trebala početi ustupati mjesto ideji ranomodernе države - u Hrvatsko-slavonskome kraljevstvu nastali institucionalni nedostaci s dugoročnim posljedicama, tj. da su municipalna prava i slobode, koje su interese plemstva kao političkoga naroda poistovjećivale s interesima Kraljevstva, postala prilična prepreka za prilagodbu novome europskom sustavu. Dok je u Europi provedena transformacija države kao privatne sfere u državu kao javnu sferu suradnjom staleža i vladara, u Hrvatsko-slavonskome Kraljevstvu nije bilo temeljnih tijela državne uprave, što su stoljeće kasnije ugarski staleži koristili kao argument da je Kraljevstvo Dalmacije, Hrvatske i Slavonije podređeno Ugarskome Kraljevstvu. Prema autoričinome mišljenju zapravo se radilo o sukobu dvaju razdoblja - ranomodernoga, karakterističnoga po procesima institucionalizacije i srednjovjekovnoga, koje karakterizira sloboda shvaćena srednjovjekovnim umom, a posljedice kojega su se u Hrvatskoj osjećale duboko u 18. stoljeću pa i duže.

Knjiga Nataše Štefanec vrlo je kvalitetno djelo u kojemu je autorica iznijela niz nedovoljno poznatih, ali važnih činjenica za razumijevanje nastanka Vojne krajine kao obrambenoga sustava, koje je argumentirano povezala sa širim političkim, društvenim i vojnim kontekstom razdoblja o kojemu govori. Njezini zaključci znatno proširuju dosadašnje spoznaje o počecima organiziranja i funkcioniranja Vojne krajine i upozoravaju na nedostatke interpretacija starije historio-

grafije, dok autoričin konceptijski i metodološki pristup istraživanju naglašava u kojemu smjeru bi bilo poželjno usmjeravati buduća istraživanja krajiške prošlosti.

Zlatko Kudelić

Osmanlı Belgelerinde Hırvatistan, T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 114, Proje Yöneticisi ve Önsöz: Doç. Dr. Yusuf Sarıнай, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2010., 431 stranica

Pod rukovodstvom ravnatelja Državnog arhiva pri Predsjedništvu Vlade Republike Turske Yusufa Sarıнайa objavljena je knjiga *Osmanlı Belgelerinde Hırvatistan (Hrvatska u osmanskim dokumentima)*. Glavno ravnateljstvo Državnog arhiva pri Predsjedništvu Vlade Republike Turske poklonilo je veliku važnost objavljivanju povijesnih izvora te je u njihovoj redakciji za područje Balkana objavljen zavidan broj knjiga. (*Bosna - Hersek ile ilgili arşiv belgeleri - Arhivski dokumenti vezani za Bosnu i Hercegovinu (1516 - 1919)*; Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1992.; *Osmanlı belgelerinde Bosna Hersek - Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima*, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009.; *Osmanlı yönetiminde Makedonya - Makedonija u vrijeme osmanske uprave*, İstanbul, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005.; *Osmanlı arşiv belgelerinde Kosova Vilayeti - Kosovski vilayet u dokumentima osmanskog arhiva*, İstanbul, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007.) Ova knjiga nadopunjava kratko izdanje od petnaest stranica pod nazivom *Hırvatistan'ın tarihî kaynakları bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin önemi (Važnost Osmanskog arhiva pri Predsjedništvu Vlade u pružanju izvora za povijest Hrvatske)* publicirano 1997. godine u Anka-

ri pod palicom ravnatelja Državnog arhiva Ismeta Binarka, a ujedno predstavlja i prvi veliki pothvat objavljivanja osmanskih dokumenta za hrvatsko područje dostupnost kojih je na području Hrvatske, uz izuzetak dubrovačkog Arhiva, oskudna.

Knjiga *Osmanlı Belgelerinde Hırvatistan* oblikovana je kao zbirka 127 osmanskih dokumenata čije je praćenje olakšano pojedinačnom popratnom transkripcijom i kratkim uvodnim komentarom na turskome jeziku, koji omogućava jednostavnije snalaženje u obimnoj građi. Ispod faksimila originalnih isprava nalazi se pripadajuća arhivska signatura, a u transkripciji je istaknut datum izdavanja dokumenta po hidžretskom i gregorijanskom kalendaru, mjesto nastanka te ime adresata i autora. Objavljena publikacija obuhvaća širok vremenski raspon od 1530. do 1926. godine koji je tematski raščlanjen na sedam poglavlja: *İdarî - Mülki - İskân* (*Administracija - uprava - naseljavanje*), *Siyasî Hayat* (*Politički život*), *Diplomatik Münasebetler* (*Diplomatski odnosi*), *Askerî* (*Vojska*), *Asayiş* (*Javni red i mir*), *İktisadî Hayat* (*Ekonomski život*) i *Dini Hayat* (*Vjerski život*). Svako poglavlje počinje novom vedutom hrvatskih gradova ili znamenitosti poput sajma na Kaptolu (str. 14-15) ili pak Plitvičkih jezera (str. 398-399), koje nadopunjuju vizualni izgled knjige u privitku koje se nalazi i karta Zagrebačkoga generalata iz 1869. godine njemačke provenijencije. Središnjem dijelu knjige odnosno arhivskom materijalu (str. 16-421) prethodi kratak predgovor ravnatelja Državnog arhiva Yusufa Sarinaya (str. 3-4), sadržaj (str. 5-10), popis korištenih kratica koji omogućava praćenje arhivskih fondova i serija u kojima se čuva objavljena građa (str. 11), tablica imena nekih mjesta u Hrvatskoj i njihov približan geografski položaj (str. 12-13), a na kraju knjige nalazi se indeks imena (str. 424-431). U predgovoru se predstavlja cilj knjige i obrađena tematika, a povijesna podloga hrvatsko-osmanskih kontakata prikazana je kroz vrlo kratku sintezu. I letimičan pogled na daljnji sadržaj knjige pokazuje da su obuhvaćeni raznovrsni dokumenti s obi-

ljem podataka za rekonstrukciju diplomatskih, političkih, ekonomskih, vjerskih, pravnih i trgovačkih prilika kako na lokalnom, tako i na širem regionalnom području.

Prvo poglavlje *İdarî - Mülki - İskân* (*Administracija - uprava - naseljavanje*) sastoji se od osam dokumenta; četiri hukuma iz 60-ih godina 16. stoljeća, tri bujuruldije iz 17. stoljeća i jedna muzekira iz 19. stoljeća. Hukumi se odnose na protjerivanje vlaških plemena iz okolice Šibenika, izgon seljana zbog nevjere i razbojstva iz Požeškoga sandžaka u Hercegovinu te naseljavanje nemuslimana na područje Krčko-ličkoga sandžaka. Bujuruldijama su imenovani, zbog smrti bivših dužnosnika, novi kapetan Kninske tvrđave i knez sela Prhovo u nahiji Ostrovice, a posebno je zanimljiva bujuruldija koja pokazuje diskontinuitet u prikupljanju poreza novoga i staroga požeškog muteselima. Poglavlje zatvara kratka muzekira koja daje prilog istraživanju kompetencije milleta u sustavu samouprave.

Drugo poglavlje *Siyasî Hayat* (*Politički život*) obuhvaća sedamnaest dokumenata od kojih je tek jedan hukum iz 16. stoljeća o napadima uskoka u službi Venecije na luke i sela u Kliškome sandžaku, dok se ostali dokumenti odnose na 19. i 20. stoljeće. Pismima moldavijskoga vojvode i velikoga dragomana Carstva Alexandera Mourousisa, bosanskoga valije Mehmeda Husreva, mirimirana Sabita Mehmeda te dubrovačkih poslanika u Istanbulu Porta dobiva korisne obavijesti o svome savezniku Napoleonu i ruskim vojnim naporima sakupljanja vojnika među crnogorskim vladikama, rusko-francuskim borbama u dubrovačkome naselju Bosanka i, naposljetku, kraju četiristogodišnjega osmanskog pokroviteljstva nad Dubrovnikom. S druge strane, kopija dokumenta pristigla iz Bosanskoga ejaleta i prijevod kopije upućen veleposlanstvu u Beču sa žalbama na hrvatsku percepciju „drugoga“ - bosanskoga namjesnika i osmanske države, prikazanu u Narodnim novinama i novinama *Il nazionale*, predstavljaju zanimljiv materijal za istraživače nove kulturne povijesti.

Sudeći po broju prijevoda službenih pisama iz austrijske ambasade, peštanskoga glavnog konzulata i riječkoga konzulata te izvješća crnogorske ambasade Carstvo se uvelike zanimalo za razvoj nacionalnoga identiteta Srba i Hrvata, političkih stranaka kao njihova odraza i iredentističkih programa Velike Srbije i Velike Hrvatske. Nadalje, Carstvo je obavijestima riječkoga i peštanskoga konzulata, čiji su prijevodi pisama objavljeni u knjizi, bilo upoznato sa sustavnim kršenjem Hrvatsko-ugarske nagodbe po pitanju prikupljanja poreza i uvođenja mađarskoga jezika na hrvatske željeznice.

Treće poglavlje *Diplomatik Münasebetler (Diplomatski odnosi)* donosi raznovrsne teme iz oblasti diplomacije Osmanskoga Carstva s Austro-Ugarskom i Dubrovačkom Republikom te Turske Republike s Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca. Dokumenti koji obuhvaćaju razdoblje od 16. do 20 stoljeća tematski su vezani za diplomatske poslove oko osmanskoga konzulata u Zadru, nezakonite migracije Hrvata na osmanski teritorij i njihove predaje austrijskim časnicima, zabranu trgovine na austrijskoj tržnici u splitskoj luci, registraciju Srpsko-hrvatsko-slovenske škole u Istanbulu i tako dalje. Usporedo s time, dokument iz 1566. godine o potvrdi dara deset kaftana za ceremonijale audijencija dubrovačkih poslanika i dragomana sultanu, dokument o proceduri dobivanja potvrde dubrovačkih poklisara 1795. godine (Martolice Đorin Bosdarija i Sigismunda Matova Ghetaldija) za posjet sultanovim džamijama i naredba o ponovnoj uspostavi dubrovačkoga konzulata 1891. godine novim će primjerima nadopuniti istraživanja dubrovačke diplomacije i svakodnevnoga života dubrovačkih poslanika u Istanbulu. Dok su, pak, bujuruldije iz 1815. godine upućene bosanskome namjesniku Huršidu Ahmed-paši o protjerivanju hrvatskoga liječnika Giovannija iz Istambula zbog „neprikladnih aktivnosti“ i naredbe fočanskoga kadije Mehmeda, datirane 1769. godine, o protjerivanju Janka, Luke i Jovana koji su pribjegli u Bosanski ejalet nakon plaćkanja i ubijanja po Hrvatskoj, važne su

za proučavanje mikrofaktografije svakodnevnoga života i lokalnih prilika u Carstvu.

Unutar tematike diplomatskih odnosa Republike Turske i Kraljevine SHS od posebne su važnosti dva dokumenta iz godine 1926. odnosno godine postavljanja prvoga poslanika Kraljevine SHS u Republici Turskoj (iako se u objavljenim dokumentima ne spominje poslanik nego Veleposlanstvo Kraljevine SHS i njezin prvi tajnik Vokmirović), a koji detaljima o nošenju turbana i posjeti palače Dolmabahçe doprinose proučavanju nedovoljno poznatoga djelovanja diplomatskih predstavnika Kraljevine SHS u uspostavljenoj Republici.

U skladu s vojnim karakterom Osmanskoga Carstva najveći dio knjige posvećen je četvrtome poglavlju *Askerî (Vojska)* koje broji 35 dokumenta u vremenskome periodu od 1543. do 1835. godine. Zastupljene vojne teme mogu se grupirati u nekoliko skupina: tezkire i defteri koji donose kategorije vojnika i njihove plaće u pojedinim tvrđavama Krčko-ličkog, Kliškog i Požeškog sandžaka, berati o dodjeljivanju zijameta i imenovanju zapovjednika i časnika u Pakračkom, Požeškom i Krčko-ličkom sandžaku, bujuruldije o mjerama obrane (smještaj vojske, naseljavanje, izgradnja i popravak utvrda, rušenje kula i utvrda koje ne pridonose obrani, nabava žitarica i vojne opreme) Požeškog, Kliškog, Krčko-ličkog i Hercegovačkog sandžaka i bujuruldije s detaljima austro-osmanskog ratovanja 60-ih i 70-ih godina 16. stoljeća. Iz posljednje skupine posebno su interesantne dvije bujuruldije pod brojem 43 i 46 koje donose pojedinosti o Hrvatu Marku odnosno Marku Stančiću Horvatu poznatome po obrani Sigeta 1556. godine i njegovim ratnim djelovanjima na području Budimskoga ejaleta.

Sljedeće poglavlje pod nazivom *Asayîs (Javni red i mir)* obuhvaća jedanaest zanimljivih dokumenata od kojih četiri bujuruldije prikazuju razbojstva u Kliškome sandžaku 16. i 17. stoljeća, dok ostatak dokumenata oslikava kriminalni život nižega društve-

nog sloja Hrvata na području šire regije oko Istambula. Uzimajući u obzir tri tezkire datirane 1853. godine može se konstatirati da su spomenute godine Hrvati zaposleni u rudniku ugljena Erešli na obali Crnoga mora često izazivali nered, što je kulminiralo ubojstvom upravitelja okruga *Akşehir* i njegove obitelji, a to je, pak, za ishod imalo zabranu daljnje upošljavanja Hrvata u rudniku. Nadalje, tezkira pod rednim brojem 86 - u kojoj se navodi da će Hrvat Došo biti pogubljen ukoliko ne dobije oprost uže obitelji Ahmeta Hacija, kojega je ubio - omogućava podlogu za proučavanje kazneno-običajnoga prava Carstva. Dokument pod rednim brojem 81 donosi jednako zanimljive novosti o trinaest Hrvata koji su iz *Büyükkade*, gdje su slučajno pronađeni prilikom sakupljanja oružja od kršćana, „prikladnim“ brodovima vraćeni u svoju domovinu jer nisu podanici Carstva.

Sljedeće poglavlje *İktisadî Hayat (Ekonomski život)* sadrži 32 dokumenta proučavanja kojih omogućava sporadičnu rekonstrukciju poreznih obveza stanovništva unutar kućanstava i administrativnih jedinica, tvrđava i vojnih redova, rudarsko-trgovačkih odnosa te prakse dodjeljivanja i povećanja timara i zijameta u razdoblju od 16. do 20. stoljeća. Uz brojne deftere koji uređuju ubiranje i ukidanje poreza u Kliškom, Požeškom i Hercegovačkom sandžaku, zanimljiva je i bujuruldija iz 1572. godine kojom se petsto stanovnika iz Kliškoga sandžaka izuzima od poreza zbog obrane područja između Šibenske i Trogirske tvrđave, koje je neprestano pod udarom neprijateljskih napada. Nadalje, opsežnu građu dubrovačkoga Arhiva upotpunjuju i dva dokumenta koji govore o prikupljenome haraču za razdoblje od 11. listopada 1673. do 11. listopada 1674. godine i o zabrani iz 1560. godine da se pristigla roba (potrebna državi) prodaje strancima i Dubrovčanima.

Posljednje, ujedno i najkraće, poglavlje pod nazivom *Dini Hayat (Vjerski život)* pruža zanimljivu arhivsku građu o imenovanju vjerskih dužnosnika, upravitelja vakufa i iz-

gradnji vjerskih objekata. Dokumenti iz 17. stoljeća o imenovanju hatiba Gazi Isa-begove džamije u Klisu, devirhana u džamiji koju je dao sagraditi sultan Sulejman Kanuni u Iloku, upravitelja Mustafa Hacijinog vakufa u Osijeku i Canpolad Husejn-pašinog vakufa u Klisu svjedoče o nasljednom pravu na službu i smrti kao glavnome razlogu primopredaje službe, no također donose i informacije o dnevnicama koja je, primjerice, kod upravitelja vakufa iznosila jednu akču, dok kod hatiba u džamiji šest akči. Posljednji dokument ove bogate publikacije prikazuje vjersku suradnju Austro-Ugarske i Osmanskoga Carstva kroz misiju slanja redovnica u Skadar i Prizren u organizaciji katoličkih lazarista iz Hrvatske.

U predstavljenoj knjizi je, za razliku od knjige *Bosna - Hersek ile ilgili arşiv belgeleri (Arhivski dokumenti vezani za Bosnu i Hercegovinu)*, nakon predgovora izostao uvodni dio u kojemu bi se iznijele osnovne informacije o Hrvatskoj i detaljniji prikaz povijesti odnosa dvije države. Dodatna manjkavost jest i nedosljedna uporaba turskih egzonima te se u sažetku osmanskoga dokumenta (str. 102) mogu naći dvije različite uporabe imena grada Zadra (Zara i Zarda, pri čemu je Zarda vjerojatno izdavačka pogreška koji bi trebala glasiti Zadra) ili pak tri imena za Dubrovnik (Ragüza - stranica 62., 110. i 120., Dubrovnik - stranica 37., 39., 42. i 358. te Dubravnik - stranica 12.), što za neupućene čitatelje može biti zbunjujuće. Usporedno s time, izvorni naziv grada Osijeka zadržan je u turskim sažecima (stranica 144., 208., 292. i 326.), dok se u kazalu na kraju knjige nalazi pod turskim imenom Osek (stranica 429.). Čini se da su priređivači bili u nedoumici oko uporabe hrvatskih, turskih ili pak osmanskih imena za hrvatske toponime. Među kratkim opisima geografskoga položaja pojedinih hrvatskih područja na stranici 12. i 13. posebno je neobično objašnjenje Istre kao „poluotoka na obali Slovenije“.

Unatoč tome, prikazana je knjiga od velikoga značenja jer predstavlja ishod mukotrpnoga i zahtjevnoga posla na obradi i pre-

zentaciji arhivske građe, koja je nezaobilazno polazište za proučavanje i povijesnu valorizaciju složenih osmansko-hrvatskih veza. Prikupljeni i objavljeni izvori pružaju izvrstan temelj za komparativni pristup kao jedan od najučinkovitijih povijesnih metoda i osnovu za brojne buduće istraživačke ideje i projekte. Ovom će knjigom do sada neobjavljen arhivski materijal biti dostupan širim stručnim krugovima, a dragocjeni detalji nesumnjivo će biti od velike koristi znanstvenicima različita spektra.

Ruža Radoš

Svein Monnesland, *Dalmacija očima stranaca*. Zagreb: Fidipid/Sypress Forlag, 2011., 399 stranica

Citat iz putopisa A. A. Patona *Visoravan i otoci Jadrana* (1849.): „Dalmacija je kao suvremen francuski roman, čija zanimljivost ne proizlazi iz neke moralne ili intelektualne superiornosti u odnosu na ono što proizvode drugi narodi, već iz raznolikosti te suprotnosti karaktera i situacija” (str. 149), koji Svein Monnesland iznosi u svojem najnovijem djelu - monografiji *Dalmacija očima stranaca* - možda najbolje sažima raznoliki izbor tekstova i ilustracija koje je Monnesland sakupio u ovoj knjizi. Predgovor Tonka Maroevića i Monneslandov kratki uvod slijede četiri stoljeća slika, karata i putopisa o Dalmaciji i to stotinjak različitih autora. Monnesland - i sam stranac, ali dobro upoznat s ovim krajevima - s obzirom na svoju slavističku orijentaciju i profesiju objavio je djelo „za svakoga tko voli Dalmaciju” - kako stoji na koricama ovoga bogato ilustriranog izdanja. Godine 2001. ovaj je norveški slavist objavio slično djelo o Bosni i Hercegovini naslovljeno *1001 dan Bosna i Hercegovina slikom i riječju kroz stoljeća*. Kao i *1001 dan* iz 2001. godine, tako je *Dalmacija očima stranaca* dvojezično izdana u kojemu jedan do drugoga stoji hrvatski

i engleski tekst. Izabrana su djela u *Dalmaciji očima stranaca* ponajprije putopisi koji sadrže ilustracije, a osim putopisa Monnesland uključuje i vedute, bakroreze, crteže i slike raznih europskih ali i američkih autora. Osim putopisa Monnesland uključuje i izvješća o nekim važnijim događajima iz dalmatinske povijesti: potres u Dubrovniku 1667., Bitku kod Visa 1866., posjet cara Franje Josipa Dalmaciji iz 1875., ustanak u Hercegovini 1875. te dalmatinsko-hercegovački ustanak iz 1881. godine. Također je u odabir ušao i časopis *Illustrirte Zeitung* (Lepizig, 1834.), u kojemu je objavljeno nekoliko informativnih članaka o Dalmaciji i zanimljiva *Panorama obala i otoka Dalmacije* Giuseppea Riegera iz 1853. godine nastala po „nalogu parobrodske kompanije Lloyd” (str. 154).

Dalmaciju Monnesland definira ne samo kao geografski nego i kao kulturni pojam, dok je geografski smješta, na tragu Grge Novaka, od otoka Paga do Paštrovića južno od Budve. Izbor tekstova, tj. izbor odjeljaka iz samih tekstova, usredotočen je na kulturne razlike u Dalmaciji, na njezinu obalu i unutrašnjost, obalu na kojoj dominira gradsko stanovništvo, o čemu svjedoče brojni opisi gradova i to Zadra, Splita, Šibenika i Dubrovnika, dok unutrašnjost veliki broj putopisaca opisuje kao nazadnu, nekad barbarsku i uvijek naseljenu Morlacima, o čemu najbolje govori djelo *Put po Dalmaciji* Alberta Fortisa iz kojega Monnesland preuzima dosta citata s obzirom da se zasigurno radi o najpoznatijemu tekstu o Dalmaciji i njezinim stanovnicima Morlacima. Put putopisa o Dalmaciji započinje tekstom i kartama arapskoga autora Al-Idirisija iz 1154. godine nakon kojega slijedi i prvi posjetitelj sa Zapada - križar Četvrtoga križarskog rata iz 1202. godine Geoffroi de Villehardou u kronici kojega se može pročitati: „stigli su pred Zadar u Sklavoniji, te vidjeli grad opasan zidinama i visokim tornjevima; i uzalud biste tražili ljepšeg grada ili jačega” (str. 18). Ljepote dalmatinskih gradova mogu se vidjeti i kod autora koji zaokružuje ovu monografiju, poznatoga engleskog slikara Waltera Tyndalea čiji su živopisni akvareli

iz 1925. godine popratili knjigu o Dalmaciji Horatija F. Browna. Najvećim su dijelom autori koji se pojavljuju u ovoj monografiji Talijani koji dominiraju 15. i 16. stoljećem, dok su Austrijanci i Britanci najbrojniji autori koji su putovali Dalmacijom u 19. stoljeću; Austrijanci često po službenoj dužnosti, a Britanci iz znanstvenih i umjetničkih razloga. Što se Austrije, točnije Austro-Ugarske Monarhije, tiče, u sastavu koje je bila Dalmacija u 19. stoljeću, zanimljivi su oni autori koji su svojim umjetničkim djelima sudjelovali u izdavanju *Austro-ugarska monarhija u riječi i slici* posvećenome Dalmaciji, koje je objavljeno 1892. godine. Među njima su Hugo Charlemont, Emil Jakob Schindler, Anton Weber i Paja Jovanović. Nemalen je i broj Francuza koji su ostavili svoje zapise o Dalmaciji. Od zanimljivijih Francuza valja uputiti na neobjavljene akvarele Louisa-Francoisa Cassasa, koji su u posjedu Muzeja Victoria i Albert, a koje Monnesland reproducira u ovoj bogatoj monografiji. Cassasov dnevnik s puta kao i njegove akvarele objavio je u folio izdanju bakroreza Lavallee u Parizu 1802. godine. Uz ove neobjavljene akvarele još je jedan par Francuza - doduše skoro cijelo stoljeće kasnije, tj. godine 1895. - objavio svoje crteže i zapise o Dalmaciji. Radi se o Avelotu i de la Nézièreu (str. 320) koji su s mnogo humora verbalno uobličili svoja svjedočanstva, ali još više u vizualnoj formi. Od stotinjak odabranih autora samo je nekolicina žena. Među njima je Pruskinja Ida von Düringsfeld, koja je 1857. godine izdala djelo *Iz Dalmacije* za koje Monnesland kaže: „to je možda najznačajnije djelo o Dalmaciji na njemačkom jeziku” (str. 164). Slijede tri Engleskinje: Emily Anne Beaufort s putopisom *Istočne obale Jadrana 1863. godine s posjetom Crnoj Gori*, Maude M. Holbach, koja je 1908. godine napisala putopis zanimljiva naslova *Dalmacija. Zemlja gdje se susreću Istok i Zapad* i u kojemu Dalmaciju karakterizira kao zemlju „prošlosti i budućnosti” (str. 356) i Emily Isabel Russell Barrington, autorica putopisa *Kroz Grčku i Dalmaciju* iz 1912. godine. Za kraj je Monnesland odabrao zanimljiv tekst

Alice Lee Moqué, Amerikanke i pobornice za ženska prava koja je 1913. godine s mužem putovala, a 1914. godine objavila putopis *Divna Dalmacija*, u kojemu - nakon što je vidjela dalmatinske žene - piše: “Jako mi je drago da nisam rođena kao Dalmatinka - jer osjećam da bih bila mrzovoljna hrvatska sufražetkinja, bacačica bombi!” (str. 376). Autor svakako zna izabrati zanimljive i provokativne citate koji će čitatelja navesti da u jednoj dahu prolista, pogleda i pročita knjigu. Većina tekstova ne može se pronaći u hrvatskome prijevodu, no u slučaju da prijevod na hrvatski jezik postoji, Monnesland obavezno upućuje na njega (Fortis, Hacquet, Yriarte i tako dalje). Svein Monnesland je s mnogo ljubavi složio ovo djelo, vrijednost kojega je u objavljivanju velikoga broja dosad nepoznatih tekstova široj publici te zanimljivim ilustracijama sakupljenim na jednome mjestu. Monnesland s ovom (ali i prethodnom) knjigom daje poticaj i drugim istraživačima - ne nužno stranim - da na ovaj način pristupe i drugim hrvatskim krajevima.

Jelena Bulić

Maria Pia Pedani, Venezia porta d'Oriente. Bologna: Società editrice il Mulino, 2010., 334 stranice

Venecija je jedini europski grad koji ima i svoje arapsko ime - *al-bunduqiyya*. To je samo jedan od detalja koji potvrđuje višestoljetnu povezanost grada na lagunama s muslimanskim svijetom. Trgovina, pomorstvo, diplomacija, ratovi, špijunaža, ali i arhitektura, umjetnost, hodočašća, križari sve su to pojmovi koji su u različitim povijesnim okolnostima povezivali (ili odvajali) Veneciju i muslimanske zemlje (u ranome novom vijeku naglasak je na odnosu s Osmanskim Carstvom). Gore navedenim temama (ali i brojnim drugim) bavi se knjiga *Venezia porta*

d'Oriente talijanske povjesničarke i turkologinje Marije Pije Pedani zaposlene na Sveučilištu Ca' Foscari u Veneciji. Autorica, opus koje nije potrebno predstavljati široj znanstvenoj i stručnoj javnosti, istaknula se brojnim znanstvenim i stručnim radovima koji u prvi plan stavljaju odnose Venecije i muslimanskog svijeta (poglavito su vrijedne zbirke isprava „*Documenti turchi*” dell'Archivio di Stato di Venezia i *Lettere e Scritture Turchesche of the Venetian State Archives*). Na temelju tih istraživanja i raščlambom brojnoga arhivskog gradiva nastala je i ova knjiga podijeljena u devet poglavlja.

U prvome poglavlju *Un leone che venne lontano* (str. 7 - 16) autorica opisuje prva svjedočenja o mletačko-muslimanskim dodirima. To se u prvome redu odnosi na trgovačke veze i kontakte s lukama sjeverne Afrike u ranome srednjem vijeku. Uz navedeno, naglasak je stavljen i na legendu o translaciji relikvija sv. Marka iz Aleksandrije u Veneciju, a taj se događaj analizira u kontekstu formiranja političkog, kulturnog i vjerskog identiteta Republike Sv. Marka.

Dok se u prvome poglavlju raščlanjuju osnovne smjernice prvih kontakata Mlečana s muslimanskim svijetom, u drugome poglavlju (*I primi contatti*, str. 17 - 41) iste se detaljiziraju i promatraju kroz prizmu općih društveno-političkih odrednica razvoja mediteranskoga prostora u ranome srednjem vijeku. Autorica u prvi plan stavlja pomorsko trgovačke veze s Tunisom, Egiptom i Sirijom, a nakon pojave i učvršćivanja arapske vlasti na području Sredozemlja te ugrozom mletačkih političkih i gospodarskih interesa odnosi se intenziviraju i nerijetko apostrofiraju negativnim predznakom. Također, autorica detaljno opisuje temeljne odrednice vezane uz trgovinu robljem, koja je bila zastupljena i u kršćanskome i u muslimanskome svijetu. Završni dio poglavlja posvećen je hodočašćima, pri čemu je Venecija prikazana kroz dvostruku ulogu – hodočasničkoga mjesta i ishodišta za hodočašća u Jeruzalem i Svetu Zemlju, a prikazana je i uloga Mlečana u križarskim ratovima.

Treće poglavlje *Tra guerra e pace* (str. 43 - 76) raščlanjuje osnovne smjernice političkih i gospodarskih odnosa Mlečana i muslimanskih zemalja u širokome vremenskom razdoblju od 13. do 18. stoljeća. U navedenim su se stoljećima izmjenjivali mirnodopski i ratni periodi, o kojima je ovisila i kvantiteta i kvaliteta međusobnih kontakata i prožimanja. U to vrijeme na povijesnu pozornicu stupa važan politički čimbenik – Osmansko Carstvo, a sami protuosmanlijski ratovi obilježili su povijest većine europskih zemalja pa tako i Mletačke Republike. Autorica ukratko kronološki navodi osnovne događaje koji su definirali političke odnose Mlečana i Osmanskoga Carstva: zauzeće Carigrada, Lepantska bitka i Ciparski rat, Kandijski i Morejski rat, a osvrće se i na mletačke ratove na terrafermi te pitanje senjskih uskoka.

Il sistema diplomatico e consolare veneziano (str. 77 - 109) naslov je četvrtoga poglavlja. U njemu autorica prikazuje uspostavu, strukturu i širenje mletačke diplomatske mreže kao i ulogu i zadaće raznih diplomatskih predstavnika. Naglasak je pritom stavljen na razvoj i širenje diplomatske mreže na Levantu, koja je prvotno bila povezana s trgovačkom djelatnošću. Također, detaljno se opisuje dvorski protokol i svečane audijencije prilikom posjeta diplomatskih predstavnika sultanovu dvoru u Carigradu, dok su posljednji reci poglavlja posvećeni darovima i darovanjima koje su Mlečani upućivali u Carigrad (zlatnici, tkanine, knjige, muransko staklo i drugo).

Peto poglavlje *Diplomatici e inviati orientali* (str. 111 - 148) analizira pojavu diplomata i izaslanika upućenih iz muslimanskih zemalja u Europu, poglavito u Veneciju. Iako su takvi kontakti u srednjemu vijeku bili rjeđi, autorica navodi primjere veza Mlečana s sultanom Uzun Hasanom kao i s izaslancima egipatskoga, tuniskoga i perzijskoga vladara, koji potvrđuju da je Venecija već u srednjemu, a poglavito u novomu vijeku bila luka otvorena prema Istoku podjednako kao i prema Zapadu. Najviše je stranica posvećeno

osmanlijskoj diplomaciji, koju autorica dijeli u dvije skupine – poslanici sultana i velikoga vezira koji su u Mletke dolazili mahom pregovarati o državnim poslovima te ratu i miru, dok su drugi poslanici upućeni od pokrajinskih organa vlasti rješavali pogranična pitanja kao i ona vezana u trgovinu.

Prisutnost i stalni boravak Mlečana na Levantu iziskivao je potrebu njihova okupljanja i organiziranja kako bi se omogućilo bolje, učinkovitije i sigurnije poslovanje, ali i olakšao svakodnevni život trgovaca i drugih namjernika. U šestome poglavlju *Veneziani in Levante* (str. 149 - 178) opisuje se uspostava i organizacija mletačkih fontika iz kojih su u nekim gradovima izrasle prave gradske četvrti. Također, autorica – na temelju djela *Informatione dell'offitio dell'ambasciatore* konzula Marina Cavallija, priručnika za uspješno obavljanje diplomatske službe – donosi brojne podatke o izgledu i funkcioniranju konzularnoga „dvora“. Opisuje službe koje su u sklopu njega djelovale – kancelari, liječnici, tumači, prevoditelji, kuriri i doušnici. Na poslijetku, opisuje se i djelovanje mletačkih umjetnika u Carigradu, a pritom se posebno ističe opus slikara Gentilea Bellinija.

Sedmo poglavlje *Tra due identità* (str. 179 - 210) bavi se pitanjima kršćanskih i muslimanskih preobraćenika. Autorica prikazuje i analizira temeljne odrednice vezane uz pojavu, uzroke i proces prelaska pojedinaca na drugu vjeru. Navodi neke od najpoznatijih primjera preobraćenja: Ahemd-paša Hercegović, Alvise Gritti i drugi. Drugi dio poglavlja posvećen je ženama, točnije ženama zatočenicama i preobraćenicama, koje su na razne načine (najčešće kao zarobljenice) bile odvedene iz svojih domovina. Posebice je mnogo otmica zabilježeno u pograničnim područjima za vrijeme mletačko-osmanskih ratova, a najčešće je riječ o zanimljivim i živopisnim sudbinama, od kojih je najznamenitija ona o Nur Banu, supruzi sultana Selima II.

Dok su dosadašnja poglavlja promatrala mletačko-muslimanske odnose prvenstveno kroz mletačku prisutnost u istočnim zemlja-

ma (trgovina, diplomacija i umjetnost), osmo poglavlje *Musulmani a Venezia* (str. 209 - 241) bavi se prisutnošću muslimana u gradu na lagunama. Uz zarobljenike i robove muslimani su u Mlecima boravili trajno ili privremeno – najčešće zbog raznih trgovačkih i pomorskih poslova. Autorica također opisuje i gradnju fontika – *Fondaco dei Turchi*, koji je bio namijenjen prolaznicima i poslovnim ljudima koji su boravili u Mlecima. Završni reci posvećeni su pojavi piratstva i krijumčarenja robe, koje se prakticiralo i s jedne i s druge strane.

Posljednje poglavlje knjige nosi naslov *La conoscenza dell'altro* (str. 243 - 268). U njemu autorica analizira i prikazuje djela arapskih pisaca i povjesničara s naglaskom na opise i percepciju Venecije. Rečeni su pisci, počevši od 9. stoljeća, zapisivali razne dojmove o gradu – od geografskih značajki, izgleda grada do opisa ljudi, običaja, načina života i drugo. Također, opisuje se i percepcija te razvoj i značenje pojma *turco* kroz srednji i rani novi vijek.

Na kraju knjige još se nalaze i bilješke (*Note*, str. 271 - 289), *Cronologia* (str. 293 - 300), bibliografija i popis objavljenih i neobjavljenih izvora te literature (str. 303 - 318) kao i *Indice dei nomi* (str. 321 - 334).

Knjiga talijanske znanstvenice Marije Pije Pedani vrijedan je doprinos proučavanju veza europskih zemalja (u ovome slučaju Venecije) s muslimanskim svijetom u srednjemu i ranome novom vijeku. Uz brojne zanimljive podatke i širok raspon tema koje su obrađene u knjizi autorica je – primjenom znanstvenih metoda i raščlambom brojnoga arhivskog gradiva – prikazala i pobila stereotipe i uvriježene povijesne mitove o muslimanskim zemljama.

Maja Katušić

Thomas Kolnberger i Ilja Steffelbauer (urednici), *Krieg in der europäischen Neuzeit*. Wien: Mandelbaum Verlag, 2010., 543 stranice

Knjiga posvećena ratu u ranome novom vijeku, koju su uredili povjesničari Thomas Kolnberger s Luksemburškoga sveučilišta i Ilja Steffelbauer s Bečkoga sveučilišta, sadrži devetnaest znanstvenih priloga o različitim aspektima vojne povijesti i ratovanja u novovjekovnoj Europi. Priređivači knjige nisu namjeravali prikazati univerzalnu povijest vojništva i ratovanja nego prezentirati priloge koji se kreću od mikrohistorije do strukturalne povijesti, a kojima je glavni motiv bio rat u njegovim povijesno uvjetovanim okvirima. Prilozi iz ove knjige trebali su pridonijeti poznavanju međusobne povezanosti ratova, vojnih sustava i društava u razdoblju od kasnoga srednjeg vijeka do početka industrijalizacije u Europi. Urednici knjige napomenuli su da su strukturne promjene u ranonovjekovnoj Europi bile važnije od problema pragmatične periodizacije toga razdoblja jer se tada Europa prostorno ustrojila u onim granicama s kojima se može identificirati i danas. Tada je prema njihovom mišljenju počelo organizacijsko i ideološko oblikovanje državnih sustava budućih nacionalnih država koji su prerasli u središta oko kojih se razvijao moderni sustav država. Napomenuvši da je novovjekovno razdoblje bilo sve samo ne mirna povijesna epoha, autori su - kao posebnost ratovanja u tome razdoblju - istaknuli skraćivanje trajanja ratova, ograničavanje monopola vojničkoga nasilja prvenstveno na države te prihvaćanje Clausewitzova načela da je rat nastavak politike drugim sredstvima.

Polazeći od spomenutih pretpostavki autori su knjigu podijelili u šest tematskih cjelina koje se bave kronologijom, prostorom, vojnom operativom, kulturnim i simboličnim značenjem oružja u društvu, mentalitetom i socijalnom poviješću. Prvo poglavlje, koje govori o nastanku dominantnih vojnih sustava u novovjekovnoj Europi, otvara rad Marcela

Dorfera „Vom Niedergang der feudalen Heeresverfassung zum Militärwesen der frühen Neuzeit“ (str. 13-35) posvećen transformaciji kasnofeudalnoga vojnog ustroja u ranonovovjekovni vojni sustav. Uwe Tresó u radu pod naslovom „Böhmen als Söldnermarkt des ausgehenden Mittelalters“ (str. 36-58) opisuje pretvaranje Češke i njezinih susjednih zemalja u najvažnije područje za prikupljanje najamničke vojske tijekom 15. stoljeća, a rad Lothara Höbelta „Vom militärischen *saisonnier* zum *miles perpetuus* Staatsbildung und Kriegsführung im *ancien regime*“ (str. 59-79) govori o povezanosti procesa izgradnje moderne države i stvaranja stajaće vojske. Drugu cjelinu, koja analizira vojnu ekspanziju i prostor kao mjerilo vojne uspješnosti i kao čimbenik koji određuje karakteristike pojedinih vojnih sustava, otvara rad Gotfrieda Liedla „Fruhmoderne Staatlichkeit im Spannungsfeld der militärischen Revolution. Das Emirat von Granada (1238-1492)“ (str. 82-130) u kojemu autor uspoređuje ideološki, upravni i vojno-strategijski razvoj Granadskoga Emirata s razvojem ranonovovjekovnih europskih država. Henning Eichberg u radu pod naslovom „Geometrischer Krieg“ (str. 131-165) analizira povezanost dinamike razvoja vojnih fortifikacija s uznapredovalim procesom društvenoga discipliniranja u ranonovovjekovnoj državi. Thomas Kolnberger u radu „Der Aktionsraum eines ‘Partisanen der Tradition’“ (str. 166-189) raspravlja koliko je primjereno koristiti pojmove „partizan“ i „gerila“ na primjeru borbe protiv Napoleonove vlasti u Španjolskoj i protufrancusko-ga ustanka u Tirolu, a Christoph Hatschek u radu „‘Wildgänse’ im Militärrock der Habsburger“ (str. 190-207) opisuje društveni položaj irske emigrantske elite na bečkome dvoru sredinom 18. stoljeća, s posebnim naglaskom na vojničkoj eliti, u kojoj se između 1630. i 1830. godine nalazilo oko tisuću i petsto časnika irskoga podrijetla. Treću cjelinu, posvećenu umijeću ratovanja i povezanosti struktura vojnoga aparata i strategijskih - značajki ratovanja s društvenim kontekstom rata - čine dva rada. U prvome, pod naslo-

vom „Zeitenwende? Der Schlacht von Rocroi 1643“ (str. 209-222), Lothar Höbelt analizira Bitku kod Rocroija 1643. godine kao primjer karakteristične ranonovovjekovne bitke čije posljedice ne izazivaju drastične promjene u ratovanju, ali upućuju na nadolazeće promjene u sustavu hegemonijskih europskih država kakve su bile Francuska i Španjolska. Stefan Kaufmann u drugome radu pod naslovom „Command & Control“ (223.-245.) prikazuje značajke vojne strategije u 18. i početkom 19. stoljeća na primjeru Bitke kod Waterloa. I četvrta cjelina knjige, koja govori o povezanosti razvoja naoružanja s društvenim i tehničkim okruženjem u novovjekovnim državama, sastoji se od dva rada. Leopold Toifl u radu „Zündmechanismen an Habdfeuerwaffen im Spiegel des Landeszeughauses Graz“ (str. 247-288) govori o tehničkim značajkama raznovrsnoga ručnog vatrenog oružja u ranome novom vijeku na primjeru zbirke oružja iz oružarnice Landeszeughaus u Grazu, a Hagen Haas u radu pod naslovom „Belagerungskrieg: Absolutistische Festungsstädte im Ausnahmezustand“ (str. 289-218) analizira promjene u opsadnome ratovanju i gradnji utvrda tijekom ranoga novog vijeka. Petu cjelinu, koja govori o mentalitetu i ratu, otvara rad Ilse Reiter „Krieg und Recht in Kontinentaleuropa vom 16. bis 19. Jahrhundert“, koji opisuje utjecaj razvoja ranonovovjekovne države na ratno pravo u kontinentalnoj Europi (str. 320-346). Rad Sonje Schultheiß-Heinz „Krieg, Publizistik und Propaganda in der Frühen Neuzeit“ (str. 347-385) govori o međusobnoj povezanosti rata, publicistike i promidžbe tijekom ranoga novog vijeka. Yigit Topkaya u radu „Der ‘Türke’ als neues Feindbild des christlichen Abendlandes“ (str. 386-405) opisuje nastanak i širenje negativnoga stereotipa o Turčinu kao neprijatelju Zapada tijekom 15. i 16. stoljeća, a Ernst D. Petritsch u radu pod naslovom „Der ‘Türke’ als Feindbild?“ (str. 406-425) analizira diplomatske veze Habsburgovaca i Osmanlija. Šesto poglavlje - posvećeno socijalnoj povijesti i povezanosti rata i društva - otvara rad Guya Thewesa „Das Geld als Nerv aller Verteidi-

gung“ (str. 427-455), koji istražuje važnost vojnoga financiranja u ranome novom vijeku na primjeru austrijske Nizozemske u 18. stoljeću. Barbara Wiesinger u radu „Militär, Krieg und Geschlecht in der Frühen Neuzeit“ (str. 456-478) bavi se zastupljenošću žena u vojnim institucijama, njihovome sudjelovanju u vojnim zbivanjima i historiografijom koja se odnosi na ovo pitanje. Rad Johanna Dvořáka „Parlament, Armee, Eigentum und Politik während der englischen Revolution 1640-1660“ (str. 479-508) opisuje ulogu vojske u političkome oblikovanju engleskoga društva u vrijeme građanskoga rata, dok Gunnar Åselius u opsežnome radu naslovljenom „Schweden und der Krieg, 1521-1814.“ (str. 509-540) objašnjava kako se rijetko naseljena zemlja sa sjevera Europe kao što je bila Švedska, u kojoj je devedeset pet posto stanovništva činilo seljaštvo, mogla uspješno suprotstaviti europskim velikim silama i sagraditi vlastiti imperij te ispituje razloge zbog kojih se on nije mogao održati.

Prilozi objavljeni u ovome Zborniku donose uvid u različite aspekte međusobnoga prožimanja europske vojne i ratne povijesti s društvenim razvojem pojedinih europskih država i regija od kasnoga srednjeg vijeka do početka industrijalizacije u Europi. Iako teme zastupljene u ovoj knjizi nisu izravno povezanost s temama iz hrvatske prošlosti, otkrivaju nam suvremena historiografska kretanja u zapadnoj Europi koja bi poticajno mogla djelovati i na hrvatsku historiografiju.

Zlatko Kudelić

Ljerka Šimunković, Nataša Bajić Žarko i Miroslav Rožman, „Pisma Ivana Luke Garagnina bratu Dominiku 1806. – 1814.” *Građa za povijest Dalmacije* 22, Split: Državni arhiv u Splitu, 2008./2009., 359 stranica

Ljerka Šimunković, Nataša Bajić Žarko i Miroslav Rožman priredili su za tisak arhivsku građu o obitelji Garagnin pohranjenu u Arhivu obitelji Fanfogna–Garagnin u Državnome arhivu u Splitu. Sakupljenu i transkribiranu građu objavili su u 22. broju časopisa *Građa* i prilozi za povijest Dalmacije za 2008./2009. godinu kao nastavak teksta *Iz korespondencije Dominika i Ivana Luke Garagnina* objavljenoga u 20. broju (2005.) potonjega časopisa te prikazanoga u 25. broju (2007.) Zbornika Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU. Prvi dio korespondencije obradile su i za tisak priredile Ljerka Šimunković i Nataša Bajić Žarko, a objavljena građa jest relevantan izvor kako za povijest obitelji Garagnin, tako i za političku i gospodarsku povijest širega područja Dalmacije krajem ranoga novog vijeka i u moderno doba.

Ovdje prikazani časopis sastoji se od 182 transkribirana pisma koja je intelektualac, unapreditelj gospodarstva i obrazovanja Ivan Luka Garagnin (1764. - 1841.) slao bratu Dominiku (1761. - 1848.), također poznatome intelektualcu i visokopozicioniranome državnom upravitelju. Pisma obuhvaćaju vremensko razdoblje francuske uprave u Dalmaciji (od 11. veljače 1806. do 16. srpnja 1814. godine). Nerazmjer u broju pisama po godinama moguće je objasniti činjenicom kako mnogobrojna pisma nisu stizala na odredište zbog poteškoća u poštanskoj prometu, ali i činjenicom da je dio arhiva otuđen nakon Dominikove smrti u razdoblju do odlaska njegovih nasljednika (obitelj Garagnin-Fanfogna) u Italiju 1848. godine. Sudjelovanje braće u francuskoj upravi od samoga je početka pokazatelj njihova izrazi-

to frankofilskoga usmjerenja, koje ponajprije treba shvatiti u smislu prihvaćanja fiziokratizma i temeljnih ideja Francuske revolucije. Dominik je po rušenju Mletačke Republike bio član privremene vlade u Veneciji, dok je njegov mlađi brat Ivan Luka poslan u Dalmaciju kako bi pridobio stanovništvo za novu francusku vladu. Nadalje je Dominik imenovan izravnim vladinim delegatom za Split i pripadajuće područje koje gravitira Splitu, a 1808. godine postaje civilni administrator dubrovačkoga područja s pridodanim kotarskim područjem i otokom Korčulom. O uspješnosti njegova upravljanja svjedoči činjenica kako je stekao titulu baruna carstva te je odlikovan ordenom Legije časti. Iz političkoga života povlači se 1811. godine kada je smijenjen uslijed odluke da svi lokalni dužnosnici moraju biti zamijenjeni Francuzima. Nakon odlaska s upravne dužnosti nastanjuje se u Splitu gdje se bavi obiteljskim trgovačkim poslovima do poziva da pristupi takozvanoj Komisiji za likvidaciju Ilirskih provincija u Ljubljani, što je i prihvatio. U istome je vremenskom razdoblju Ivan Luka vršio dužnost središnjega inspektora za šume i rude, bio je član Središnjega povjerenstva za poljodjelstvo te Središnjega povjerenstva za vode i ceste u Dalmaciji. Njegova se, pak, stručnost i ugled vide iz činjenice kako je radio nekoliko elaborata na Marmontov zahtjev (vojni upravitelj Dalmacije). Prvo je predao svoju memoriju o upravnome ustrojstvu nove države, a potkraj 1810. godine piše opsežne prijedloge zakona o poljodjelstvu i kolonatskim odnosima.

Časopis počinje riječju urednice Nataše Bajić Žarko (7. stranica) te se nastavlja uvodom (9. - 29. stranica) na hrvatskome jeziku. Priređivači u uvodu prvo donose svoje spoznaje o ranije objavljenoj arhivskoj građi vezanoj uz francusku upravu u Dalmaciji, a zatim iznose glavne probleme vezane uz samu upravu i podatke o djelovanju braće Garagnin u tome razdoblju te razlažu učestalost i sadržaj korespondencije, koju dijele na nekoliko razina. Prva je razina strogo privatna - u pismima se govori o zdravlju članova obitelji,

odnosu s prijateljima, poznanicima, poslugom i drugim ljudima s kojima su bili u kontaktu. Nadalje Luka obavještava brata o zaručama, hvali vrline svoje zaručnice Katarine Borelli, kćeri zajedničkoga poznanika i moli brata da u njegovo ime (jer im je otac mrtav) službeno traži ruku mlade. Potom opisuje pripreme za vjenčanje, probleme oko financija, supruginu trudnoću i rođenje kćeri. U sferu privatnoga spadaju i pisma o stanju obiteljskoga gospodarstva (sjetve, pribavljanje sadnica, urodi, poljodjelska obrada, odnosi sa zakupcima klimatski uvjeti) i financijskim transakcijama. Zatim slijedi razina između privatne i javne u koju priređivači svrstavaju Lukine kontakte i odnose s drugim privatnim i javnim osobama. Sljedeći je sloj „društveno-politički”; prvo na sadržajno siromašnjoj mikrorazini, tj. Dalmacija u sklopu Italskoga Kraljevstva gdje se na zanimljiv način prikazuje pristizanje vijesti iz svijeta odnosno tko ih i kako prenosi i interpretira, a drugi „društveno-politički” sloj obuhvaća Dalmaciju u okviru Ilirskih pokrajina. Na ovoj razini iščitavaju se odnosi između domaćega stanovništva i vlasti te domaćih dužnosnika i njima nadređenih kao i opće stanje svijesti.

Analizom jezičnih i stilskih karakteristika priređivači ističu kako je stil epistolaran, a sadrži neke regionalne jezične oblike karakteristične za neformalni jezični stil pisanja. Kuriozitet je kako se braća jedan drugome obraćaju s „Vi”, što im je vjerojatno ostalo od školskih dana. Naime, obojica su bili pitomci sjemenišne gimnazije u Splitu gdje se držalo do pravila kako se pitomci međusobno moraju oslovljavati s „Vi”.

Nakon uvoda na hrvatskome jeziku slijedi prijevod M. Rožmana na francuski jezik „*Introduction*” (31. - 40. stranica). Sama prepiska (41. - 332. stranica) kao središnji dio časopisa poredana je kronološki od 1806. do 1814. godine te sadrži regeste na hrvatskome jeziku. Izdanje je na kraju upotpunjeno pregledom arhivskih izvora, literature i webografijom (333. - 337. stranica), sažecima na tri jezika – francuskome, talijanskome i

engleskome (339. - 341. stranica), popisom ilustracija (342. - 343. stranica) te kazalom imena i zemljopisnih naziva (344. - 359. stranica), što uvelike olakšava posao istraživačima koji će se služiti ovom građom.

Važnost ovoga izdanja svakako je prikaz - kroz privatnu prepisku Ivana Luke Gargnina bratu Dominiku - makropovijesti jedne obitelji, ali i povijesnih prilika jednoga geografskog područja i razdoblja. Radi se o kratkotrajnome razdoblju francuske uprave u Dalmaciji i problemima vezanim uz provođenje novih odredbi te reakcije i posljedice koje su ostavile. Iako se radi o pismima braće, važno je napomenuti kako nema izvrtnja povijesnih činjenica i kako je prisutna kritičnost prema francuskoj upravi iako su obojica frankofilskoga usmjerenja i sudjeluju u potonjoj upravi. Kao primjer možemo navesti pisma u kojima Ivan Luka piše o provođenju *Code civila* i neprimjenjivosti nekih odredbi na područje Dalmacije, zatim o problemu obaveznoga novačenja koji je bio potpuna novost, izvlašćivanju crkvenih dobara u korist države, zamiranju trgovačke razmjene zbog pomorske blokade, neredovitim plaćama državnih službenika, novoj upravnoj podjeli Dalmacije i tako dalje. Prema svemu navedenome možemo zaključiti kako je ova knjiga korisna istraživačima razdoblja francuske uprave na području Dalmacije i širega istočnog Jadrana jer sadrži brojne informacije kako o političkim i gospodarskim prilikama, tako i o svakodnevnome životu ovoga povijesnog razdoblja.

Ana Biočić

Zbornik Lovranščine, knjiga 1. Lovran: Katedra Čakavskog sabora Lovran, 2010., 362 stranice

Smješten u podnožju istočnih obronaka Učke, na sjeverozapadnoj strani Kvarnera, Lovran je - uz Volosko i Veprinac - jedno od povijesno i kulturološki najzanimljivijih naselja u tome dijelu Istre. Zbog toga je vrlo značajna inicijativa članova Katedre Čakavskoga sabora Lovran da se rad na sustavnome proučavanju prošlosti ovoga kraja započne tiskanjem prvoga sveska posebnoga zbornika, čime se i ovaj liburnijski gradić pridružuje mjestima koja vrijedno skrbe o svojem bogatom kulturno-povijesnome nasljeđu. Spomenimo da se Lovranščinom tradicionalno naziva područje od uvale Cesara (između Medveje i Kraja) na jugu do ušća potoka Banine (u Iki) na sjeveru te od mora na istoku do obronaka Učke na zapadu.

Zbornik započinje uvodnim slovom književnice Cvjetane Miletić, koja je na lijepoj kastavskoj čakavštini ukratko opisala položaj Lovrana i predstavila sadržaj Zbornika. Slijedi predgovor glavnoga urednika Igora Eterovića sa zahvalama autorima članaka, recenzentima, financijskim podupirateljima i svima onima koji su na bilo koji način - svojom spremnošću na suradnju - pomogli da Zbornik ugleda svjetlo dana. Eterović je također istaknuo i činjenicu da su neki prilozi nastali na temelju izlaganja predstavljenih na znanstvenome skupu „Stoljetna tradicija zdravstvenog i kupališnog turizma u Lovranu: sto godina od objavljivanja lovranskog lječilišnog pravilnika (1909. - 2009.)“, koji se ondje održao 18. travnja 2009. Potom slijede članci i rasprave jedanaestero autora.

U prvome radu Boris Zakošek piše o arhivskoj građi o Lovranščini u Državnome arhivu u Rijeci, središnjoj ustanovi za čuvanje starih spisa o ovome kraju. Članak je zapravo vrsta tematskoga vodiča jer ukazuje na fondove i zbirke u kojima se Lovran i njegova okolica spominju u pojedinim serijama,

predmetima i dokumentima. Rad je podijeljen na poglavlja sukladno standardnoj periodizaciji prema kojoj se u državnim arhivima u Hrvatskoj oblikuju fondovi i zbirke uprave i javnih službi.

Pošavši od analize ostavštine Albina Edera, austrijskoga liječnika koji je u Lovranu boravio koncem XIX. i početkom XX. stoljeća, Maja Karić je - koristeći postojeću literaturu - opisala zanimljivu inicijativu koja je taj kvarnerski gradić trebala pretvoriti u renomirano klimatsko lječilište. Valjalo je uložiti napore kako bi se prepoznali postojeći potencijali, ali i razvili novi te pojačala kvaliteta lovranskoga područja. Autorica je naglasila da je upravo radom i nastojanjima obitelji Albina Edera sačuvano vrlo vrijedno nasljeđe koje uvelike obogaćuje fundus Hrvatskoga muzeja turizma u Opatiji, kojemu je spomenuta ostavština - zalaganjem liječnikovih nasljednika - predana 2008. i postoji u Zbirci zavičajne građe. U njoj se nalazi opsežan medicinski pribor, ali i razne fotografije, crteži, skice, putni dnevnik i druga dokumentacija ostavitelja. Albin Eder se s pravom naziva ocem lovranskoga turizma. Kao prvi upravitelj lječilišnog povjerenstva za Iku i Lovran uložio je sve svoje napore kako bi realizirao već ranije prepoznate potencijale i kvalitete ovoga područja kao morskoga i planinskoga turističkog odredišta. S obzirom da su kulturni i zdravstveni turizam sastavni dijelovi hrvatske turističke ponude, uz sve izraženiju čovjekovu brigu za zdravlje, nastoji se potaknuti i razvoj zdravstvenih lječilišta i klimatskih centara. Albin Eder jedan je od glavnih nositelja poticaja razvoja turizma Lovrana i cjelokupnoga lovranskoga područja, a time i početaka razvoja hrvatskoga turizma uopće.

Sanja Simper obradila je povijest lječilišta u Lovranu potkraj XIX. i početkom XX. stoljeća. Potanko je rekonstruirala tijek i opisala okolnosti formalno-pravnoga postupka koji su u tome periodu vodila politička tijela Markgrofovije Istre u svrhu proglašenja lječilišta u Lovranu („luogo di cura“, „Kurort“). Također je ukazala na bogatu i neistraženu građu

o Lovranu u državnim arhivima u Rijeci i Trstu, priloživši u cjelovitome prijepisu (s prijevodom na hrvatski jezik) dva važna arhivska vrela koja svjedoče o zaključenju spomenutoga postupka.

Eduard Seis osebudna je osoba koja se uključila u snažan razvoj Lovrana na početku XX. stoljeća, kada se gradić počeo pretvarati u važno turističko mjesto Opatijske rivijere. Bio je priređivač interesantne publikacije za lovranske goste, a od 1906. do 1914. pod njegovim se vodstvom tiskalo ukupno pet vodiča u tri izdanja i dvije revizije. Igor Eterović, autor ovoga priloga, obavio je njihovu detaljnu analizu na temelju koje ih je pokušao valorizirati kao vrijedne i nezaobilazne povijesne izvore. Članak je podijeljen u nekoliko glavnih poglavlja u kojima su opisane najvažnije značajke ovih - za Lovran i okolicu vrlo zanimljivih - povijesnih vrela. Turistički vodiči interesantni su ne samo povjesničarima nego i jezikoslovcima, etnologima, antropologima, biologima i meteorologima jer donose različite informacije koje se često temelje na stručnim studijama. Predstavljali su koristan izvor informacija za turiste koji su željeli doći u Lovran, ali i vrlo atraktivan promidžbeni materijal.

Mirjana Kos ukratko je opisala početke izgradnje kupališnih mjesta s osvrtom na lovranska kupališta početkom XX. stoljeća. Vrijeme je to jačega razvoja balneologije - znanosti koja dokazuje ljekovitost i blagotvornost prirodnih resursa (mora, sunca, zraka i pijeska) i podneblja - kao i područja s posebnim pogodnostima za liječenje i oporavak od različitih bolesti. Organizirana turistička djelatnost u nas započinje 80-ih godina XIX. stoljeća. Autorica napominje da se na području opatijsko-lovranske rivijere tada dogodio nagli urbanistički rast i razvoj turističke djelatnosti koji zapravo nikada poslije nije dostignut. Sagrađene su monumentalne građevine, ali se od kupališta, nažalost, do danas nije očuvalo niti jedno. Upravo je zbog toga izuzetno važno njihovo istraživanje i dokumentiranje jer je to jedino svjedočanstvo o

ovome važnom arhitekturnom i kulturnom nasljeđu, koje zacijelo zaslužuje, veli autorica, kvalitetnu valorizaciju i barem djelomičnu rekonstrukciju.

Zdravstveni turizam i medicinski programiran odmor već su barem stoljeće i pol gospodarski oslonac i praksa brojnih destinacija diljem svijeta, prepoznati u prvome redu kao idealna kategorija za kombiniranje s mnogim drugim oblicima turizma. Do Prvoga svjetskog rata prevladavala je moda traženja klimatski povoljnih mjesta u toplijim krajevima, a ljeta su se provodila na svježemu planinskom zraku. Kada je putovanje i ljetovanje odnosno zimovanje prestalo biti privilegij aristokracije i bogatih slojeva, moda se promijenila pa su otvorena vrata masovnome kupališnom turizmu. Analizirajući povijesne okolnosti razvitka dvaju bliskih lječilišnih lokaliteta na liburnijskoj obali - Opatije i Lovrana - Amir Muzur opisuje etape razvoja zakonske i podzakonske regulative lječilišta. Osobitu pozornost pridaje lovranskome lječilišnom pravilniku iz 1909., zatim inicijativama Juliusa Glaxa, predstojnika opatijskoga lječilišnog povjerenstva i Zakonu o regulaciji javnog zdravstva, koji je donesen 1876. u ugarskome dijelu Habsburške Monarhije. Na koncu rada autor je analizirao i stanje stotinjak godina kasnije, tj. aktualne zakonske i podzakonske akte Republike Hrvatske, koji ukazuju na probleme (i dalje prisutne) u nedovoljno preciznoj definiciji i regulaciji zdravstvenoga turizma.

Nova zapažanja o graditeljstvu Lovrana u kasnome srednjem i ranome novom vijeku donosi Marijan Bradanović, koji opisuje Stari grad, njegovo podgrađe i povijesno područje lovranske komune sa svim važnim promjenama koje je spomenuto područje u to doba doživjelo. Ovdje su od osobitoga značenja bili grafički izvori (poput, primjerice, Valvasorove vedute Lovrana iz druge polovice XVII. stoljeća), ali svakako i današnje stanje na terenu. Koncem XIX. i početkom XX. stoljeća bilo je znatnih graditeljskih intervencija u staroj gradskoj jezgri, ali je unatoč tome ona

uspjela zadržati temeljni oblik obzidanoga naselja. Autorovo urbanističko istraživanje donijelo je niz novih zapažanja, ali i drugačijih interpretacija o starijemu graditeljstvu Lovrana.

Željko Bistrović istaknuo je kulturno-povijesnu važnost crkve sv. Ivana u Lovranu, koja obilježava urbanistički aspekt srednjovjekovnoga Lovrana, a svojom arhitekturom, freskama i glagoljskim grafitima upotpunjuje nedostatak pisanih izvora. Za crkvu je bila vezana istoimena bratovština, koja je imala važnu ulogu u komunalnome životu gradića, između ostaloga i kao naručitelj umjetnina. Otkrićem starih fresaka Lovran postaje jedno od rijetkih istarskih naselja koja imaju više od dvije crkve oslikane u srednjovjekovnome razdoblju, što predstavlja i svjedočanstvo o ranoj uporabi glagoljice u ovim krajevima. Ovim je člankom autor spomenutu crkvu pokušao postaviti u kontekst poznatih povijesnih podataka i urbanističke strukture Lovrana analizirajući pritom i njezin bogati inventar.

Lovransko glagoljsko nasljeđe opisala je Ivana Sanković. Ustvrdila je da se dosad u literaturi ono nije smatralo osobito reprezentativnim, ali je takvo stajalište preispitala i preciznije ga analizirala posebice se osvrnuvši na pregled postojeće literature. Pritom je ukazala na različitost očuvanih glagoljskih spomenika s obzirom na njihovu funkciju opisivši liturgijske tekstove, grafite, Kvadernu kapitulova lovranskoga i druge pravne spomenike te zaključivši da dostupni podaci svjedoče o njihovoj dubokoj ukorijenjenosti na ovome prostoru.

Silvana Vranić i Ivana Nežić detaljnije su se dotaknule dosadašnjih dijalektoloških istraživanja govora Lovranščine u dijalektološki relevantnoj literaturi. Prvi je njegov spomen iz 1912. u izvješću Aleksandra Belića, a potom ga je 1929. i 1935. - kao liburnijski dijalekt - zabilježio i poznati jezikoslovac Mieczysław Małecki. Njime se bavio i Josip Ribarić, kao i mnogobrojni suvremeni hrvatski znanstvenici sve do samih autorica

ove rasprave. U svojim ga je istraživanjima za doktorsku disertaciju (obranjenu 2006. na Filozofskome fakultetu u Rijeci) obuhvatila i riječka jezikoslovka Sanja Zubčić.

Posljednji rad u zborniku jest prilog Vjekoslave Jurdana o književn(ičk)ome licu Lovrana, u kojemu autorica iznosi tezu o postojanju stalne književn(ičk)e proizvodnje o Lovranu i iz Lovrana. S tim je ciljem kronološki - od antike do XX. stoljeća - analizirala različita djela, tekstove i zapise shvaćene u širem, kulturološkom poimanju književnoga ispisa koji su povezani s Lovranom i Lovranščinom. Navela je i imena književnika koji su pisali o Lovranu ili su iz Lovrana. Istaknula je činjenicu da Lovran ima svoju povijest, svoju kulturu i svoju cjelovitu priču. Ima svoju kulturološku matricu, koju poimamo kao kompleksan tekst sastavljen od različitih pripovijesti. Istražiti i predstaviti sve te komponente, veli Jurdana, znači ostvariti punu valorizaciju konkretnoga mjesta - Lovrana.

Zbornik završava rubrikom Osvrti, prikazi i izvješća, u kojoj Sanja Simper donosi podatke o radu Katedre Čakavskoga sabora Lovran, kao njezina predsjednica. To je najmlađa katedra članica Čakavskoga sabora Žminj, osnovana 2008., a u skladu sa svojom programskom koncepcijom ostvarila je mnogobrojne i različite sadržaje.

Kao zbornik Katedre Čakavskoga sabora Lovran ovaj časopis objavljuje radove o Lovranu i njegovoj okolici, odnosno predstavlja istraživanja vezana za valorizaciju uže regije koja kulturno-povijesno gravitira spomenutom gradiću. S obzirom da se nijedan povjesničar nikada nije sustavno bavio prošlošću Lovrana i njegove okolice, a mnogi su ga često usputno spominjali u svojim monografijama, člancima i raspravama, „Zbornik Lovranščine“ nedvojbeno će razne istraživače potaknuti na detaljnije proučavanje lokalne mjesne prošlosti, što će svakako pridonijeti i njezinomu boljem poznavanju.

Slaven Bertoša

Filip Novosel (ur.), Zbornik radova „Bibe aquam de cisterna tua et fluenta putei tui. (prov. 5:15)“, Voda i njezina uloga kroz povijest. Zagreb: Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius“ i Hrvatski studiji, 2011., 203 stranice

Četvrta po redu knjiga Biblioteke *Dies historiae*, koju izdaje Društvo studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius“ u suradnji s Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, ove godine sadrži sedam od devet radova izloženih na znanstvenome simpoziju *Dies historiae* održanome u prosincu 2008. godine. Ekološko povijesna tematika kronološki obuhvaća kompleksno pitanje vode obrađeno kroz historiografiju, jezikoslovlje i etnografiju u razdoblju od srednjega vijeka do suvremenoga doba.

Damir Karbić u prvome radu zbornika „Voda u srednjem vijeku. Neka razmišljanja i mogućnosti istraživanja“ (str. 9 - 16) razmatra povijest i značenje vode u srednjem vijeku kroz stav triju religija – kršćanstva, židovstva i islama te svjetovnu tradiciju u korijenu koje je Empedoklova teorija, zatim kroz srednjovjekovne enciklopedije, likovnu umjetnost i književnost te, naposljetku, kroz svakodnevni život.

„Prilog poznavanju uloge vode u svakodnevnom životu srednjovjekovne Hrvatske“ (str. 17 - 47) rad je Sabine Florence Fabijanec u kojemu daje širu sliku o uporabi vode u srednjovjekovnoj hrvatskoj svakodnevnicu. Autorica je prikazala pet glavnih značajki uporabe vode u svakodnevnicu (kao izvor energije, u poljoprivredi, ustroj vode u urbanističkome uređenju srednjovjekovnih komuna, uporaba u domaćinstvu i voda u kontekstu srednjovjekovnoga poimanja higijene). Ističe kako su - za razliku od obalnoga dijela Hrvatske - studije o srednjovjekovnoj Slavoniji o ovoj tematici manjkave.

Ulogu rijeke Seine u oblikovanju krajolika i promjenu društvene i ekonomske strukture od razdoblja Carstva Karla Velikoga do

Francuske revolucije objašnjava Joséphine Rouillard. Prilog „Trag povijesti: rijeke i doline na području porječja rijeke Seine od 8. do 18. stoljeća“ (str. 48 - 68) autorica je napisala na temelju pisanih i arheoloških izvora.

Hrvoje Petrić i Marija Brener obrađuju problematiku odnosa čovjeka i okoliša na primjeru rijeke Drave u radu „Prilozi povijesti okoliša rijeke Drave do sredine 19. stoljeća“ (str. 69 - 112). Ukazuju na utjecaj čovjeka na Dravu putem regulacije njezina toka i kasnije hidroregulacije te utjecaj Drave na čovjeka i njegov identitet (određivanje zanimanja – vodenice, zlatarstvo, šumarstvo, utjecaj na promet, granice).

Komparacijom frazema hrvatskoga i njemačkoga jezika koji sadrže leksičku sastavnicu „voda“ na semantičkoj i frazeološkoj razini Željka Matulina donosi njihove sličnosti i razlike u članku „Pojam vode u hrvatskoj i njemačkoj frazeološkoj baštini“ (str. 113 - 144).

U prilogu „Voda u vjerovanjima, običajima, ritualima“ (str. 145 - 181) Jadranka Grbić Jakopović razmatra vodu s aspekta etnologije i kulturne antropologije kroz vjerovanja, običaje i rituale zapisane u hrvatskoj etnografskoj građi druge polovice 19. stoljeća i prve polovice 20. stoljeća.

Zbornik je zaključen radom „Odras vode u hrvatskoj municipalnoj heraldici“ (str. 182 - 203) Željka Heimera. Autor istražuje simboliku vode u hrvatskoj heraldici s težištem na suvremene grbove županija, gradova i općina Republike Hrvatske.

Ovdje prikazan zbornik radova velik je doprinos obradi tematike iz područja ekohistorije, točnije povijesti vode koja je u hrvatskoj historiografiji slabo zastupljena, štoviše, tek je u začecima, dok joj se u stranim historiografijama posvećuje veća pozornost.

Ana Biočić

Iskra Iveljić (ur.), *Zbornik Nikše Stančića*. Zagreb: Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta, 2011., 388 stranica

U povodu 70. rođendana i odlaska u mirovinu akademika Nikše Stančića Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu priredio je njemu u čast zbornik, koji su svojim radovima obogatili domaći i strani povjesničari. Teme u zborniku protežu se od razdoblja srednjega vijeka do suvremenoga zdooblja, a postoji i nekoliko članaka koji se bave historiografskim metodologijama.

Prvi članak u Zborniku jest životopis - i to prije svega znanstveni - akademika Stančića, koji je sastavila Božena Vranješ Šoljan. Autorica nas - osim osnovnih biografskih podataka o rođenju, školovanju i profesionalnom usavršavanju - provodi kroz mnogobrojne teme kojima se akademik Stančić u svome dugogodišnjem plodnom radu bavio spominjući njegove članke, knjige i projekte koje je vodio i na kojima je surađivao (str. 9 - 24).

Bibliografija akademika Stančića donešena je u sljedećem poglavlju (str. 25 - 38), a podijeljena je na znanstvene i stručne radove te unutar njih na potkategorije. Ona čini vrlo važno poglavlje Zbornika jer olakšava snalaženje i pristup radovima akademika Stančića, koji su postali nezaobilazno štivo povjesničarima koji se bave 19. stoljećem.

Nakon ova dva poglavlja, koja su posvećena isključivo životu i djelu Nikše Stančića, slijede radovi njegovih kolega, koji se bave različitim temama iz hrvatske i bosanske povijesti te historiografijom.

Prvi među tim člancima rad je akademika Franje Šanjeka „Knjižna kultura hrvatskog srednjovjekovlja“ (str. 39 - 54), u kojemu nas autor upoznaje s inventarom najstarijih hrvatskih knjižnica – Metropolitane, dominikanskih knjižnica u Dubrovniku, Zagrebu, Splitu, Zadru i Bolu - svjedočeći na taj način o zanimanju za knjigu u Hrvatskoj na prijelazu iz srednjega u novi vijek. U novome vijeku pojavljuju se i prve privatne knjižnice kod

nas, što je omogućeno razvojem tiskarstva, a autor posebno spominje knjižnicu Jurja Slovina i Marka Marulića, ali i djelatnost još nekih privatnih osoba koje su tijekom humanizma počele formirati privatne knjižnice, uglavnom pribavljajući djela koja su odgovarala njihovu profesionalnom interesu.

Mirjana Matijević Sokol u radu „Prozopografska crtica o zagrebačkom biskupu Stjepanu II. (1225. - 1247.)“ (str. 55 - 64) pozabavila se propitivanjem podataka o školovanju zagrebačkoga biskupa Stjepana II., vjerodostojnost kojih je zbog anakronosti podataka postala sumnjiva kao i podaci o njegovu podrijetlu. Autorica je utvrdila proces kojim je krivi podatak ušao u našu historiografiju kao sigurna činjenica te je iznijela nova domišljanja o mogućem mjestu školovanja, ali i podrijetlu biskupa Stjepana II.

Petar Strčić u radu „Nekoliko rodoslovnih i genealoških pitanja o Dominisima“ (str. 65 - 76) daje pregled nedoumica oko prezimena Dominis, nastoji odgovoriti na pitanje o njihovu zemljopisnome podrijetlu i rodu te etničkoj pripadnosti.

Nenad Moaćanin u članku vrlo zanimljiva naslova „Remek-djelo habsburške (mletačke?) obavještajne službe: anonimni ‘geografsko-statistički’ opis Bosanskog pašaluka (oko 1625.)“ (str. 77 - 88) analizirao je anonimno izvješće o Bosanskome pašaluku međusobno uspoređujući dvije sačuvane verzije, koje je usporedio i s turskim poreznim popisima tražeći izvore otkuda je anonimni kompilator crpio podatke. Autor se također pozabavio pitanjem naručitelja toga špijunskog spisa.

Sljedeći članak rad je Hrvoja Petrića „Pravoslavni trgovci iz Osmanskog Carstva u Banskoj Hrvatskoj i Varaždinskoj krajini početkom 18. stoljeća“ (str. 89 - 98) u kojemu se autor bavi posljedicama potpisivanja trgovačkoga ugovora iz 1718. godine između Habsburške Monarhije i Osmanskoga carstva, koji je trgovcima s turskih prostora omogućio iznimno aktivno i uspješno trgovanje na prostoru Banske Hrvatske i Varaždinske krajine, u čemu su se najbolje snašli

trgovci pravoslavne vjere. Kao posljedica tih aktivnosti na području Banske Hrvatske i Vojne krajine nastala su i njihova prva uporišta.

S radom Zvezdane Sikirić Assouline „Gradski proračun' slobodnoga i kraljevskoga grada Zagreba 1848.“ (str. 99 - 111) zakoračili smo u 19. stoljeće, kojim se akademik Stančić u svome dugogodišnjem znanstvenom radu intenzivno i bavio. Spomenuta autorica pozabavila se financijskim stanjem grada Zagreba 1848. godine, mogućnostima unapređenja gradske infrastrukture te sposobnošću prilagodbe nove gradske uprave novim okolnostima nastalim ukidanjem feudalizma i počecima prijelaza u moderno građansko društvo.

Vlasta Švoger u radu „Avelin Ćepulić o uvođenju hrvatskog jezika u upravu i sudstvo u Dalmaciji na prijelazu iz četrdesetih u pedesete godine 19. stoljeća“ (str. 113 - 123) upoznala nas je sa zalaganjem toga uglednog hrvatskog političara i pravnoga stručnjaka oko uvođenja hrvatskoga jezika kao službenoga u Dalmaciji. Svoju argumentaciju i inicijativu Ćepulić je promovirao putem novina pa je autorica analizirala njegove novinske članke, koje je objavljivao u različitim novinama, a ponajviše u pravničkom listu *Pravodonoša*.

U članku „Prosvjeta Banske Hrvatske – europski uzori i hrvatske posebnosti“ (str. 125 - 137) autorica Iskra Iveljić bavila se propitivanjem europskih utjecaja na školski sustav Banske Hrvatske, prije svega na zakonodavstvo, ali i svakodnevicu te posebnostima koje su izniknule iz naše sredine.

Stijepo Obad nas je u svojem članku „Izvori života na dalmatinskom selu tijekom 19. stoljeća“ (str. 139 - 149) upoznao sa životom većine dalmatinskoga stanovništva, tj. sa životom dalmatinskoga seljaka. Autor se bavio različitim aspektima seljačkoga života od svakodnevne i načina privređivanja do odnosa s gradom te prihvaćanja i utjecaja modernizacije tijekom 19. stoljeća. Potaknuta nedavnim radom na jednoj sintezi sa žalje-

njem moram konstatirati da radova kakav je ovaj Stijepo Obada nedostaje hrvatskoj historiografiji i to ne samo za područje Dalmacije nego za čitavu Hrvatsku, a takvi radovi predstavljaju temeljna istraživanja bez kojih je teško otvarati i razumijevati mnoge druge teme.

Sljedeći rad autora Antonija Cetnarowicza „Dalmatinski narodnjaci o siječanjskom ustanku u Poljskoj 1863. godine“ (str. 151 - 163) bavi se analizom novinskih tekstova, ponajviše onih objavljenih u narodnjačkome glasilu *Il Nazionale*, koji su tematizirali poljski ustanak iz 1863. godine.

Ivan Botica u radu „Zadar i njegovo hrvatstvo u očima fra Šimuna Milinovića“ (str. 165 - 185) upoznaje nas prije svega s osobom fra Šimuna Milinovića, sinjskoga franjevca i barskoga nadbiskupa, koji je bio narodnjački orijentiran. Autor analizira njegove rasprave objavljene u onovremenoj periodici posvećujući najviše prostora raspravi „Zadar hrvatski grad“, koja je izlazila u *Narodnom listu* u dvadeset nastavaka, a u kojoj je Milinović dokazivao da je Zadar - u kojemu su pristaše autonomaštva tada imale svoje najvažnije središte - oduvijek bio narodni hrvatski grad. U tim raspravama zrcalio se Milinovićev stav prema nacionalnome i političkome pitanju njegova vremena, koji je autor nastojao prikazati.

U radu „Razvoj ustavnosti i izvanparlamentarne komunikacijske mreže u Habsburškoj Monarhiji u drugoj polovici 19. stoljeća“ (str. 187 - 209) Mirjana Gross dala je pregled tema sedmoga i osmoga sveska edicije *Die Habsburger Monarchie 1848-1918* saževši ih u vrlo čitljiv, informacijama ispunjen i koristan tekst. Autorica je na kraju s pravom upozorila na važnost ove edicije za sve one koji žele kvalitetno istraživati povijest 19. stoljeća, no iskoristit ću ovu priliku da to upozorenje proširim i na one koji bi trebali omogućiti da takva literatura u nas bude dostupna. Naime, Nacionalna i sveučilišna biblioteka posjeduje samo dva sveska ove edicije, no ni oni se ne nalaze u online katalogu, što otežava potragu za njima.

„Otac profesor, 'savjest postnagodbene Hrvatske': zagrebački memoari Konstantina pl. Vojnovića (1874. - 1891.)“ (str. 211 - 229) rad je dvojice autora, Marka Trogrlića i Josipa Vrandečića, koji predstavlja memoare Konstantina Vojnovića koje je vodio za vrijeme svoga službovanja u Zagrebu. Njihov sadržaj autori su uklopili u onovremenu političku i društvenu situaciju i tako mu dali širi kontekst. U radu je prema memoarima obrađeno Vojnovićevo profesorsko i političko djelovanje, a prikazani su i pojedini članovi njegove obitelji i njihovi međusobni odnosi.

U članku „Supilo, historiografija i pravaštvo“ (str. 231 - 243) Stjepan Matković pozabavio se najprije suvremenom recepcijom lika i djela Frana Supila, a zatim je - na temelju novinskih članaka koje je Supilo objavljivao i njegove korespondencije - prikazao njegova stajališta o pravaštvu i starčevićanstvu.

Sljedeći u nizu radova jest onaj Božene Vranješ Šoljan „Početak demografske tranzicije u Banskoj Hrvatskoj i njezina socioekonomska podloga“ (str. 245 - 276) u kojemu je autorica na temelju teorije demografske tranzicije, koja tumači da iz modernizacije društva proizlaze pomaci u mortalitetu i natalitetu, pokazala društveno-povijesne uvjete koji su omogućili da dođe do znatnoga porasta broja stanovnika u Banskoj Hrvatskoj početkom 90-ih godina 19. stoljeća.

S radom Arnolda Suppana „Weltpolitische Aspekte der Auflösung der Habsburger Monarchie 1918“ (str. 277 - 288) zakoračili smo u 20. stoljeće. To je jedini rad objavljen na stranome (njemačkom) jeziku. U njemu je autor obradio uzroke i dugoročne posljedice Prvoga svjetskoga rata, raspada Habsburške Monarhije i potpisivanja mirovnih sporazuma nakon njega povezujući ih i sa zbivanjima na kraju 20. stoljeća.

Franko Mirošević u radu „Stjepan Radić i Split“ (str. 289 - 310) prikazao je uspon Hrvatske seljačke stranke u Splitu tijekom 20-ih godina prošloga stoljeća te Radićev odnos prema Tartagli i Trumbiću u splitskim političkim previranjima toga vremena.

„Ustaška revolucija 1941. Stvaranje jedne nove elite?“ (str. 311 - 320) rad je Ive Goldsteina u kojemu je autor istražio socijalno podrijetlo sudionika ustaškoga pokreta te onih koji su ušli u vlast Nezavisne Države Hrvatske, a zatim je analizirao utjecaj toga podrijetla, prije svega ulogu intelektualne i druge elite, na formiranje ustaške ideologije i Pavelićev odnos prema istaknutijim ustaškim intelektualcima.

Tihomir Cipek u članku „Nacionalsocijalizam kao politička religija. 'Volksgemeinschaft' kao odabrani narod“ (str. 320 - 328) nastojao je pomoću teorije političke religije Erica Voegelina objasniti plan stvaranja njemačke narodne zajednice kao jedne od ključnih ideja nacionalsocijalističke ideologije.

Autor sljedećega rada „Politička elita u Bosni i Hercegovini i afirmacija bošnjačkog nacionalnog identiteta sredinom 1960-ih i početkom 1970-ih godina“ (str. 328 - 342) jest Husnija Kamberović. U njemu je autor pratio smjenu vladajućih elita u Bosni i Hercegovini sredinom 1960-ih i početkom 1970-ih kada su otvoreni procesi kontroliranoga jačanja političkih periferija u Jugoslaviji, a u kojima je afirmacija nacionalnoga identiteta - u ovome slučaju bošnjačkoga - bila važan segment. Afirmacija nacionalnoga identiteta potaknula je i brojne rasprave o pitanju bošnjačke nacije na svim razinama društva, što je autor analizirao u drugome dijelu toga rada.

Članak posvećen Branku Fučiću, istaknutomu hrvatskom stručnjaku za srednjovjekovno zidno slikarstvo i glagoljizam napisao je Tomislav Galović. U članku „Od slike do pisma; bio-bibliografski prilog o Branku Fučiću (1920. - 1999.)“ (str. 343 - 359) autor je dao pregled Fučićeve znanstvene biografije i bibliografije. Dio o znanstvenoj biografiji podijelio je u pet razdoblja i kroz njih pratio Fučićev profesionalni razvoj kroz njegova djela, a zatim je donio izbor iz njegove bibliografije.

Drago Roksandić u radu „Diskursi hrvatskog antifašizma i izazovi povijesnog pamćenja i zaborava (1941. - 2005.)“ na temelju govora trojice hrvatskih političara antifašističke

provenijencije - Vladimira Bakarića, Andrije Hebranga i Franje Tuđmana - propituje diskurs hrvatskoga antifašizma.

Nives Rumenjak u članku „Prozopografija u 21. stoljeću: izazovi specijalizacije, digitalizacije i interdisciplinarnosti“ (str. 369 - 387) bavila se metodom suvremene historiografije - prozopografijom dajući sustavan pregled njezina razvoja od 19. stoljeća do danas te pregled teorija prozopografije, a zatim je analizirala nove metodologije stvaranja baza podataka koje su prozopografiji omogućila suvremena tehnička dostignuća.

Zbornik Nikše Stančića predstavlja zbirku iznimno zanimljivih i raznovrsnih radova, koji će zbog svoje znanstvene kvalitete zasigurno biti citirana djela.

Arijana Kolak Bošnjak

Ivica Mandić (ur.), *Zbornik 7. i 8. Strossmayerovih dana*. Đakovo: Grad Đakovo, 2011., 160 stranica

Zbornik koji ću predstaviti u ovome prikazu nastao je kao rezultat dvaju znanstvenih skupova „Ban Jelačić i Strossmayer“, koji je održan 23. svibnja 2009. godine i „Strossmayer i liberalizam“, koji je održan 29. svibnja 2010. godine.

Na početku prvoga dijela Zbornika najprije je objavljen program manifestacije 7. Strossmayerovih dana (str. 7), a zatim su donesena dva rada koja predstavljaju predavanja održana na skupu „Ban Jelačić i Strossmayer“.

Zbornik započinje radom Dubravka Jelačića „Prvi politički koraci Josipa Jurja Strossmayera“ (str. 9 - 18). Autor je u njemu obradio Strossmayerov odnos prema banu Jelačiću i Ljudevitu Gaju te njegova stajališta o oktroiranome ustavu, koji je vladar proglasio u ožujku 1849. godine. Kroz te odnose i stajališta autor je prikazao prve Strossmayerove

političke korake koje je učinio 1848. i 1849. godine.

Sljedeći rad „Biskup Josip Juraj Strossmayer i ban Josip Jelačić“ (str. 19 - 36) napisao je Stanislav Marijanović. On se također bavio Jelačićem i Strossmayerom opisujući njihovo djelovanje 1848. godine uspoređujući neke događaje iz njihova života poput Jelačićeva uvođenja u bansku čast i Strossmayerova ustoličenja na biskupsku stolicu te naglašavajući njihovu povijesnu ulogu u oblikovanju nacionalnoga identiteta.

Osim ova dva rada na spomenutom znanstvenom skupu održano još jedno predavanje koje se također bavilo odnosom Jelačića i Strossmayera. To je predavanje Andrije Šuljka, ali ono nije objavljeno. Informacije o održanim predavanjima saznajemo iz poglavlja „7. Strossmayerovi dani 2009. (rasprava nakon izlaganja)“ (str. 37 - 44), u kojemu su još doneseni najzanimljiviji dijelovi rasprave koja je održana nakon predavanja. Pitanja upućena predavačima stizala su iz publike, u kojoj su uglavnom bili profesori povijesti, a odnosili su se na Jelačića, na odnos Hrvata i Mađara te na problematiku prijenosa rezultata historiografskih istraživanja nacionalnim manjinama (konkretno mađarskoj djeci u Hrvatskoj) nacionalne historiografije kojih drugačije gledaju iste događaje. Vrlo zanimljivo pitanje odnosilo se na odnos (nad) biskupa Jurja Haulika i Strossmayera, na koje se nadovezuje pitanje zašto je unionist Mihaelović naslijedio nadbiskupa Haulika (i postao ne samo zagrebački nadbiskup nego i primas Hrvatske i Slavonije), a ne Strossmayer te objašnjenje uloge kralja Franje Josipa u svemu tome.

U prvome dijelu Zbornika nalazi se još jedan tekst „Slikarstvo postmoderne kod Hrvata“, koji se tematski ne uklapa u Zbornik, ali predstavlja promišljanje autora Đure Vanđura o (post)modernizmu u slikarstvu.

Kraj prvoga dijela Zbornika posvećen je Zagrebačkoj filharmoniji, koja je svojim koncertom obogatila 7. Strossmayerove dane. Najprije je donesen program koncerta te ži-

votopis dirigenta Pavla Dešpalja i violinista Giovannija Angeleria (str. 48 - 50), a zatim su u članku „Zagrebačka filharmonija“ (str. 51 - 52) doneseni najosnovniji podaci o Zagrebačkoj filharmoniji, njezinim članovima, radu i međunarodnoj afirmaciji.

U drugome dijelu Zbornika predstavljeni su radovi s 8. Strossmayerovih dana (str. 55 - 152). U njemu se nalaze tekstovi uglednih hrvatskih povjesničara koji su svoja predavanja održali na znanstvenome skupu „Strossmayer i liberalizam“.

Prvi rad u drugome dijelu napisao je Slavko Slišković, a nosi naslov „Strossmayer, Crkva i liberalizam“ (str. 57 - 76). U njemu autor pokazuje odnos Crkve prema liberalizmu kao i liberalizma prema Crkvi, posebice za vrijeme pontifikata Pija IX. (1846. - 1878.) i Lava XIII. (1878. - 1903.) te Strossmayerovu ulogu i liberalno opredjeljenje, koje je analizirao na temelju govora koje je Strossmayer održao na Prvome vatikanskom koncilu kao i na temelju njegova odnosa prema znanosti, što se očitivalo u Strossmayerovu zalaganju i konkretnome radu na osnivanju obrazovnih i znanstvenih institucija.

Vlasta Švoger u radu „Liberalni katolicizam u Hrvatskoj i Strossmayer“ (str. 77 - 123) najprije je opisala razvoj liberalne ideje u Hrvatskoj od prosvjetiteljstva do 1848. godine te unutar toga pojavu katoličkoga liberalizma/liberalnoga katolicizma, koje se posebno aktiviralo revolucionarne 1848./49. godine. Autorica je također pokazala nekoliko primjera djelovanja laičke inteligencije u duhu katoličkoga liberalizma 1848./49. godine, koja je svoju podršku dala liberalnome svećenstvu. Zatim je analizirala liberalni katolicizam 1850-ih i 1860-ih godina kroz prizmu djelovanja Franje Račkoga i Josipa Jurja Strossmayera. Liberalni katolicizam J. J. Strossmayera analizirala je na temelju njegovoga političkog i kulturnog djelovanja tijekom 1860-ih godina prepoznajući i neke kontradiktornosti između Strossmayerova idejnog zagovaranja liberalnih ideja vezanih uz crkvena pitanja i njihove praktične primjene.

Na tome se tragu Zoran Grijak u radu „O ‘pukotinama’ u Strossmayerovu liberalizmu“ (str. 125 - 146) bavio analizom proturječnosti u Strossmayerovu liberalnom djelovanju, tj. analizom zastupanja njegovih liberalnih ideja u odnosu na sekularizacijske procese koji su se odvijali u hrvatskome društvu poput, na primjer, onih o sekularizaciji školstva te u odnosu prema drugim vjerskim zajednicama.

U ovome dijelu Zbornika zadnji je dio in memoriam doc. dr. sc. Andriji Šuljaku, koji je preminuo uoči održavanja 8. Strossmayerovih dana 10. travnja 2010. godine (str. 149 - 152), a na kraju se još nalazi nekoliko slikovnih prikaza vezanih uz održavanje manifestacije Strossmayerovi dani (str. 153 - 160)

Prvi dio Zbornika sastoji se od različitih sadržaja od kojih se neki svojim sadržajem nikako ne uklapaju u njega. Drugi dio predstavlja kompaktniju cjelinu u kojoj su radovi visoke znanstvene vrijednosti koji doprinose rasvjetljavanju lika i djela biskupa Strossmayera i koji su zbog toga referentni u hrvatskoj historiografiji.

Arijana Kolak Bošnjak

Predstavljanje dvaju zbornika o Ilirskim pokrajinama

U prostoru Književnoga kruga iz Splita javnosti su predstavljena 4. svibnja 2011. dva zbornika koja se bave francuskom upravom u dijelu hrvatskih zemalja. Prvi je pod nazivom *Hrvati i Ilirske Pokrajine* (700 stranica) objavljen u izdanju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, dok je drugi naslovljen *Dalmacija za francuske uprave (1806 - 1813.)* (464 stranica) u zajedničkom izdanju Književnoga kruga i Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta u Splitu. Oba zbornika temelje se na izlaganjima s međunarodnih skupova koji su održani u Zagrebu i Zadru (2009.) odnosno Splitu (2006. godine).

Događaj je prigodno u svojstvu domaćina otvorio akademik Nenad Cambi upoznavši goste i s nekim organizacijskim problemima oko izbora prostora za održavanje predstavljanja. Ekonomska recesija tako je utjecala i na kulturno-znanstvena zbivanja pokazujući još jedanput sraz novčanoga interesa i duhovnih potreba. Međutim, kako u Diolekcijanuovu gradu i drugim mjestima širom Hrvatske prostora još uvijek ima dovoljno, zasada ne moramo strahovati za budućnost promotivnih aktivnosti povijesnih knjiga. Poslije uvodničara riječ je preuzeo Josip Vrandečić (uz Marka Trogrlića jedan od urednika drugoga spomenutog zbornika) istaknuvši da je riječ o vrlo važnim ostvarenjima domaće historiografije koja nude solidnu podlogu za pripremu sastavljanja kvalitetne sinteze o relativno kratkome ali važnome razdoblju francuske vladavine. Vrandečić je sažeto prikazao dosadašnje dosege historiografije i arhivistike oprezno i samokritički zaključivši da još uvijek nije sazrelo vrijeme za cjelovitu studiju o tome, po mnogo čemu, prijepornom razdoblju. Teško je pogoditi kada će sazrijeti uvjeti za takvu zadaću koja krasi svaku ozbiljniju historiografiju, no, kao što je naglašeno, otkada je Hrvatski državni arhiv objavio inventar o francuskoj upravi, ne bi više trebalo biti ozbiljnijih prepreka da se - barem na osnovi dostupnih izvora u Hrvatskoj - pristupi navedenome cilju. Tu ni pravilo vremenske udaljenosti ne bi trebalo biti smetnja.

O Akademijinomu Zborniku govorio je njegov urednik akademik Franjo Šanjek, koji se najprije fokusirao na znanstvene događaje vezane uz obilježavanje 200. obljetnice uspostave Ilirskih pokrajina. Uz već navedene simpozije u Zagrebu i Zadru nazočne je upoznao i sa skupom koji se održao u pariškomu Domu invalida. Te su konferencije bile osobito korisne jer je došlo do okupljanja francuskih i hrvatskih povjesničara koji su bacili mnogo više svjetla na različite i nedovoljno pojašnjene aspekte Napoleonove prevlasti u ovim krajevima. Na tome je tragu Šanjek - slijedom osobnoga promicanja istraživanja hrvatsko-francuskih veza - iznio kraći pregled na te

kontinuirane spona dviju zemalja od srednjega vijeka do prosvjetiteljske epohe. Akademijin Zbornik opisao je kroz tri njegova urednička bloka. Prvi se zove „Francuzi i Hrvati u osvit XIX. stoljeća“ i u njemu je rasprava objavilo trinaestoro povjesničara. Drugi nosi naziv „Ilirske pokrajine“, a svojim su ga člancima ispunila jedanaestorica povjesnika, dok je posljednji naslovljen kao „Francuski doprinos modernizaciji Hrvatske“, a sastavljen je od članaka 23 sudionika konferencije. Šanjek je jasno naglasio da francuska vojska pod Napoleonovom zastavom dolazi kao okupator, koji je iza sebe ipak ostavio konkretne civilizacijske dosege na području uvođenja novih pravnih tečevina, podizanja školstva i izgradnje prometnica, a k tomu se vojnički potezi maršala Marmonta mogu promatrati i kao ključan prilog u povoljnome razrješavanju nacionalne integracije za Hrvate na području južno od Stona. Akademik Šanjek iskoristio je ovu prigodu i za najavu novoga francusko-hrvatskoga skupa o strateškome položaju Jadrana od vremena protuturskih ratova do sredine 20. stoljeća. Tom informacijom samo je potvrdio sve veće zanimanje za poticanje bilateralnih odnosa i među povjesničarima, što svakako u vremenu samonametnute hermetičnosti dobrog dijela hrvatskih historioografa budi nadu u poboljšanje suradnje s inozemnim kolegama od kojih se može mnogo naučiti, ali i pokazati im dosege vlastitih promišljanja.

Predstavljanje je okrunio Edi Miloš, docent Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta u Splitu, koji je prikazao splitski zbornik i njegovih sedamnaest članaka vezanih uz francusku upravu u različitim dijelovima Dalmacije te pritom ponudio vlastiti pogled na razdoblje Napoleonove hegemonije kada je u južnim hrvatskim krajevima stvoren „novi kompleks kao posljedica austrijskog slabljenja“. Za Miloša je glavni motiv u stvaranju Ilirskih pokrajina bilo učvršćenje ekonomske blokade. Prema njemu tu je nesumnjivo riječ o vremenu intenzivnih francusko-hrvatskih odnosa kada dolazi do brzega prodora novih ideja, a možda i do

usađivanja procesa moderne nacionalne integracije. No, on nije prešutio da istraživači nikada ne smiju smetnuti s uma činjenicu da su iza svega stajali francuski interesi i Napoleonovo nasilništvo o čemu povjesničari trebaju voditi računa. Miloš je zatim sažeto opisao sve članke koji kao cjelina nude bogato vrelo znanja o Ilirskim pokrajinama. Uz niz hrvatskih povjesničara koji su analizirali razne teme (Marko Trogrlić, Josip Vrandečić, Marc Gjidara, Vicko Kapetanović, Arsen Duplančić, Vesna Čučić, Stjepan Krsić, Frano Baras, Ivan Pederin, Fani Celio Cega, Ljerka Šimunović, Miroslav Rožman, Nataša Bajić Žarko, Nenad Vekarić, Tado Oršolić, Ante Bralić, Matero Bratanić, Slavko Kovačić, Mladen Domazet i Josip Lasić) u zborniku je objavljen i članak bečkoga sveučilišnog profesora Olivera Jensa Schmitta o gledištima visokih austrijskih krugova o francuskoj Dalmaciji, koji je osobito vrijedan zbog (do sada nepoznatih) podataka iz dokumenata čuvanih u Allgemeines Verwaltungsarchiv i Haus-, Hof- und Staatsarchiv.

Oba zbornika vrlo su vrijedna i poučna djela o Ilirskim pokrajinama. Nadalje, za hrvatske čitatelje, koji su često neupućeni u dosege suvremene francuske historiografije, pogledi inozemnih povjesničara nude pravo bogatstvo interpretacija o pojedinim aspektima Napoleonova uspona i pada, ali i o položaju dijela hrvatskih zemalja pod njegovom upravom kada se pokazalo na koji se način može prevladavati gotovo nepremostivi jaz između dviju različitih svjetonazorskih koncepcija. Pokušaj da se od takvih različitosti stvori jedan svijet nije uspio, no ostao je zabilježen u globalnoj povijesti kao zamašnjak brzih promjena pa i preobrazbama koje su izravno utjecale i na Hrvate, što će pokazati i nadolazeće vrijeme na stazi povijesnoga razvoja, napose razdoblje narodnoga preporoda.

Stjepan Matković

Međunarodni znanstveni skup „Stjepan Tomašević (1461. - 1463.) – slom srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva” 11. i 12. studenoga 2011., Jajce (BiH)

Povodom 550. obljetnice krunidbe posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića u Jajcu je – u organizaciji Hrvatskoga instituta za povijest iz Zagreba i Katoličkoga bogoslovnog fakulteta iz Sarajeva – održan prigodni međunarodni znanstveni skup pod nazivom „Stjepan Tomašević (1461. - 1463.) – slom srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva”. Iako su i sam kralj Stjepan Tomašević i osmanlijsko osvajanje srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, koje je ujedno značilo i njegov slom, bili temom brojnih radova hrvatskih, bosansko-hercegovačkih i srpskih povjesničara spomenuta je obljetnica pružila prigodu za revalorizaciju tih radova kao i za iznošenje novih i cjelovitijih pogleda.

S obzirom na teme samih izlaganja sudionika skupa isti bi se mogli svrstati u nekoliko zaokruženih cjelina od kojih je prva bila posvećena pregledu historiografskih gledišta o padu srednjovjekovne Bosne i vijesti koje su o tome događaju zabilježene u suvremenim izvorima. U uvodnome je izlaganju mr. sc. Emira Filipovića (Odsjek za historiju Filozofskoga fakulteta u Sarajevu) tako predstavio mišljenja različitih povjesničara o uzrocima naglog sloma Bosanskoga Kraljevstva 1463. godine s posebnim osvrtom na ranije teze o tome da je Bosna pala bez većega otpora, kao i na rezultate novijih istraživanja koja nude nešto drugačiju sliku događaja. Kako je pad Bosne opisan u osmanskim narativnim izvorima – djelima *Tarih-i Al-i Osmani (Povijest osmanske dinastije)* Aşikpaşazadea i *Tarih-i Ebu-l-Feth (Povijest Mehmeda Osvajaja)* Dursun-bega – bila tema izlaganja dr. sc. Dina Mujadževića (Hrvatski institut za povijest), dok je dr. sc. Zdenka Janeković-Römer (Zavod za povijesne znanosti HAZU Dubrovnik) iznijela pregled dubrovačkih izvješća o

slovu Bosanskoga Kraljevstva (prvenstveno zabilježenih u zapisnicima triju vijeća i diplomatskim uputama), dragocjenima ponajviše stoga što zbivanja bilježe i na njih reagiraju iz neposredne blizine svjedočeći pritom o obrambenim pripremama i živoj diplomatskoj aktivnosti Dubrovčana koji su i sami bili ugroženi.

U drugu se tematsku cjelinu mogu svrstati izlaganja posvećena prikazu kompleksnih odnosa na južnim granicama Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva unutar trokuta Ugarsko-hrvatsko Kraljevstvo – Bosna – Osmanlijsko Carstvo za vrijeme vladavine Stjepana Tomaševića. Razmatrajući politiku ugarsko-hrvatskoga kralja Matijaša Korvina prema Bosni dr. sc. Borislav Grgin (Odsjek za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu) posebnu je pozornost posvetio međusobnome odnosu ugarsko-hrvatskoga i bosanskoga vladara istaknuvši pitanje uloge papinstva i papinskoga legata Nikole Modruškoga i vrednujući Korvinovu „južnu politiku” u tome razdoblju. Na temelju izvješća hrvatskoga dominikanca Ivana Stojkovića tijekom njegova boravka u Carigradu (1435. - 1437. godine), prije pada toga grada pod Osmanlije, dr. sc. Robert Holjevac (Hrvatski institut za povijest), s druge se strane osvrnuo na prilike u Bosni od smrti kralja Tvrtka I. do kralja Stjepana Tomaševića. Sliku onodobnih političkih prilika u Ugarskoj dao je mađarski povjesničar dr. sc. Tamas Palosfalvy (Institut za povijest Mađarske akademije znanosti) iznijevši detaljnu analizu političko-vojnih procesa koji su doveli do pohoda na Jajce: od Matijaševih planova u Bosni nakon pada Srbije i spore konsolidacije njegova položaja, koji je bio krajnje ugrožen iz više razloga (nekolicina vodećih baruna početkom 1459. godine okrenula se protiv njega dok se osmanski pritisak sve više povećavao) do čimbenika koji su ipak omogućili aktivnu intervenciju u Bosni. Kako je kralj Matijaš organizirao ovo područje nakon svoga pohoda, opisao je dr. sc. Richard Horvath (Institut za povijest Mađarske akademije znanosti) usredotočivši se pritom na ulogu jajačke utvrde u ugarskome

pograničnom sustavu u vrijeme Matijaša Korvina odnosno na povijest jajačke utvrde i banovine u razdoblju između 1463. i 1490. godine.

Sudjelovanje bosanskih i hrvatskih velikaša u obrani i oslobađanju Jajca, bračne veze posljednjih Kotromanića s plemstvom iz dravsko-savskoga međurječja kao i uloga i značenje tvrdoga grada Blagaja u protuosmanskom ratu teme su izlaganja koja možemo svrstati u treću cjelinu. Polazeći od jednoga nedavno otkrivenog i objavljenog pisma (navodno iz 1401. godine) da se vojvoda Stjepan Kosača izmirio sa sinom i bio primljen od nekoga kralja koji se nalazio u Bosni, dr. sc. Đuro Tošić (Istorijski institut Beograd), datirajući to pismo u 1464. godinu, dao je prikaz djelovanja bosanske vlastele u oslobađanju Jajca. Osim Kosače, Korvinu su tom prigodom pomoć pružili i neki drugi pripadnici bosanske vlastele – poput Radića i Vućihne Banovića – kojima je ugarski kralj ustupio posjede u Donathorni i Kiralsagu, dok je Ivanu Čubretiću dao „Vlahe iz plemena Tulić” (*de genere Thulich*). Slično tome, dr. sc. Marija Karbić (Hrvatski institut za povijest) dala je prikaz uloge slavonskoga plemstva u obrani Jajačke banovine ističući primjer Berislavića Grabarskih, koji su zajedno sa svojim postrojbama ondje sudjelovali u borbama obnašajući usto i važne dužnosti povezane s obranom toga područja (Franjo Berislavić Grabarski spominje se tako kao jajački ban 1494. godine te od 1499. do 1503. godine, a njegov bratić Ivan od 1511. do 1513. godine). Osim ovoga neposrednog sudjelovanja dr. sc. Karbić je također istaknula i činjenicu kako je u obrani Jajačke banovine Slavonija sudjelovala i posredno, kao izvor neophodno potrebnih materijalnih sredstava, s obzirom da su jajački banovi u zadnjim desetljećima XV. i početkom XVI. stoljeća raspolagali, na primjer, prihodima opatije u Bijeloj. Nastojeći rasvijetliti bračne veze posljednjih Kotromanića s plemstvom iz dravsko-savskoga međurječja dr. sc. Stanko Andrić (Hrvatski institut za povijest) iznio je kritički pregled izvora i literature koji se

odnose na brak između bosanskoga protukralja Radivoja Ostojića (strica Stjepana Tomaševića) i Katarine iz obitelji Veličkih iz Požeške županije, a čijega je sina Matiju („Šabančića”) osvajač Bosne Mehmed II. 1465. godine postavio za svoga vazalnog bosanskog kralja. Naposljetku, Hrvoje Kekez (Hrvatski institut za povijest) u svojem je izlaganju nastojao kontekstualizirati poznate vijesti o provalama osmanskih postrojbi u prostor oko tvrdoga grada Blagaja, odnosno njegovu ulogu i značenje u protuosmanskom ratu u drugoj polovici XV. i početkom XVI. stoljeća nastojeći ustanoviti vrijeme konačnoga kršćanskog napuštanja Blagaja i njegova pada u osmanske ruke.

Uz izlaganje dr. sc. Dubravka Lovrenovića (Odsjek za historiju Filozofskoga fakulteta u Sarajevu) pod nazivom *Crni bosanski kralj u historiografiji i narodnoj predaji*, posvećeno Stjepanu Tomaševiću, kojega je ovaj znanstvenik okarakterizirao kao šekspirovski lik iz bosanskoga srednjovjekovlja, nekolicina posljednjih izlaganja bila je posvećena crkvenim i kulturnim temama. Dr. sc. Andrija Zirdum OFM je temeljem pisanih i materijalnih izvora kao i najnovije znanstvene literature donio analizu broja crkvenih objekata i njihovih patrona u srednjovjekovnoj Bosni utvrdivši kako su u njoj dosad otkrivene 463 crkve od kojih su u dvjesto i jednoj (43,41%) poznata imena 46 različita patrona (najviše sv. Marije, sv. Jurja, sv. Petra, sv. Ilije, sv. Križa i tako dalje). Prilog proučavanju latinske pismenosti u srednjovjekovnoj Bosni, s posebnim osvrtom na XV. stoljeće, dao je dr. sc. Tomislav Galović (Zavod za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu). U svojem je izlaganju autor donio prikaz različitih izvora koji nam svjedoče o ukorijenjenosti latinske pismenosti na području Bosne i to posebno unutar takozvane viteško-dvorske kulture bosanskoga srednjovjekovlja kao i unutar crkvenih redovničkih zajednica prisutnih u Bosni do 1463. godine. Pitanje autentičnosti portreta bosanske kraljice Katarine Vukčić Kotromanić bila je tema izlaganja Huseina S. Mekanovića koji je, dovodeći u sumnju vijest dubro-

vačkoga kroničara Jakova Petrovog Luccarija (1547. - 1615.) o portretu kraljice Katarine u vatikanskoj »Konstantinovoju« dvorani, postavio pitanje predstavlja li doista lik mlade djevojke bosansku kraljicu i tko je, ustvari, autor toga umjetničkog djela. Posljednje od ukupno šesnaest izlaganja koja su se mogla čuti na ovome znanstvenom skupu bilo je ono dr. sc. Jakše Raguža (Hrvatski institut za povijest) o sudbini posmrtnih ostataka kralja Stjepana Tomaševića i to od njihova iskapanja 1888. godine, koje je provedeno s ciljem simboličnoga dokazivanja kontinuiteta vladanja katoličkih vladara nad Bosnom (Habsburgovaca nakon Kotromanića), do prijenosa u Split radi konzervatorskoga zahvata i, naposljetku, do njihova povratka u franjevački samostan sv. Luke u Jajcu gdje se i danas nalaze.

Spomenuta izlaganja koja su se mogla čuti na skupu koji je okupio znanstvenike iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Mađarske i Srbije svakako mogu poslužiti kao poticaj daljnjim istraživanjima i promišljanjima vezanima uz ovu temu koja je počesto, zbog svoje kompleksnosti, znala biti predmetom različitih interpretacija. Sam skup – koji se zahvaljujući trudu organizatora može u cijelosti pogledati na YouTube kanalu Hrvatskoga instituta za povijest (<http://www.youtube.com/user/HIPZagreb#g/c/948F9E2379B1A86A>) – naposljetku je prigodno okončan svetom misom održanoj u jajačkoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije koju je predvodio vrhbosanski nadbiskup kardinal Vinko Puljić.

Ante Birin